ILLÉS BÉLA

SZKIPETÁROK

ILLÉS BÉLA

SZKIPETÁROK

MAGVETŐ KÖNYVKIADÓ
BUDAPEST 1957

SZECSKÓ TAMÁS

rajzaival

© Illés Béla, 1957.

I

PILLANATFELVÉTEL

Nincs olyan ember egész Albániában, aki ne tudná, hogy az isten — pontosabban szólva mindkét isten — szereti és védi a menyasszony- és vőlegénysorban élőket. Egy menyasszony vagy vőlegény majd mindig kigyógyul az olyan lőtt vagy szúrt sebből, esetleg betegségből, ami más emberfiának biztos halálát okozta volna. A gondos szülők tehát — különösen azokon a vidékeken, ahol tífusz- vagy vérhasjárvány dúl — és még inkább az esetben, ha a családot vérbosszú fenyegeti — már csecsemő gyerekeiket is eljegyzik, hogy ezzel megnyerjék számukra az istenek különös jóakaratát. Vannak ugyan olyanok, akik azt állítják, hogy az effajta korai eljegyzés nem használ, mert Allah nem hagyja magát holmi játék-eljegyzéssel becsapni — de akik ezt vallják, azok is kénytelenek beismerni, hogy Jézust lehet félrevezetni. Mások úgy tudják, hogy Allah a könnyenhivő, és Jézus lát át a szitán. De abban senki se kételkedik, hogy az *egyik* isten jóindulatát meg lehet nyerni a gyerek-eljegyzéssel. És — nehéz időkben — az egyik isten segítsége se megvetendő dolog.

A katolikus mirdíták törzséből származó Izza Prelotzi, mikor a hegyek között tífuszjárvány tört ki, eljegyezte kétesztendős leányát, Marlát, a salá törzsből származó Achmed ben Hasszánnal. Az eljegyzés hírére Johann, a fiatal katolikus pap, ki jó másfél órányira lakott a falutól, ahol a Prelotziak éltek, magához rendelte Izzát és csúnyán leszidta, hogy igazhívő keresztény létére lányát egy mohamedánnak szánta.

— Én a szkipetárok[1] Jézusát imádom, Achmed apja, Hasszán, a szkipetárok Allahját. Én sokat gondolkoztam a dolgon, atyám. Rájöttem, hogy a szkipetárok Jézusa közelebb áll a szkipetárok Allahjához — már csak azért is, mert egy nyelven beszélnek —, mint mondjuk a nemitzák[2] Jézusához, aki se a nyelvünket, se a szokásainkat nem ismeri és aki (ha meg is van benne a jó szándék) akkor se tud segíteni rajtunk — mert nem tudja, hol van elsózva a levesünk.

Ez a pogány beszéd János papot — ki Ausztriában a jezsuitáknál tanult — érthetően felháborította.

— Ha nem bontod fel azonnal ezt a szégyenteljes eljegyzést — kiáltotta — sose kerülj többé a szemem elé!

Izza Prelotzi engedelmeskedett. Tizenöt esztendőn át feléje se nézett János papnak.

Tizenöt esztendővel az eljegyzés után Achmed ben Hasszán kecskében és kukoricában lefizetett 1050 piasztert Izza Prelotzinak — mint vételárat, melynek

[1] Így nevezik magukat az albánok. Az ősrégi illir szót egyes nyelvészek *sasnak*, mások *sziklának*, ismét mások *„mindent megértőnek"* fordítják. Az albánok *„sas-fiának"*. I. B.

[2] nemitza: német vagy a Habsburg-birodalom bármely nemzetiségű lakója. Ugyanezt jelenti a „svába" szó.

ellenében Marla (ki közben szép hajadonná serdült) az ő tulajdonává lett. Természetesen felmerült a kérdés, hogy a jegyeseknek *melyik* isten törvényei szerint kell megesküdniük. Achmed azt ajánlotta, hogy a vételárat megtoldja 50 piaszterrel, ha az esküvőt Mohamed törvényei szerint tartják meg. De Prelotzi inkább visszaadott 50 piasztert a vételárból, hogy Achmed a katolikus pap elé járuljon. Az albán mohamedánok nem veszik túl komolyan a vallást, amit a törököktől kaptak, és Achmed (nem annyira az 50 piaszterért, mint inkább Marla nagy, zöld szeméért) kész volt a katolikus pap előtt esküdni.

Achmed előkelő és gazdag családból származott, de apátlan, anyátlan árva volt. Anyját, mikor szántott, agyonrúgta egy megvadult öszvér — apját, mikor két lopott tehénnel hazafelé tartott, agyonlőtte egy török csendőr. Így Achmedet egyedül egy öreg nagybátyja — anyjának testvére — kísérte el az esküvőre. Az öreg, fehérszakállas, fején malomkeréknyi turbánt viselő nagybácsi valamikor igen gazdag ember volt — nagybirtokos Dél-Albániában. De mert jövedelmének nagy részét a török basák ellen harcoló komitácsik[1] felfegyverzésére adta, és mert egy elfogott partizán, miután a török csendőrök nyomorékra verték, rávallott, mindenét hátrahagyva menekülnie kellett. Azóta Észak-Albánia főleg katolikusok-lakta hegyei között élt, ott, ahol a török uralom mindvégig csak névleges volt. Télen-nyáron a falvakat járta és fáradhatatlan energiával lázított a törökök ellen. Az öreget Bicepsz-

[1] partizánok.

nek — Kétarcúnak — hívták. Hogy ez a név hol ragadt rá, azt ő maga se tudta és a valódi nevét talán már maga is elfelejtette. Bicepsz mohamedán volt — de nem egészen. A baktasitokhoz tartozott, ahhoz a Dél-Albániában nagyon elterjedt szektához, mely Allah mellett különböző természeti jelenségeket imád — leginkább a napot és a holdat. A baktasitokról azt suttogják, hogy azért vallják magukat mohamedánoknak, mert a török uralom idején csak Mohamed híveinek volt joguk a fegyverviseléshez, és hogy a fegyvertől ne kelljen megválni, a baktasitok vállalták Allahot. Bicepsz nagyon örült, hogy unokaöccse katolikus lányt vesz feleségül. Úgy érezte, hogy minden ilyen frigy egy lépés az albánok egyesítése és felszabadítása felé.

Bicepsz csak politikával foglalkozott, de a világról, annak politikai arcáról mégis nagyon hiányos képe volt. Mint a legtöbb albán, ő is is úgy tudta, hogy a szkipetárokon kívül még hat nép létezik: a *törökök,* a *nemitzák* (akik különböző nyelveken beszélnek, de valamennyien a wieni szultánt szolgálják). Ezeket, ha dühbe jött, svábáknak nevezte. A harmadik nép, kikről tudott, az *olasz.* Ezeknek csúfneve makaróni volt. A negyedik a *görög,* az ötödik a *szerb,* kikhez a montenegróiakat és a bolgárokat is oda kellett számítani, és a hatodik titokzatos nép a szerbek egy rokona, amelyik valahol *Moszkvában* él.

Prelotzi Izza egy alkalommal megkérdezte tőle, hogy mért nem tér át Jézus hitére.

— Mások politikából cserélnek vallást — felelt Bicepsz —, én politikából maradok mohamedán.

Achmedet csak Bicepsz kísérte el a paphoz, de annál nagyobb rokoni kísérete volt a menyasszonynak. Miután húszegynehány mohamedán család, köztük Achmed családja, elköltözött, hogy új falut alapítson, a falut — melyben Izza Prelotzi élt — kizárólag Prelotziak lakták. Marlát a paphoz a Prelotzi-család 41 férfi és 79 női tagja kísérte el. Mikor a lakodalmas menet — lovakon, öszvéreken, szamarakon — útnak indult, a faluban az öregeken, gyerekeken és sebesülteken kívül csak 12 fegyveres maradt, akik éberen vigyáztak arra, nehogy valamelyik szomszéd falu népe éljen a nagyszerű alkalommal és kirabolja a Prelotziakat.

János pap, kit a nemitzák Szkutarii Jánosnak neveztek, mikor a lakodalmas menet elözönlötte a házát, azt hitte rablótámadásról van szó és gazdasszonyát a hátsó ajtón át a faluba küldötte — segítségért. Mikor kiderült, hogy a Prelotziak nem rabolni jöttek, hanem esküvőre, János pap nemcsak biztonságát nyerte vissza, de az emlékezőtehetségét is.

— Emlékszem rád, vén istentelen — mondotta az örömapának. — Egyszer már kitiltottalak a házamból.

Szkutarii János a 15 esztendő előtti kis összezördülést azért nem felejtette el, mert azóta nagyon sokat hallott a Prelotziakról és főleg Izzáról. Izza, miután néhány — az albán törzsek között lefolyt — háborúban kitüntette magát, itt is, ott is, mint békítő lépett fel az albánok belvillongásai alkalmával. Mikor a törzse rabolni ment, velük tartott. De mikor a fegyverek - - hacsak napokra is — elhallgattak, azt prédikálta, hogy az összes szkipetároknak együtt kellene

háborút kezdeni — az idegenek ellen. Szkutarii János, ki arról, amit Albániában tapasztalt, rendszeresen jelentéseket küldött tanítóinak, a wieni jezsuitáknak — e jelentésekben nemegyszer emlékezett meg Prelotzi Izzáról, kit „gyanús és veszedelmes banditának" nevezett.

A gyanús és veszedelmes bandita most azt akarta, hogy János pap eskesse össze a lányát — egy mohamedánnal.

— Egy pogánnyal? — kérdezte felháborodva János pap.

— Egy szkipetárral — felelte Izza.

— Egy pogánnyal? Soha!

— Én leszúrom ezt a barmot! — indítványozta jövendő apósának Achmed. De Izza a jószándékú ajánlatot elutasította.

— Papot ölni nem szabad, Achmed! — mondotta. — Aki papot öl, annak a kecskéi dögöt ellenek.

János atyát tehát nem ütötték agyon, csak felpakolták egy öszvérre, kezeit hátára, lábait a fából faragott kengyelhez kötve és elvitték a Prelotziak falvába. Nemcsak János pap tudta, hogy ki az az Izza, Izza is tudta, hogy ki az a János pap — és ezért a kis vallási természetű nézeteltérés mögött halálos politikai gyűlölet lángolt. A faluba érve a papot, ki még itt sem volt hajlandó a jegyeseket megesketni, bezárták egy kecskeólba. A jegyeseket Mohamed törvényei szerint egy a baktasitokhoz húzó mohamedán pap adta össze.

Mikor a Prelotziak János pappal elindultak, visszaérkezett a pap-gazdasszony vagy húsz falujabélivel.

Ezek kis ideig üldözték a lakodalmas menetet, de belátva, hogy a pap rablóit nem érhetik utol, hazatértek. A gazdasszony pedig szamárra ült és beutazott Szkutari városába. Itt az érsektől kért segítséget János pap számára. Az érsek a szkutarii török csendőrparancsnokhoz fordult. A basa, egy idősebb, nagyon kövér úr megtagadta a segítséget azzal az indokolással, hogy János pap esete nagyszerű lehetőséget ad annak kipróbálására, vajon valóban olyan nagy-e a katolikus isten hatalma, mint azt a nemitzák állítják.

— Ha komoly hatalom az a Jézus — így szólt a basa —, akkor könnyűszerrel kiszabadíthatja papját a csak régimódi, elöltöltős puskákkal felfegyverzett Prelotziak kezeből. Ha pedig Jézus még ezt se tudja megcsinálni, akkor igazán nem érdemes egy katolikus papért néhány tucat igazhívő török csendőrt feláldozni. Mert ha nem Jézus, hanem én küldök a fogoly papért — az vért kóstál!

A csendőrparancsnok több helyt elmesélte, hogy mit mondott az érseknek. Szkutari mohamedánjai, katolikusai és ortodoxai[1] egyaránt nevettek a sikerült tréfán. De az érsek nem nevetett. Megértette, hogy ha János atyát a Prelotziak agyonverik vagy agyonéheztetik — úgy a római katolikus egyház tekintélyén súlyos csorba esik. Ezért 15 000 piasztert ajánlott fel a basának, ha kiszabadítja a fogoly papot. A basa 5000 piaszter előleget kért. Miután az 5000 piasztert zsebrevágta, ismét Jézusra bízta János pap sorsát. Az érsek most a szkutarii osztrák-magyar konzulhoz fordult.

Albánia azidőben az ottomán birodalomhoz tarto-

[1] ortodox: pravoszláv.

zott. A mohamedán szultán uralma alatt élő katolikus albánok Ausztria védelme alatt állottak — papjaik Ausztria ügynökei voltak. A szkutarii érsek tehát joggal elvárhatta, hogy az osztrák konzul mindent megtesz János pap érdekében. De a katolikus Ausztria képviselője e pillanatban magyar volt és méghozzá kálvinista, aki egyrészt arra gondolt, hogy milyen jót fognak nevetni magyar barátai, ha majd ő — Magyarországra hazatérve — elmeséli, miképp bánnak az albánok papjaikkal, másrészt arra gondolt, hogy ő a török csendőrparancsnokkal igen jó üzleteket csinál, amit kár volna elrontani holmi jezsuita tanítvány miatt.

— János pap — mondotta a konzul az érseknek — vagy kötözni való bolond, vagy még rosszabb. — provokátor. Mert csak egy bolond vagy egy provokátor képes holmi apró vallási skrupulusok miatt egy egész falut fellázítani a katolikus egyház és annak nagy védelmezője, Ausztria ellen!

— Apró vallási skrupulusok? — hördült fel az érsek. — János pap a jezsuitáknál tanult és tudja, hogy mi a kötelessége.

— Hát akkor segítsenek rajta a jezsuiták!

A szkutarii érsek sürgős, részletes táviratot küldött a jezsuiták wieni főnökének. És a szkutarii osztrák konzul 24 óra múlva szigorú parancsot kapott Ausztria-Magyarország külügyminiszterétől, hogy minden lehetőt tegyen meg János pap kiszabadítása érdekében. A konzul — a parancs értelmében — erélyes hangú jegyzéket intézett a szkutarii basához. A basa az erélyes hangú jegyzékre mézédes jegyzékkel vála-

szolt, melyben megígérte, hogy minden erejét és tudását latba fogja vetni Ausztria védencének javára.

És állotta szavát. Egy Csaján effendi nevű hivatalnokát 12 csendőr kíséretében elküldötte a Prelotziakhoz. Csaján effendinek nem volt kedve meghalni Ausztria védencéért. Ezért egy emberét előre küldötte a Prelotziakhoz, azzal az üzenettel, hogy nem mint ellenség jön, hanem mint barát és a nála levő lőszer felét és két revolvert hajlandó a Prelotziaknak ajándékozni, ha megengedik neki és csendőreinek János pap meglátogatását. A Prelotziak huszonnégy fegyverest küldöttek Csaján effendi elé és megengedték neki, hogy a csendőrei hátrahagyásával — az ígért ajándékok ellenében — egy félórát a faluban töltsön. Mivel a török ló képtelen volt megmászni a Prelotziak falvába vezető meredek ösvényt, Csaján effendi egy szamárra kötözve érkezett a János papot fogva tartó faluba. Itt — mindenekelőtt — Izzát látogatta meg és igyekezett őt meggyőzni arról, hogy a falu saját érdeke ellen cselekszik azzal, hogy János papot nem engedi szabadon.

— Hát nem kár a kukoricáért, amit az a pap megeszik nálatok?

— Nem kár! — felelte Izza Prelotzi. — A szent ember megdolgozik a kukoricáért. Eke elé fogtuk! Szavamra, nem húz rosszabbul, mint egy ötesztendős öszvér!

Erre Csaján effendi is kíváncsi volt. És Izza bebizonyította neki, hogy igazat beszél.

János papot befogták egy faeke elé, és mellé egy öszvért fogtak be. Az eke szarvát — mint szokásos —

egy asszony fogta. A pap mögött — kezében ostorral — egy pirosöves, fehérsapkás fiúgyerek állott. Mikor az asszony indulást parancsolt, a fiú jót húzott János pap hátára (akiről már rég leszakadt a reverenda) — és aztán, jóval kisebbet, az öszvér hátára húzott.

Mikor Csaján effendi meggyőződött arról, hogy János pap nem húz rosszabbul, mint az öszvér — 200 piasztert és 100 patront ajánlott Izzának, ha János papot szabadon engedi. A tagadó válasz után búcsúzni kezdett. Az albánok elkísérték a hegy tövéhez, ahol a csendőrök vártak. Csaján effendi minden nagyobb baj nélkül visszaérkezett Szkutariba, csak épp egy csendőrétől lopták el a lovát. A ló nélkül maradt csendőrnek — egy társa lovának farkába kapaszkodva — gyalog kellett a többiek után szaladnia. Elképzelhető, hogyan szidta ez a csendőr János papot.

Szkutari basája nagyon szép levélben közölte az osztrák-magyar konzullal, hogy fáradozásait — végtelen fájdalmára — nem koronázta kellő siker. Csaján effendi baráti körben elmesélte, hogyan húzza János pap, egy öszvér mellé kötve az ekét. Ezen megint az egész Szkutari nevetett — az érsek kivételével. Az érsek még egy hónapon át kísérletezett az osztrák konzullal, aztán nagyot gondolt és a szkutarii *olasz* konzulhoz fordult segítségért.

Olaszország ez időben szövetségese volt Ausztria-Magyarországnak. A két ország kormányai megegyeztek abban, hogy Albániát előbb-utóbb fel kell szabadítani a török uralom alól. De abban, hogy felszabadítás után mi történjék Albániával, a két kormány

véleménye sehogy sem volt összeegyeztethető. Az olasz konzul nagyon megörült tehát, hogy János pap esete alkalmat ad számára annak bebizonyítására, hogy ő hathatósabban védi az albán katolikusokat, mint osztrák kollégája. Ő nem jegyzéket küldött a basának, hanem 2500 lírát fizetett neki és megígérte, hogy aznap, mikor János pap Szkutariba érkezik, újabb 2500 lírát fizet. A basa mindent megígért az olasz konzulnak. Többek között azt is, hogy Izza Prelotzit emberrablásért katonai bíróság elé fogja állítani. Az olasz konzul három hónapon át csak barátságosan figyelmeztette a basát arra, hogy múlik az idő, de három hónap után elveszítette a türelmét és fenyegetőzni kezdett. A basa maga is érezte, hogy a kapott 2500 líráért tennie kell valamit.

Mivel mással nem tudott, jó tanáccsal szolgált a konzulnak.

— Sohse izgassa magát, nagyságos uram! Az izgalom árt az egészségnek — és senkinek, semminek se használ. És most különben sincs ok az izgalomra. Tél van és télen az albánok — nem szántanak. És tavaszig — ki tudja, mi történik tavaszig, ha Allah is úgy akarja?

Mikor tavaszodni kezdett — de még a Drin folyó áradása előtt —, az érsek elhatározta, hogy ő maga megy el — teljes egyházfejedelmi díszben — János papért. Az olasz konzul le akarta beszélni erről a veszedelmes vállalkozásról. De a főpap nem hitte el az olasznak, hogy János pap az ő (az érsek) segítsége nélkül is rövidesen kiszabadul. Az olasz konzul nem árulhatta el az osztrák fizetést húzó érseknek, hogy

a katolikus albánok vezére, Prenk Bib Doda, ki eddig az osztrákok barátja volt, most Olaszországgal tárgyal, és hogy a herceg már tud János papról. A szkutarii basa is le akarta beszélni az érseket az utazásról, arra gondolva, hogy ha a szószátyár, totyakos öregurat agyonvernék, helyébe egy fiatal erélyes pap — esetleg egy jezsuita — kerül, akivel nem lesz olyan könnyű békében élni. De az érsek ragaszkodott tervéhez. A csendőrkíséretet — amit a basa ajánlott fel neki — elutasította és lóháton, egyetlen kísérővel vágott neki a veszedelmes útnak.

— A kereszt védelme alatt állok! — mondotta büszkén. — Híveim közé, keresztényekhez megyek!

Kísérőül kocsisát vitte magával, Franz Kul Kulát, kit öt esztendő előtt ő maga keresztelt meg, és aki megtanulta tőle nemcsak a német nyelvet, hanem az írás-olvasást is.

Kul Kula jól ismerte az albán hegyeket és épp ezért kevesebb derűlátással nézett a jövőbe, mint őszhajú gazdája. De azért ő se tartotta *lehetetlennek*, hogy viszont fogja látni Szkutarit. Azt tudta, hogy a katolikus albánok nem bántják az érseket, nehogy a kecskékkel baj legyen.

— Viszont — határozta el — ha mohamedánokkal akadunk össze, akkor az egyedül *üdvözítő* hitről áttérek az egyetlen *igaz* hitre!

Ezt, szükség esetén, annál könnyebben megtehette volna, mert 19 esztendős koráig mohamedán volt és csak mikor vérbosszú elől futva Szkutariba menekült — lett katolikussá. De a vallásváltozásra nem került sor. A háromnapos út minden nagyobb baj nélkül

folyt le. Csak a harmadik éjszaka — mikor a főpap és kísérője aludtak — cserélték ki tréfás emberek az érsek két szép hegyilovát két öreg szamárra. Az ősz főpap így szamárháton érkezett a Prelotziak falujába.

Itt nagy tisztelettel fogadták. A falu apraja-nagyja kézcsókra járult hozzá. A terhes asszonyok azt kérték tőle, hogy köpjön a lábuk közé, mert a pap köpésétől a méhükben levő gyerek bizton fiú lesz. Mikor a pap ehelyett csak megáldotta őket, azzal is meg voltak elégedve. Izza Prelotzi kőházának hátulsó — a férfiak számára fenntartott — szobájában az agyagpadlót borító, tengeriháncsból szőtt gyékényre kecskeszőr-párnákat tettek le és a vendégeket azokra ültették. Cseréptálban vizet hoztak nekik, hogy megmosakodjanak. — Majd bőségesen ellátták őket étellel, itallal. Az érsek csak keveset evett — a sajt, pirított borsó, kukoricakenyér és édes halva nagy részét Kul Kula tömte magába, és a nagy cserépkorsónyi bozát[1] is ő itta ki.

Izza Prelotzi házában fényes nappal félhomály volt, mert a háznak nem voltak ablakai, és csak a majd méter vastagságú kőfalba vágott 3 lőrésen át szűrődött be némi világosság. De este — világos volt a vendéglátó szoba. A világosságot részben az érsek lábai elé tett rézüstben égő fenyőforgácsok szolgáltatták — melynek lángjait egyre friss forgáccsal táplálták; részben a nyitott ajtón át az asszonyok szobája szolgáltatta, hol a padlóba vájt, kövekkel kirakott tűzhelyen nyársra húzott kecske sült.

[1] savanyú, alkoholmentes ital.

Mikor a kecske megsült, a ház megtelt vendégekkel, kik az övükből előszólított handzsárjaikkal[1] és jatagánjaikkal[2] szelték a húst. A főpap csukott szemmel ült a vendégek között. Nem a nagy fényesség miatt csukta be a szemét, de a maró füst miatt, ami — kémény, ablak nem lévén — az egész szobát betöltötte. Mikor — éjfél felé — a vendégek alázatos kézcsókkal búcsút vettek a nagy vendégtől, az érsek végre alkalmat talált arra, hogy megmondja vendéglátó gazdájának, miért, pontosabban kiért jött.

— Éppen most — tavaszi szántás előtt!?

Az érsek helyet mutatott Izzának maga mellett, a hosszú kecskeszőr-párnán, és mikor az leült, a főpap atyai hangon beszélni kezdett — a kereszténységről. Szavai úgy megfogták az albán harcos szívét, hogy a marcona hegylakó szeméből kicsordultak a könnyek. Kezet csókolt nagy vendégének és — mohamedán módon, mellén karbafont kezekkel — megesküdött Jézusra, Máriára és bizonyos (az érsek számára ismeretlen) szent Bibre, hogy mindent meg fog tenni János pap érdekében. Mindent, ami módjában áll. Az érsek megnyugodva feküdt le a két kecskeszőr-párnából és egy kecskegyapjúból szőtt, csíkos lótakaróból vetett ágyra. Reggelig csendesen aludt.

Izza állotta szavát. Mikor reggel az érsek fölébredt, már nemcsak a sültgesztenyéből, feketekávéból és fagylaltból álló reggeli várt rá — de öt albán is várta, hogy beszélgessenek vele — János papról. A falu küldöttségének vezetője maga Izza volt.

[1] hosszú, egyenes, kétélű kés.
[2] görbe török tőr.

— János papot, ahogy te, atyánk, és a kereszténvi szeretet követeli, szabadon bocsátjuk. De mert szeretettel nemcsak János papnak, de magunknak és gyerekeinknek is tartozunk — azt csak két kérésünk teljesítése után tehetjük meg.

— Mit kívántok, édes fiaim?

— Az egyik kérésünk az, hogy János pap helyébe adjon szentséged egy öszvért, nehogy tavaszi szántáskor híján legyünk a munkaerőnek.

Az érsek bölcs ember volt és ismerte az albán katolikusokat. E kívánság fölött tehát egy cseppet sem háborodott fel. Mivel öszvérrel nem szolgálhatott, 200 piasztert ajánlott fel — azért lehet jó öszvért venni. Rövid alkudozás után lefizetett 300 piasztert.

A falu másik kérését is Izza tolmácsolta.

— Hogy az esetre, ha János papnak eszébe jutna bandát szervezni és megtámadni a falut, legyen kin bosszút állani, adjon atyánk *kezest* a falunak.

— Hát csak nem gondoljátok, hogy János pap beáll rablónak?

— Azt nem tartjuk valószínűnek — felelt Izza helyett egy kicsi, zömök albán, kinek arcát majd szeméig sűrű, fekete tüske borította —, mert János pap nagyon jól tudja, hogy misét olvasni és keresztelni több jövedelemmel és kevesebb veszedelemmel jár, mint a kecskerablás. Mi csak attól tartunk, hogy János pap ránk gyújtja, vagy ránk gyújtatja a falut.

— Na de, édes fiaim! Én, atyátok kezeskedem azért, hogy János pap sohse fog ilyet tenni és semmit, ami ellentétben áll a krisztusi tanokkal! — kiáltott az érsek.

— Szentséged mindnyájunk atyja — így a szőrösképű albán — és atyának kitűnő, de kezesnek nem megfelelő. Mert a kezest, ha a dolgok úgy fordulnak, agyon kell ütni, és ha szentségedet agyonütjük — baj lesz a kecskékkel!

Mint lefekvés előtt Izzának, most mind az öt albánnak elmagyarázta az érsek — melegen, atyai szóval —, hogy mi az a krisztusi szeretet. Szavai mélyen meghatották az albánokat — a szőrösképű albán közel volt a síráshoz. Mikor az érsek elhallgatott, ismét ő tolmácsolta a falu szavát.

— De azt Krisztus se kívánhatja tőlünk, szent atyánk, hogy az asszonyok, gyerekek meg az állatjaink biztonságát elhanyagoljuk. — Ragaszkodnunk kell a kezeshez, atyánk! — mondotta Izza is.

Már úgy látszott, hogy az érsek hiába tette meg a nehéz és veszedelmes utat. De Franz Kul Kula megmentette a helyzetet.

Az érsek kocsisa egész részeg volt a rég nem élvezett hegyi levegőtől. Mialatt a főpap Izza házában kecskehúst evett a falu legtekintélyesebb harcosaival, ő Izza unokaöccsével, Ginnel leereszkedett a völgybe, melyen túl egy ortodox falu volt, és a veszedelmes kirándulásról a két bátor legény 4 kecskével tért haza. Mikor Kul Kula megtudta, hogy a falu az érsektől kezest követel, felajánlotta gazdájának, hogy ő a faluban marad — kezesnek.

— Mindig tudtam, édes fiam, hogy te igazi keresztény lélek vagy! — mondotta meghatottan az érsek, és hogy Franz a faluban szükséget ne szenvedjen, 1000 piasztert ajándékozott neki.

Miután megáldotta Franzot és mindenkit, aki kéznél volt, búcsút vett a falu hívő népétől és a csonttábőrré soványodott János pappal nekivágott a Szkutari felé vezető útnak, ahová a két lelkipásztor minden kaland nélkül érkezett meg. János pap hat hétig pihent, aztán ismét dolgozni kezdett. Egyrészt mint az érsek titkárja, másrészt mint a Reichspost című osztrák kormánylap albániai tudósítója.

Kul Kula nem származott a mirdíták törzséből, azért — az évszázados szokásjog szerint — köztük idegennek számított. De mert az ő anyanyelve is geg,[1] mint a Prelotziaké, és még inkább, mert Gin elterjesztette, hogy Franz milyen bátran viselkedett az éjszakai kiránduláson, az érsek még el sem hagyta a falut és volt kocsisa már úton volt ahhoz, hogy kezesből testvérré legyen.

Beszállásolta magát Ginnél mint fizető vendég, de rögtön kérte a falu fejét, Izzát — hogy jelöljön ki számára házhelyet.

— Ezt kérni csak akkor van jogod, ha asszonyt választasz.

— Választottam. A te legkisebb lányod, Paola lesz a feleségem.

— Ha ő is úgy akarja, és ha a jegyajándékot meg tudod fizetni! — felelte Izza.

Paola tizenhat esztendős volt. Magas — sőt a kelleténél kissé magasabb —, sovány, de erős, munkabíró, fekete hajú, fekete arcú lány, aki Szkutariból, a német iskolából (hol 3 éven át tanult) aznap érkezett haza a faluba, mikor az érsek a falut elhagyta.

[1] északalbán nyelvjárás.

Nagy zöld szemeiben — ezt Franz rögtön meglátta — aranyos pontok úszkáltak, melyek — ha a nap Paola arcába sütött — úgy ragyogtak, mint sötét éjszaka a hegyormon lobogó tüzek.

Franz, ki az éjszakát Ginnel sötét utakon töltötte, hajnalban néhány órán át aludott, aztán kiment a földre, ahol Paola dolgozott. A munkában nem segíthetett a lánynak — mert az ártott volna férfiúi tekintélyének —, de lépten követve mesélt neki a nagyvilág csodáiról és kincseiről, amit ő — Franz — Szkutariban és Valonában látott. A mesék hallatára Paola zöld szemeiben felragyogtak az aranyszín pontok.

És mikor beesteledett, Franz ellátogatott Izza házába, ahol az egész család a tűzhely körül heverő nagy lapos köveken ült. Egy Gintől kikölcsönzött nagyhasú, egyhúros hangszert pengetve — Franz énekelt:

A homlokod tiszta, mint a hegyormok hava
És mint arany dukátok ragyognak szemeid.
A hajad lágyabb, mint a legdrágább selyem
És rózsaolaj-illatot lehel rózsaszínű szád.
A basa hét kád aranyat akar adni érted,
Én odaadom érted szívem minden csepp vérét.

Ezt a dalt Franz törökök katonáktól hallotta. — de ő albánul énekelte. A szavak nem gördültek elég simán, mégis az asszonyokból, de különösen Paolából sohsem érzett hangulatot váltottak ki. A férfiaknak is tetszett az ének — mert Franz olyan keményen verte a húrt és olyan szenvedélyes vadsággal énekelt — mintha harci dalt fújna.

Mikor Kul Kula 30 napja volt a faluban, Izza 1200 piaszterben szabta meg a Paoláért fizetendő ajándékot és kijelölte a helyet, ahol Franz házat építhet. A kijelölt helyre Franz naplementekor hamut hintett és a hamura egy darab kukoricakenyeret dobott, meg egy harapásnyi sajtot. Mivel napfölkeltekor a kenyeret és sajtot ott találta, ahová tette, és a hamut sem víz nem mosta el, sem szél nem vette szárnyaira — bizonyossá lett, hogy a szellemeknek nincs kifogásuk az ellen, hogy ehelyütt ház épüljön. Izza nyolc legényt rendelt ki segíteni a házépítésben, akiknek — mikor a ház tető alá kerül — Franz fejenként 20—20 piasztert tartozik fizetni. A korsónyi kecskevért, amit az alapkő letétele előtt a föld alatt élő szellemek jóindulatának vételáraként a földre kellett önteni — maga Izza küldötte. Ő adta a fekete tyúkot is, melyet a falba be kellett építeni.

Franz a házépítés gondját teljesen segítőtársaira bízta. Neki egyre több dolga volt — messzi a falutól. Minden éjszaka talpon volt — hogy idejére megszerezze Paola vételárát.

Franz és Gin most nem rabolni jártak, hanem háborúban vettek részt. A falu, honnét annak idején a Prelotziak elrabolták János papot, bosszút esküdött a rablók ellen. A két mirdita falu között háború tört ki, melynek mindkét oldalon voltak halottjai. A mirdíták feje, Prenk Bib Doda — azzal az indokolással, hogy ő háborúra készül a szkutarii basa ellen — tanácsolta a két falunak a háborúskodás beszüntetését, de a két egymással hadilábon álló falu, külön-külön, ugyanazt a feleletet küldötte a hercegnek:

— Ha a külháború megkezdődik, egymás mellett fogunk harcolni. Addig — egymás ellen.

A két falu háborújának oka, János pap — már rég Szkutariban dolgozott, de a háború azért tovább folyt. E háború folyamán szerezte meg Franz a megállapított jegy-ajándékot.

Mikor a ház elkészült, Franz — ahogy gyerekkorában látta — egy Koránt akart az üres házba elhelyezni, a rossz szellemek távoltartására. De még idején eszébe jutott, hogy ő római katolikus és megkérdezte Gintől, mi a teendő. Barátja kitanította. Franz napfölkelte előtt, anyaszült mezítelenre vetkőzve, bement új házába, kezében egy revolverrel és abban a pillanatban, mikor a nap első sugarai megjelentek az ég peremén, ő elsütötte a revolvert. Most már semmi oka nem volt a házat a rossz szellemektől félteni. A rossz szellemeknek Franz fölött is csak addig volt hatalmuk, míg az így biztosított házba be nem költözött. De addig a hatalmukban volt. És a rossz szellemek éltek hatalmukkal. Magasra emelték Kul Kulát, hogy annál mélyebbre dobhassák.

Az esküvő napja már ki volt tűzve, mikor Franz és Gin — egy éjszakai kirándulás alkalmával — felfedezték a szkutarii érsek két szép hegyilovát, melyet tréfás emberek olyan ügyesen cseréltek volt ki két öreg szamárra. Kiderült, hogy a János pap érdekében fáradozó érseket épp az a falu lopta meg, amelyik János pap fogságbavetése miatt hadat visel a Prelotziak ellen.

A háború ez időben már szinte teljesen elült — csak olyan zsákmányra éhes legények folytatták,

mint Gin és Franz. De mikor a falu megtudta, hogy kik lopták meg a szkutarii szentatyát, Franz vezetése alatt 37 harcos vonult ki az érsek tolvajainak megbüntetésére. A büntetőexpedíció fényesen sikerült. A Prelotziak csak két embert veszítettek — de hármat öltek meg, öt házat gyújtottak fel és nemcsak a két érseki lovat szerezték meg, de 74 kecskét és három tehenet is zsákmányoltak.

Két napon át Franz volt a legkedveltebb ember a Prelotziak falvában. Harmadnap kiderült, hogy a zsákmányolt kecskék valami súlyos nyavalyát hoztak magukkal, amely olyan gyorsan terjedt át a Prelotziak kecskéire, hogy mire a falu észbekapott és ráolvasókért küldött — már nem volt mire ráolvasni. A kecskék egy szálig elhullottak.

Franz tudta, mi vár rá — és gyorsan cselekedett. A falu bosszújától, a (bizonyára nem valami humánus) kivégzéstől azzal mentette meg magát, hogy Gin házába futott és ott védelmet kérő vendégnek nyilvánította magát. Így — míg Gin házának falai között maradt — biztonságban volt. De a házat nem hagyhatta el. Tizenegy hónapon át nem mozdult ki Gin ablaknélküli szobájából, ahol — égő fenyőfaforgácsok fényénél — asszonyi munkát végzett: szőnyeget szőtt. Paola etette. A lány a házba, hol vőlegénye élt, nem tehette be lábát, de jogában állott napfölkelte előtt és naplemente után ételt tenni le a ház küszöbére. És a zöldszemű Paola naponta kétszer hozott ételt fogoly vőlegényének.

Franz Kul Kula talán sohse látta volna viszont a ragyogóan kék albán eget, ha a nagyvilág eseményei

nem jönnek segítségére. Mikor az érsek kiváltotta János papot — a világ népei 1908-at írtak. Ez évben a török birodalomban forradalom tört ki. A kormányra újítók — az *ifjútörökök* kerültek. Az albánok — az északiak és déliek — egyforma örömmel üdvözölték a forradalmat, melytől sorsuk jobbra fordulását remélték.

Mikor Kul Kula szőnyeget szőtt Gin Prelotzi házában, az albánok már nem lelkesedtek az ifjútörökökért. A régi szultánok megelégedtek azzal, hogy az albánok *elismerik* az ő hatalmukat, és csak a tengerparti városokba küldöttek helyőrséget, meg a fontosabb útkereszteződésekre. Észak-Albánia hegyei közé a 400 esztendős török uralom alatt török csak akkor tehette be lábát, ha ezt az albánok megengedték. Adót az albánok a szultánnak nem fizettek, katonát nem adtak. Az ifjútörökök viszont sorozni akartak Albániában — és adót szedni. Esszad basa — a szkutarii vilajet[1] feje — megüzente Prenk Bib Dodának, hogy mennyi adóval tartoznak a mirditák és mennyi katonát kötelesek állítani. Válaszul Prenk Bib Doda hadat üzent Esszad basának.

A hadüzenettel egyidejűleg a mirditák hercege — a maga területén — *besszát* rendelt el. A bessza azt jelenti, hogy a külháború tartamára minden, a törzsön belüli vérontás — legyen az falvak közötti háború vagy vérbosszú — tilos. Aki bármely oknál *vérrel tartozik* és ezért nem hagyhatja el barátja házát vagy elbujdosott, most bátran előjöhet, nem lesz bántódása. Aki a besszát megsérti, az áruló, azt min-

[1] Kormányzóság.

den igaz albánnak kötelessége — ahol találja — agyonverni. Aki a bessza megsértőjét — bár erre alkalma volt — nem verte agyon, az maga is áruló.

Kul Kula tehát felhagyott a szőnyegkészítéssel és beállott a csapatba, mely a Prelotziakból és a János pap miatt velük ötnegyed éven át hadilábon álló falu felnőtt férfinépéből állott.

— Várj rám, Paola! Ha élve maradok, visszajövök érted!

— Hej, ha én is veletek mehetnék! Miért is születtem leánynak!?

— Ha fiúnak születtél volna, ki várna rám?

A háborúban Kul Kula fényesen kitüntette magát. Az ő tervei alapján sikerült tőrbe csalni és egy szálig lemészárolni egy 60 főből álló török csapatot, és az ő tervei alapján sikerült kirabolni és felgyújtani egy Szkutaritól délkeletre fekvő mohamedán falut. Prenk Bib Doda a hős harcost egy arannyal díszített elefántcsontnyelű jatagánnal ajándékozta meg.

Mikor Prenk Bib Doda seregei már Szkutari közelében állottak — Dél-Albánia is fellázadt. Aki azt hiszi, hogy az északi albánok vezére most összefogott délalbán testvéreivel a közös ellenséggel való harcra — az téved. Bib Dodát nem érdekelte Dél-Albánia. Mikor Esszad basa megüzente neki, hogy a török kormány meggondolta a dolgot és se adót, se katonát nem kér a mirditáktól, sőt néhány száz fegyvert, néhány láda muníciót és 50 darab újfajta — kakasnélküli — revolvert ajándékoz nekik, ha visszahúzódnak hegyeik közé — a mirditák hercege csak azt kérdezte, hogy neki, a vezérnek mit adnak a törökök?

Neki — a hercegnek — a török kormány szkutarii képviselője 1200 darab 20 koronás osztrák aranyat, két öreg géppuskát, egy gyönyörű perzsaszőnyeget és egy aranyozott — állítólag II. Szulejman szultán használta — vízipipát adott — és Bib Doda ez áron békét kötött Esszád basával.

Mikor Bib Doda kihirdette, hogy a háború véget ért és parancsot adott a hazavonulásra, a katolikus albánok egy része nem akart engedelmeskedni. De Prenk Bib Doda gyorsan helyreállította a fegyelmet — egy falut a másik ellen játszva ki. Mikor tekintélye helyreállott, nem vett túl véres bosszút. Csak 72 elégedetlenkedőt dobatott be — zsákba varrva — a folyóba. Köztük Gin Prelotzit.

Kul Kula ekkor már nem tartózkodott a mirditák között. Tudta, hogy a háború befejeztével ismét számon kérhetik — és számon fogják kérni — tőle a kecskéket. Ezért, mikor a zavargások megkezdődtek, kereket oldott, Szkutariba akart menni, de útközben török csapatok kezébe esett. Egy hadnagynak, aki kihallgatta — elmondotta, hogy ő mohamedán albán, aki a török szultán albán gárdájában szolgált és mikor a gárdát leszerelték — hazajött Albániába. Nem tudta, hogy a mirditák fellázadtak az igazhitűek ellen és ezért a hegyek között vezető rövidebb úton tartott szülővárosa, Szkutari felé, míg a gyaurok kezébe nem esett. A keresztények csúnyán megkínozták és 3 hónapon át bezárva tartották. Most — végre — sikerült megszöknie.

A hadnagy ravasz ember volt, gyanakodott, hogy mirdita kémmel van dolga. Kul Kulát — ki most ma-

gát Mohamed ben Szulejmannak nevezte — a szo szoros értelmében levizsgáztatta mindabból, amit egy igazhivőnek tudnia kell. Vizsga közben kiderült, hogy Mohamed ben Szulejman jobban ismeri a Koránt, mint a hadnagy. A törökök Mohamed ben Szulejmant magukkal vitték Szkutariig. Ott Mohamed kereket oldott — és ismét Franz Kul Kulává lett.

Az érsek nagy örömmel fogadta már rég elveszettnek hitt hűséges szolgáját.

A jó öreg azt hitte, hogy Franz ismét beáll hozzá kocsisnak. De a volt kezes, mikor János papnak meggyónta bűneit, azt is meggyónta, hogy ő álmában mindig nagy úrnak látja magát — olyannak, mint egy érsek vagy egy basa. Ezekért az álmokért 25 Miatyánkot kellett imádkoznia — ennyit mért ki rá János pap. De az érseki titkár érdeklődni kezdett Franz iránt. Több ízben hosszan elbeszélgetett vele és egy alkalommal ezzel a meglepő kérdéssel fordult hozzá:

— Nem volna kedved a tanuláshoz? Ha néhány évig tanulnál, lehetne belőled valami — és az egyháznak is sokat használhatsz.

— Ha ezzel Jézus urunknak szolgálok — felelte Franz —, akkor kész vagyok egész életemen át tanulni.

János pap beszélt az osztrák konzullal, aki évente 12—15 fiatal albán katolikust Ausztriába küldött — iskolába. János pap ajánlatára ez évben — 1910-et írt a világ — a szkutarii osztrák konzul Franz Kul Kulát elküldötte Wienbe.

Az iskola, hol Kul Kula két éven át tanult, egy

tiroli erdőben, egy olyan vadászkastélyban volt elhelyezve, ahová idegeneknek szigorúan tilos a bemenet. A kastélyhoz vezető utakat erdészeknek öltözött titkosrendőrök őrizték. Hogy mit tanítottak ebben az iskolában, azt nem lehet megállapítani, mert erről az iskoláról hallgat az osztrák közoktatásügyi minisztérium beszámolója. Bizonyos azonban, hogy az osztrák külügyminisztérium és az osztrák hadügyminisztérium igen melegen érdeklődött a titokzatos iskola után.

Franz Kul Kula, mikor az iskolát elvégezte, visszautazott Albániába és Valona városában kávékereskedést nyitott.

Menyasszonyáról, a zöldszemű Paoláról ekkor már rég megfeledkezett. Pedig Paola még mindig várt rá. Három éven át semmiféle hír se jött Franzról — de Paola várt. Egyszer aztán három és fél esztendei várakozás után — Bicepsz, Achmed fehérszakállas, vörösturbános nagybátyja hírt hozott Kul Kuláról a Prelotziak falvába.

— A bitang az idegeneket szolgálja!

— Van rá bizonyítékod? — kérdezte harciasan Paola, és zöld szemében lángoltak az aranyos pontok.

— Ha volna rá bizonyítékom, leszúrtam volna — szólt a fehérszakállas Bicepsz. — De arra tanú vagyok, hogy a mi érdekünkben nem volt hajlandó egy revolvert elsütni. Már nem szkipetár az, hanem kétfejű tyúk![1]

— Más vőlegényt szerzünk neked, leányom! — mondotta nagyot sóhajtva Izza Prelotzi.

[1] az osztrák császárság címerét becézték így.

— Inkább *nemet cserélek!* — felelte Paola.

— Ahhoz jogod van!

Ehhez az évszázados hagyomány jogot adott Paolának. Minden albán lánynak, ki nem akar férjhez menni ahhoz, kivel gyerekkorában eljegyezték, vagy akihez jegyese hűtlen lett, jogában van *nemet cserélni* — virtsévé válni. A virtse férfiruhát hord és fegyvert, részt vesz a férfiak tanácskozásaiban és fegyveres vállalkozásaiban.

Paola miután virtsévé lett — Paulnak nevezte magát.

Ezek az események, melyekről itt rövid szóval beszámoltam, akkor játszódtak le, mikor én Albániáról körülbelül csak azt tudtam, hogy létezik. Ha csak annyit is tudtam volna az albánokról, mint amennyit itt — bevezetésül — elmondottam, akkor nem leptek volna úgy meg azok a vad és véres események, melyeknek — ha nem is szereplője — de szem- és fültanúja voltam 1918 nyarán, mikor — mint az osztrák-magyar hadsereg katonája — néhány hónapot a félelmetes albán hegyek között töltöttem.

Történetem egyik főalakját, Franz Kul Kula őrnagyot egy héttel azelőtt ismertem meg, hogy albán földre tettem a lábam — de hogy ki és mi, azt csak akkor tudtam meg, mikor már útban voltam Albániából — hazafelé. A többieket — kit itt, kit ott láttam... A kis Albániában is elég hely van végtelen aljasságok, végtelen szenvedések, de főleg — határtalan hősiesség és önfeláldozás számára.

1918 májusában érkeztem Cetinjébe, Montenegró osztrák megszállás alatt álló fővárosába. Azoknak a

katonáknak, kiket Albániába irányítottak, itt egy rövid kurzuson kellett átmenniök. A kurzus egyik előadója Kul Kula őrnagy volt.

Kul Kula nem az osztrák-magyar hadsereg őrnagya volt, hanem albán tiszt. Ez időben Albániának öt kormánya és hat hadserege volt, de ezek egyikének egyenruháját se viselte. 1914-ben néhány hónapon át — az európai nagyhatalmak jóvoltából — egy Wied herceg nevű porosz tiszt volt a „független Albánia" királya. Kul Kulát Wied herceg hadügyminisztere, Esszad basa nevezte ki őrnaggyá.

Wied király rövid uralkodása alatt több ízben is kifejtette a „legkirályhűbb" albán urak előtt, hogyan akarja az albán népet boldoggá tenni. Talán fölösleges is mondani, hogy háborús hódítások útján. Wiednek — e téren — nem kis étvágya volt. Mindenekelőtt Szerbiát, Görögországot, aztán a Krimet és Odesszát, majd Bakut és a kaukázusi petróleumtelepeket akarta meghódítani. Az uralkodó programját a leglelkesebben német katonai adjutánsa fejtette ki, von Fith, kit az albánok maguk között „skorpiónak" neveztek.

— Egyelőre ez, aztán majd — meglátjuk! — végezte programbeszédét a nagy király.

Mikor hadügyminiszterének némi kétségei voltak afelől, hogy vajon a pár száz főből álló albán királyi hadsereg elég erős lesz-e e feladatok megoldására — a király kinevette az aggodalmaskodót.

— Akit Németország, a német hadsereg támogat, annak számára nincs lehetetlenség — mondta hadügyminiszterének Wied.

Lehet, hogy Wied király valóban meghódítja a fél világot, ha egy apróság nem akadályozza meg ebben. Ez az apróság az volt, hogy szeretett népe — elkergette őt. Azóta nagyot fordult a világ. Wied herceg 1918 májusában mint német tiszt a francia fronton volt, Esszad basa pedig Szalonikiban, francia és angol szuronyok védelme alatt élve, lázította az albánokat Ausztria-Magyarország és Németország ellen. De Kul Kula — (bizonyára az egész világon egyesegyedül) — még mindig hordotta Wied király hadseregének ruháját. Meg kell adni, hogy a fehér, sok aranysujtással díszített egyenruha kitűnően állott a magas, karcsú, széles vállú, cigányosan fekete arcú őrnagyon, ki erős parfüm- és még erősebb fokhagymaillatot árasztott.

Kul Kula egyik — német nyelven tartott — előadásába, annak bizonyítékául, hogy milyen vadak az albánok, hogy milyen szükségük van Ausztria-Magyarország gyámságára — beleszőtte János pap esetét. Aztán megjegyezte:

— János pappal önök közül többen bizonyosan találkozni fognak. Ott szolgál Bornemisza őrnagy úr mellett.

— És hol szolgál Bornemisza őrnagy úr? — kérdezte egy tüzérkáplár.

— Azt majd megtudják! — felelte nevetve Kul Kula.

II

A KÉTFEJŰ SAS ÉS A FEHÉRSAPKÁS SASOK

Nyolc napot töltöttem Cetinjében, de a városból szinte semmit se láttam. Néhányszáz-magammal fogoly voltam egy iskolaépületben, melyet tiroli vadászok őriztek.

Cetinjébe Kattaró hadikikötőjéből jöttünk az Adriából merészen kiemelkedő hegyóriás, a Lovcsen oldalába vágott szerpentin úton. Kattaróba Fiuméból érkeztünk egy — ágyúnaszád kísérte — öreg asztmás gépű gőzhajón. Fiuméba Budapestről zárt vagonokban szállítottak minket. Bosnyák bakák gondoskodtak arról, hogy kereket ne oldjunk.

Cetinjébe hosszú gyaloglás után, késő éjszaka érkeztünk meg. A város sötét utcáin szuronyos járőrök cirkáltak. Egy fényszóró időnként végigtapogatta a hegyoldalt és ki-kitekintett az Adria most fekete vizére, honnét — mintegy válaszul — a „Szent István" csatahajó fényszórója tapogatta végig a hegyoldalt.

Az agyagpadlóra hintett száraz — múlt évi — kukoricahéncson aludtunk, persze ruhástól. Reggel ötkor felvertek minket. Mosakodni nem lehetett, de reggelit kaptunk. Reggel tízig találgattuk, hogy mi

lesz velünk. Vagy kétszázan voltunk összezsúfolva egy magas deszkakerítéssel körülzárt négyszögletes udvarban. Vegyes társaság: osztrákok, magyarok, csehek, szlovákok, kárpátaljai ukránok, horvátok, erdélyi románok és galíciai lengyelek. Volt közöttünk gyalogos, tüzér, huszár, utász, trén és tengerész. Egy helyt nemzetiség szerint alakult ki egy csoport — másutt fegyvernem szerint. De a beszélgetés sehogy sem akart megindulni. Nem tudtuk, hogy ki vagy kik a felsőbbség besúgói. De abban egy pillanatig se kételkedtünk, hogy figyeltetnek, kihallgatnak — esetleg egyenesen provokálni fognak — minket, a *büntetésből* Albániába vezényelt katonákat.

Tíztől egyig előadásokat hallgattunk — aztán megint nem volt dolgunk. De a szellemi előkészítésen kívül fizikailag is alkalmassá kellett tenni minket az albániai tartózkodásra. Minden reggel és minden este 1—1 chinint nyeltünk — ellenőrzés mellett. A förtelmesen keserű port a nyelvünkre kellett önteni. Utána 2—2 deci rumot ittunk. A chinin a malária ellen szolgált orvosságul — a rum a vérhastól védett. Negyednap este beoltottak minket tífusz és kolera ellen. Kilencednap napfelkeltekor útnak indultunk. Fejünk fölött egy nagy olasz repülőgép keringett, mely azonban nem bombákat szórt, hanem röpcédulákat. Minden egyes — olasz, német és szerb — nyelvű röpcédula vagy egy darabka (ezüstpapírba csomagolt) csokoládéra, vagy egy (öt cigarettát tartalmazó) kis dobozra volt ráerősítve. Ezért az olasz repülőket nemcsak a lakosság várta türelmetlenül, de az osztrák katonák is, kiknek — parancsra — tü-

zelniök kellett a repülőkre, de akik gondoskodtak arról, hogy még közelébe se lőjenek a bőkezű ellenségnek.

Cetinje csak gyűjtőpontja volt az Albániába vezényelt katonáknak. Az elosztópont egy nagy — szeges drótkerítéssel körülvett — albán faluban volt, ahová háromnapos gyaloglás után érkeztünk meg. Utunk az első két nap egy nagy tó partján vezetett. Ez az út nem volt rossz, és míg itt vertük a port, elég jól élelmeztek minket. Harmadnap egy keskeny ösvényre tértünk — hol libasorban kellett mennünk. Egész nap nem kaptunk enni. Inni csak — rumot. A tiroli vadászok — kik úgy vigyáztak ránk, fegyvertelen katonákra, mintha foglyok lennénk — konzervet ettek. Késő este, fáradtan, éhesen, dühösen értünk célhoz. Evéshez már késő volt — lefeküdtünk.

Húsz-harmincával szállásoltak be minket egy-egy albán házba. Én egy emeletes házba kerültem, melynek földszintjén is két szoba volt, az emeletén is kettő, de amelyen egyetlen ablak se volt. Az emeletre — az egyik földszinti szobából — létrán kellett felmászni. A vastag kőfalakba vágott szűk lőréseken át csak nagyon kevés levegő jött a szobába, ahol a förtelmes melegben majd megfulladtunk az átható lisol- és karbolszagtól. Bár kutyafáradt voltam, majd hajnalig álmatlanul fetrengtem a zörgő kukoricaleveleken. Mikor végre elaludtam — rögtön felköltöttek.

— Sorakozó!

Mosakodás nincs. Reggeli — egy csajka kávénak csúfolt, nagyon édes és nagyon rossz szagú fekete lé, meg egy darab kenyér.

— Sietni emberek a zabálással! Sietni! Reggel ötkor áll a csapat!

És reggel ötkor — két hosszú sorban — állott a csapat. Egy puszta, homokos téren állottunk, ahol már ötkor is kutyaforróság volt. Előttünk — nem is nagyon messzi tőlünk — magas hegyek emelkedtek. Két hegyet sűrű gesztenyefaerdő borított, egy hegy teljesen mezítelen fehér kőből volt. Öttől tizenegyig állottunk a napsütésben. Mikor a hegyek bámulását meguntam, a ragyogó eget néztem, amin egyetlenegy bárányfelhő se úszott. Mikor az éggel is jóllaktam — a földet, melyen állottunk, kezdtem vizsgálni. Én az első sor balszélsője voltam. Pár lépésnyire tőlem egy kis homokbucka állott. A homokbuckán — nem túlzok: 40—50 kígyó sütkérezett. Rövid, vastag testű, szürke kígyók. Játszottak. Cseppet sem zavarta őket, hogy emberek vannak a közelükben.

Mikor a hosszú, unalmas várakozástól és a könyörtelenül izzó naptól már szédelegtünk, megjöttek végre, akikre vártunk. Lóháton jöttek, nem tudom, honnét. Egy huszárőrnagy, egy tábori pap és egy vadász-százados. Mögöttük — szamárháton — két őrmester.

— Vigyázz!

A törzsőrmester, ki minket felállított volt, német nyelven jelentést tett az őrnagynak — és a tisztek megállottak a sorok előtt. Ők minket mustráltak, mi őket.

Az őrnagy hatalmas növésű, kissé már hízásnak induló piros arcú ember, kinek nagy, szénfekete bajusza kétoldalt felfelé nézett. Szarvasbőrkesztyűs

jobb kezében lovaglópálca, mellyel idegesen verdeste fényes csizmáit. Egy-egy halk megjegyzésére a fekete szemű, sötét arcú, őszes-szőke hajú tábori pap csak a fejével biccentett igent vagy nemet. Ez a hosszú, kissé hajlott hátú pap úgy nézett ránk mélyen fekvő fekete szemével, mintha hipnotizálni akarna minket. A fáradt, idősebb monoklis vadászszázados nagyokat ásított.

— Pihenj! — vezényelte az őrnagy mély, kissé rekedtes hangon.

Elsőül engem szólított meg.

— Önkéntes, maga hogy került ide?

— Őrnagy úr, Balog Zoltán egyéves önkéntes közhonvéd alázatosan jelenti, hogy a budapesti magyar királyi honvédhadosztály 127—918. számú napiparancsának 54. pontja értelmében vonultam be Cetinjére, honnét . . .

— Állj — kiáltott az őrnagy. — Önkéntes, maga vagy nagyon buta, vagy nagyon ravasz. Arra feleljen, amit kérdezek. Milyen disznóságot csinált?

— Őrnagy úrnak alázatosan jelentem, hogy egy honvédtüzér járőr elfogott a budapesti utcán és egyenesen a hadosztályfogházba kísért.

— Szóval engedély nélkül tartózkodott Budapesten?

— Őrnagy úrnak alázatosan jelentem, hogy a Nagytétényben állomásozó 34. számú tartalékos honvédtiszti iskola szabadságlevelével tartózkodtam Budapesten.

— Hát akkor mért fogták el?

— Őrnagy úrnak alázatosan jelentem, nem tud-

tam, hogy május elsején katonáknak tilos az utcára menni.

— Úgy? Május elseje! Nem tudta? Mi a foglalkozása? Egyetemi hallgató? Nyelvész? Milyen vallású? Római katolikus? És nem tudta, hogy május elsején nem kell az utcán csatangolni? Na majd megtanulja!

Halkan mondott valamit a háta mögött, kezében jegyzőkönyvvel és ceruzával álló őrmesternek.

Még vagy húsz katonát kérdezett ki, kit németül, kit magyarul. Még ma is emlékszem arra, amit egy tüzér és egy honvédbaka válaszolt az őrnagy kérdésére.

A tüzér — rossz magyarsággal — ezt válaszolta:

— Őrnagy úrnak alázatosan jelentem, az a bűnöm, hogy ukrán vagyok.

— Ne beszéljen hülyeségeket! Az nem bűn!

— Őrnagy úrnak alázatosan jelentem, Holzapfel hadnagy úr azt mondta, hogy bűn.

A honvéd — egy idősebb, girhes emberke — a hozzá németül intézett kérdésre magyarul felelt.

— Őrnagy úr, Szabó Miklós közhonvéd alázatosan jelenti, hogy azért van itt, mert senkire se haragszik.

— Megbolondultál? Úgy beszélj, hogy megértselek!

— Alázatosan jelentem, azért küldöttek ide, mert senkire se haragszom.

— Megszöktél a frontról, kutya?

— Alázatosan jelentem — nem voltam a fronton. Az 1. számú honvédgyalogezred orvosi rendelőjében dolgoztam, mert kétoldali sérvem van és ezért nem vagyok frontszolgálatképes és mert civilben borbély vagyok és szanitéc-tanfolyamot végeztem ...

— Te, *én* tudok haragudni! — kiáltott az őrnagy. — Ezért a legokosabb lesz, ha nem kertelsz, hanem megmondod, hogy mit csináltál!

— Alázatosan jelentem, nem vettem észre Csordás őrmester urat.

— Ember — azt akarod, hogy kiköttesselek?

— Nem vettem észre, hogy Csordás őrmester a hátam mögött ül, mikor a kantinban söröztünk és — franciákról, szerbekről meg oroszokról beszélgettünk. És, mert nem láttam az őrmester urat, azt mondtam, hogy én bizony senkire se haragszom, se a mieinkre, se az ellenségre. Az őrmester úr másnap kihallgatásra vitt, és mikor én ott is azt mondottam, hogy senkire se haragszom...

Szabó Miklós közhonvéd nekifogott felsorolni, hogy hol és kiknek jelentette ki, hogy ő senkire se haragszik, de az őrnagy a szavába vágott.

— Hát mér nem haragszol senkire, te vízfejű tehén?

— Nem haragszom, alázatosan jelentem. Tessék elhinni, hogy megvan bennem a jószándék, de akárhogy is igyekszem, nem tudok haragudni.

— Majd meglátjuk!

Kihallgatás végeztével kinek-kinek vissza kellett menni a házba, ahol aludott. A mozgó tábori konyha majd odahozza az ebédet. Házunk előtt egy pipázó öregasszony guggolt. Fekete fejkendőt és piszkos bárányból mellényt viselt. Fagylaltot árult.

— Egy adag ára három cigaretta — mondotta rossz németséggel.

Vásároltunk. A fagylalt — amit a pipázó asszony

gesztenyefalevelekre tálalt — hideg volt és édes, de ragadós, mint a csiriz.

— Mi a fenét kevertél bele? — kérdeztem.

— Hajolj ide, megmondom! — felelte.

Mikor a fülem a szájához tartottam, ezt suttogta:

— Egy revolverért vagy 50 puskagolyóért hozok neked egy szép, fiatal lányt, aki egész éjszaka veled marad!

Ebéd után aludni akartam, de alighogy lehevertem, egy őrmester jött értem.

— Önkéntes, tud németül írni? Ha tud, akkor jöjjön velem az irodába. Egy írnokunkra rájött a malária.

— Mondja, őrmester úr — kérdeztem útközben —, hogy hívják az őrnagy urat, aki ma szemlét tartott?

— Báró Bornemisza Tivadarnak.

— A tábori papnak — ha nem tévedek — János a keresztneve?

— Valóban, Szkutarii Jánosnak hívják.

Az iroda ugyanolyan kőházban volt elhelyezve, mint amilyenben én éjszakáztam. A két szoba közötti válaszfal ki volt döntve, és az így nyert elég tágas szoba az állandóan nyitva álló ajtón át kapott világosságot. A munka, amit itt el kellett végeznem, fölöttébb egyszerű volt. Krakkauer őrmester elém tette a listát, amelyen annak a 212 katonának neve, születési éve és ezredszáma volt felírva, kikkel együtt jöttem Cetinjéből. Most minden név mögött egy — pirosceruzás szám állott: 1, 2, 3, 4 vagy 5. Az egy listából ötöt kellett készítenem, külön-külön listára írva azok nevét, akik ugyanazt a pirosceruzás számot kap-

ták. Munka közben megtudtam, hogy én 5-ös számot kaptam, amit rajtam kívül még csak ketten kaptak. A tüzér, kinek az volt a bűne, hogy ukrán, és a honvéd, ki minden igyekezete dacára sem tudott haragudni.

— Őrmester úr — mit jelent az 5-ös szám?

— Az 1-es a délnyugati, a 2-es a déli, a 3-as a délkeleti frontszakaszt jelenti — ahonnét állandóan kérnek utánpótlást. A 4-es — a hadtáp, ahol talán még több ember pusztul el, mint a fronton. Ami az 5-öst illeti — majd meglátja. Iszik egy kávét?

Az őrmester kitűnő — törökösen főzött — kávéval és valami keleti édességgel vendégelt meg, de azt nem akarta megmondani, hogy mit jelent az 5-ös szám.

— Régen van Albániában, őrmester úr?

— Négy hónapja — az Isten verje meg!

— Érdekes ország — mondottam én.

— Jobb szeretném, ha kevésbé lenne érdekes — felelte Krakkauer őrmester. — Wienben jól menő zenés kávéházam van, és nekem itt kell nyelnem a chinint. És — majd meglátja — vannak még a chininnél is keserűbb dolgok.

— Szóval rossz dolog Albániában szolgálni?

— Hogy mondjam? Aki a döghalált múló kellemetlenségnek, a gégébe döfött kést szúnyogcsípésnek tekinti, annak számára ez az áldott föld pont a megfelelő hely. Nekem — magunk között szólva — más az ízlésem.

Mikor a beszélgetésben idáig értünk — látogatót kaptunk. Karcsú, fiatal albán jött be, ki kezét fehér,

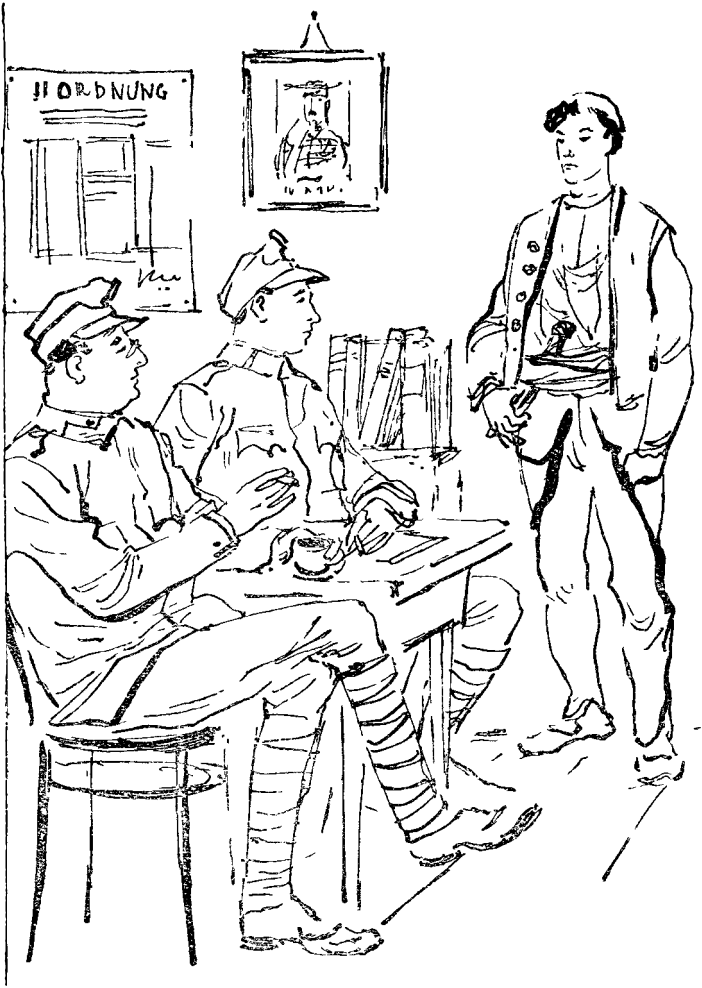
ORDNUNG

félgömb alakú sapkájához emelve üdvözölt minket. Felül bő, bokában szűk fehér gyapjúnadrágot és ujjatlan, ezüstgombos fekete posztómellényt viselt, mely elöl nyitva volt. A mellény alatt otthonszőtt vászonból varrt bőujjú fehér inget hordott. Széles, sötétpiros övében tőr. Lángszínpiros harisnyába bújt lábain nyers marhabőrből szabott, gyapjúzsineggel összekötött bocskor. Én nem az arcát, hanem a ruháját néztem, mert eddig csak piszkos rongyokba öltözött albánokat láttam.

— A basátokkal akarok beszélni — mondotta halkan, de határozottan, tiszta németséggel.

— Mit akarsz a basánktól? — kérdezte az őrmester.

— Azt majd neki mondom meg.

— Hogy hívnak?

— Paul Prelotzinak.

— Németül hol tanultál meg?

— Nagyon kíváncsi vagy, nemitza katona. Németül a nemitza apácák leányiskolájában tanultam.

— Paulnak hívnak, nadrágot és tőrt viselsz és leányiskolában tanultál... Most már igazán érdekel, hogy ki vagy.

Csak most néztem vendégünk arcába — ami érdekesebb volt, mint a ruhája. A keskeny sötétbőrű arcot szinte megvilágította a sűrű, fekete szemöldökök alól ragyogó két nagy zöld szem. A vendég nagyon piros alsó ajkát kissé előre biggyesztette és hallgatott.

— Nos — ki és mi vagy? Férfi, asszony, ördög vagy angyal?

— Nagyon kíváncsi vagy, és nagyon lassan jár az eszed. Már kitalálhattad volna, hogy virtse vagyok!

— Szavamra, már rég kitaláltam volna, ha tudnám, hogy mi az a virtse.

— Vezess a basátokhoz!

— Ha megmondod, hogy mi az a virtse?

— Nem tréfálni jöttem. Komoly dolgom van a basátokkal!

— Mi az a komoly dolog?

Ezt nem az őrmester kérdezte, hanem Szkutarii János tábori pap, ki a virtse utolsó szavainál jött be az irodába.

— Te vagy a basa?

Az őrmester intett, hogy tűnjek el. Bármennyire érdekelt a férfiruhás albán lány — engedelmeskednem kellett.

Hazafelé menet egy — becslésem szerint — tíztizenegy esztendős fiú szólított meg.

— Van cigarettád, katona?

— Szívesen adnék, de nincs.

— Nem azt akarom, hogy te adj nekem. Én adok neked — cserébe.

Kék öve mögül egy lapos fadobozt húzott elő.

— Idenézz! Török cigaretták. 14 darab. Ha akarod, mind a tied lesz. Egy cigaretta ára — egy puskagolyó.

— Eredj a fenébe!

Házunk előtt Szabó Miklós honvéd kézzel-lábbal magyarázta egy feketeruhás albán asszonynak, hogy miképp lehetne a bocskorokat úgy szabni, hogy ne folyjon be a víz. Az albán asszony — ki egész biztosan egy szót sem értett Szabó magyarnyelvű magyarázataiból — minden szóra helyeslően bólintott, és

mikor Szabó elhallgatott, egy marék sült borsót adott neki.

— Jó nép — mondotta Szabó Miklós, mikor az asszony elment.

Délután társaink elindultak rendeltetési helyük felé. A Cetinjéből jöttek közül csak hárman maradtunk vissza. Az a három, aki 5-ös számot kapott.

Este hatkor megvacsoráztunk, aztán ránk zárták a nehéz gesztenyefa-ajtót. Én rögtön elaludtam. Puskatűzropogásra ébredtem. Gyufával megvilágítottam karkötőórámat. Az óra egyet mutatott. A lőréseken át láthattuk, hogy valahol — tőlünk nem messze — egy ház vagy házak égnek. Dörömböltünk, hogy engedjenek ki, de dörömbölésünket senki se hallotta. A hol gyengülő, hol erősödő puskatűz csak hajnalfelé ült el.

— Mi történik, önkéntes úr? — kérdezte Szabó Miklós.

— Háború van, testvér.

— Azt tudom. De most? Kik lőnek, kire, miért?

— Mért? Albániának ma öt kormánya van. Minden egyes albán kormány négy másik ellen vezet háborút. Már ez magában se tréfa! De ha ehhez még hozzáveszed, hogy Dél-Albánia jó részét az olaszok és franciák tartják megszállva, Észak-Albánia meg Ausztria kezén van, és Ausztria háborúban áll Olaszországgal és Franciaországgal, akkor már egészen komoly a dolog. Pedig még ez se minden. Az olasz megszállás alatt álló terület lakosainak többsége mohamedán, akik — természetesen — Törökországgal rokonszenveznek, és Törökország a mi szövetsé-

gesünk, tehát Olaszország ellensége. Ha ehhez még hozzátesszük, hogy Észak-Albániában sok ortodox él, és ezek Oroszországgal éreznek...

— Elég, önkéntes úr! Legalábbis — nekem elég — mondotta, nagyot sóhajtva Szabó Miklós. — Az embereknek elment az eszük — folytatta kis szünet után. — Vagy talán sohasem is volt nekik.

Reggel — mikor az ajtót kinyitották — megtudtuk, hogy az éjszaka albán bandák támadták meg a tábort. Hogy mért támadtak a velünk barátságban, bessza alatt élő albánok ránk, azt én csak hónapok múltán tudtam meg, hogy mi történt, de — a könnyebb áttekinthetőség kedvéért — itt mondom el a váratlan éjjeli támadás előzményeit.

Pár héttel ezelőtt az Észak-Albániában operáló osztrák-magyar hadsereg intendatúrája a császári és királyi hadügyminisztériumtól 3750 hegyiló vagy öszvér azonnali útnakindítását kérte. A kért lovak és öszvérek helyett a hadügyminisztérium parancsot küldött, meghagyva az intendatúrának, hogy a szükséges állatokat a helyszínen, a szövetséges albánoktól vásárolja meg. Az intendatúra intézkedett. Sonnenschein Artúr főhadnagy — aki civilben wieni ügyvéd, de most az I. számú elosztópont gazdasági főnöke — azt a parancsot kapta, hogy vásároljon a környéken 150 hegyilovat vagy öszvért. Sonnenschein megbízásából Meisels őrmester négy bakával bejárta a szomszédos falvakat. Az albánok a katonákat barátságosan fogadták, megvendégelték kukoricakenyérrel és bozával, lovat vagy öszvért azonban egyetlenegyet sem voltak hajlandók eladni.

— Mi is vennénk, ha volna kitől!

Mialatt Meisels a falvakat járta, Sonnenschein főhadnagy az intendatúrától két pótparancsot kapott. Az első pótparancs azt rendelte el, hogy 150 helyett 200 lovat vagy öszvért vásároljon, a második pótparancs a bevásárlandó állatok számát 250-re emelte fel. Sonnenschein főhadnagy jelentette az intendatúrának, hogy egyetlen állatot se tudott venni. Válaszul ezt a parancsot kapta:

„Minden áron és minden eszközzel, azonnal beszerzendő 300 ló vagy öszvér. A parancs pontos és haladéktalan végrehajtásáért Sonnenschein főhadnagy úr személyesen felelős."

Sonnenschein tudta, hogy neki az intendatúrába ülő urak között személyes ellenségei vannak, akik — ha ő a parancsot nem tudja teljesíteni — kinyomják őt e viszonylag veszélytelen helyről valami maláriás vidékre, vagy oda, ahol túlnyomóan ortodox albánok laknak. A parancsot tehát — ha törik, ha szakad — teljesítenie kell. Összehívta törzsét, ami egy élelmezési hadnagyból állott, ki civilben biztosítási ügynök volt Triesztben — és négy őrmesterből. A törzs három órán át tanácskozott.

Másnap reggel Meisels őrmester 24 katona kíséretében ellátogatott egy, az elosztóhelytől délkeleti irányban két és fél—három órányira fekvő gazdag faluba. A katonák 48 lovat vittek magukkal, melyeket Sonnenschein „fontos és halaszthatatlan sürgősségű élelmezési feladatok" elvégzésére egy, az elosztópont őrségéhez tartozó huszárszakasz parancsnokától kért kölcsön — két napra. A huszártiszt jó-

indulatát Sonnenschein két üveg pezsgővel, két üveg finom konyakkal, 100 drága szivarral és egy kiló valódi babkávéval vásárolta meg.

Megérkezve, Meisels őrmester a falu főnökét kereste. A falu-főnök nem volt otthon. Helyettese — Prelotzi Paul — kérdezte meg az őrmestertől, hogy mit kíván.

— Azért jöttünk — mondotta Meisels —, hogy öszvéreket vegyünk.

— Nincs eladó öszvérünk!

— Tudom, hogy pénzért nem adtok el, de mi nem pénzt, hanem lovakat adunk az öszvéreitekért. Az öszvér jobban bírja a teherhordást, mint a ló.

— Ez igaz. Épp ezért tartunk mi öszvéreket.

— De a ló szebb, mint az öszvér. És a mi lovaink bírják a hegyi utakat. Azonkívül, ha a csere létrejön, mi minden lóhoz — amiért öszvért kapunk — egy negyedkiló dohányt, egy kiló cukrot, 3 doboz gyufát és egy fél liter rumot adunk ráadásul.

Prelotzi Paulnak nem tetszett az ajánlat, de mert maga se tudta volna megmondani, hogy miért nem ajánlatos a csere — nem tilthatta meg a falu népének, hogy üzletet kössenek a szövetséges katonákkal. És így két-három óra múltán Meisels és katonái 48 öszvérrel indultak hazafelé.

Másnap délelőtt Dinghofer törzsőrmester vezetése alatt 24 tábori csendőr kereste fel a Prelotziak falvát.

— Lótolvajokat keresünk!

— Lótolvajokat? — csodálkozott Prelotzi Paul. — Most bessza van, és aki egy szem kukoricát lop, az apagyilkosnak számít.

— És aki lovat, lovakat lop?

— Az áruló! De ilyet nem találsz a szkipetárok között.

— Majd kiderül! — felelte Dinghofer.

És a tábori csendőrök három óra leforgása alatt a faluban és a közelben fekvő földeken 48 olyan lovat szedtek össze, melynek tomporára az osztrák-magyar hadsereg pecsétje volt beégetve.

— Itt vannak a lopott lovak! Ellenőrizheted, főnök, mindegyiken ott van a mi szultánunk pecsétje. Tehát mégis akadnak az albánok között, lótolvajok!

— Ti vagytok a lótolvajok! — kiáltott Prelotzi Paul.

— Válogasd meg a szavaidat, vagy ...

Két idősebb albán férfi — kik főnökük mögött állottak — tőrt rántott. Az asszonyok és gyerekek kövek után nyúltak.

— Üsd a svábát! A vérit! A vérit!

— Nyugalom! Bessza! — parancsolt Prelotzi Paul, aki nagyon jól tudta, hogy a nemitza katonák — ha már a falun belül vannak — erősebbek, mint az albánok.

— A lovakat, amit ti el akartok vinni, csere útján szereztük — mondotta a törzsőrmesternek. — 48 lóért 48 öszvért adtunk. A lovak tehát a mieink.

— Lehet, hogy igazat beszélsz, lehet, hogy nem. Ezt ki kell vizsgálni — így szólt a törzsőrmester. — A vizsgálat tartamára a lovakat magunkkal visszük!

— Elmehettek — mondotta a falufőnök. — De én a basátokhoz fordulok panasszal.

— Ahhoz jogod van!

Mikor a tábori csendőrök elmentek, Prelotzi Paul, miután tanácskozott a falu véneivel, követeket küldött a közeli falvakhoz. Nemcsak a katolikus albánoknak üzent, de a mohamedánoknak és ortodoxoknak is. Hajnalfelé, mikor a követek már mind visszaérkeztek és választ hoztak az üzenetre, a virtse minden kíséret nélkül, csak egy handzsárral felfegyverezve, szamárháton elment a nemitza basához. Mikor a drótsövényen belül volt, először egy öreg albán asszonyt keresett fel, ki — miután pár percig beszélgettek — megmutatta a virtsének, hol az iroda.

Szkutarii János a panaszra jött falufőnököt Bornemisza báróhoz vezette. Az őrnagy, ki már jó néhány ortodox albánt akasztott fel és az *ilyesmiből* sohse csinált lelkiismereti kérdést, rettenetesen fel volt háborodva, mikor a virtse nyugodt hangú, értelmes előadásából megértette, hogyan csalta meg Sonnenschein az albánokat. Káromkodott, öklével az asztalt verte. Mikor kidühöngte magát, küldöncöt menesztett a főhadnagyért.

Sonnenscheinra várva, a tábori pap albán nyelven beszélgetni kezdett a virtsével. Először azt kérdezte meg tőle, hogy melyik faluból jött. A falunév hallatára idegeskedni kezdett. Aztán a virtse nevét, majd apja nevét tudakolta meg. Mikor a virtse válaszolt, ezt kérdezte tőle:

— Nézz a szemembe — ismersz?

— Most látom először.

— 1907-ben hol voltál?

— Szkutariban, a nemitza iskolában tanultam.

— Hm. Várd meg az előszobában, míg hívunk.

A virtse kiment.

— Őrnagy úr, ne tartson tolakodónak, de valamire figyelmeztetni akarom — így szólt a pap.

— Arra, hogy az, amit Sonnenschein csinált, disznóság, és az albánok jogosan dühösek ránk?

— Ez igaz, őrnagy úr! De ezt ön a viszonyok alaposabb ismerete nélkül is tudja. Másra akarom figyelmeztetni. Amit Sonnenschein csinált, az *bűn.* De a bűnt nem szabad egy *hibával* megtoldani.

— Hogy érti ezt, tisztelendő úr?

— Az albánok most fel vannak háborodva — de még félnek tőlünk. Ha beismerjük, hogy helytelenül jártunk el velük szemben, gyengéknek és gyáváknak fognak tartani bennünket. Ismerni kell az albánokat, őrnagy úr! Nekem véreim és ezért nem szívesen mondok róluk rosszat — de a felséges császárnak tett esküm kötelez arra, hogy ne hallgassam el az igazságot. Az albán az erősnek lábát csókolja — a gyengét torkon szúrja. Ezt a fogalmat, hogy *igazságosság* — nem ismerik. Erre a fogalomra nincs szó az albán nyelvben. Ha tehát ön ebben a szerencsétlen öszvérügyben az ő oldalukra áll egy osztrák tiszttel szemben, akkor ők nem azt fogják mondani, hogy ön igazságos ember, hanem arról lesznek meggyőződve, hogy ön gyenge és — bocsánat — gyáva. És az albánokban ezt a hitet kelteni súlyos, nagyon súlyos hiba lenne. Ha ön most az albánoknak igazat ad, az sok jó osztrák katona életébe fog kerülni!

Bornemisza pár percig szótlanul bámult maga elé. Lovaglópálcájával párszor a levegőbe vágott.

Mikor Sonnenschein főhadnagy jelentkezett nála —

elnézett a főhadnagy feje fölött és nagyon halkan, fáradtan adta ki az utasítást.

— Az öszvérekért, amit az albánoktól elvett, fizetni kell, főhadnagy úr. A törvényesen megszabott vételár maximumát fizesse ki érte.

— Én is így terveztem, őrnagy úr.

Mikor a virtse bejött, Bornemisza szemével a mennyezetet vizsgálgatva beszélt:

— Az öszvéreiteket nem adhatjuk vissza, mert azok már úton vannak a front felé.

— Akkor adjátok ide a lovakat!

— A lovakat nem adhatjuk oda — felelt Bornemisza helyett a tábori pap —, mert azok a nemitzák szultánjáé, és ami a szultáné, afölött mi nem rendelkezünk.

— De megkapod az öszvérek árát — vette át a szót Sonnenschein. — Jó osztrák pénzben.

— A legjobb osztrák pénzt se foghatjuk az ekék elé! — felelte a virtse.

— Hát mit akarsz? — kérdezte Bornemisza.

— Az öszvéreket vagy a lovakat *követelem!* És követelem, hogy a tolvajokat — akik megszegték a besszát — büntesd meg úgy, ahogy árulókat kell megbüntetni.

— A nemitza katonák vérét akarod? — kérdezte Szkutarii János és most már nyílt gyűlölettel nézett Prelotzi Paul haragtól kipirult arcába.

— Az árulók megbüntetése jogos és indokolt kívánság — felelte a virtse. — Mi csak 48 öszvért veszítettünk. Ti, ha árulókat tűrtök magatok között, többet, sokkal többet fogtok veszíteni!

— Fenyegetsz? — kérdezte a pap.

A virtse nem válaszolt.

— Azt tanácsolom neked, hogy fogadd el a pénzt — szólalt meg Bornemisza báró.

— Nem kell a pénzetek!

— Talán később lehetséges lesz az öszvéreket is visszaadni — mondotta Bornemisza. — Megígérem neked, hogy mihelyt ez lehetségessé válik — elrendelem.

— Nem hiszek neked! És rövidesen egy albán se hisz majd nektek!

Az őrnagynak arcába szökött a vér.

— Tudod, hol vagy? — kérdezte a pap.

— Tudom — felelte Prelotzi Paul, és a szemei égtek. — Lótolvajok között!

— Te!

Az őrnagy ütésre emelte lovaglópálcáját. De nem ütött le a zöldszemű, férfiruhás albán lányra.

— Őrmester! A fogdába ezt a dögöt!

A virtsét négy szuronyos katona kísérte a fogdába. Egy mozdulattal, egy szóval sem védekezett. Még akkor sem, mikor a handzsárját elvették.

— És most? — fordult Bornemisza a paphoz, miután Sonnenscheint egy kézmozdulattal elküldötte.

— Pár napig zár alatt marad a kisasszony, aztán boldog lesz, ha mehet. Ha pedig — mikor kiszabadul — az öszvérek árát is megkapja, áldani fogja az őrnagy úr jóságát — és nevetni fog a szentimentalizmusán.

— Lehet, hogy igaza van! De én akkor talán még jobban fogom szégyellni magam, mint most.

— Engedelmet kérek egy megjegyzésre, őrnagy úr. Ha valaki nagy célért harcol, annak sok olyat kell tennie, amit — más körülmények között — szégyellnie kellene. A nagy cél érdekében dolgozva, épp ezek a cselekedetek a legnemesebbek!

— Engedje meg, páter, nekem is van egy megjegyzésem. Mindig utáltam a filozófiát — és igazam volt.

A pap finoman mosolygott.

Ekkor már az öregasszony, ki a virtsének megmutatta, hogy hol az iroda, kisétált a szeges drótsövényen hagyott kapun és — amikor már az őr nem láthatta — korát meghazudtoló sebességgel vágott neki egy délkeletnek vezető ösvénynek. A délután folyamán még sok asszony ment ki a faluból — gyerekeit is magával vezetve — gombát szedni. Mire besötétedett, a drótsövényen belül már majdnem kizárólag csak nemitzák voltak.

Éjféltájban kigyulladt az elosztópont raktárépülete, egy gesztenyefából összetákolt hatalmas blokkház. Az oltásra sietők katonákat — kikre a lobogó lángok véres fényt vetettek — a táboron kívülről jövő golyók árasztották el. A tábort négy oldalról lőtte a láthatatlan ellenség. Az oltást abba kellett hagyni. A tűz átragadt egy istállóépületre, amelyben 24 ló volt bekötve.

Az őrség szabályos sortűzzel viszonozta a támadók rendszertelen lövöldözését. Az albánok szűkén lehettek a lőszernek. Csak ritkán lőttek, csak olyankor, ha látták, kire lőnek. A tábor védői a sötétséget lőtték.

A lövöldözés napfelkeltéig tartott.

Reggel — Bornemisza parancsára — erős járőrök kutatták át a tábor környékét. A járőrök az éjszakai támadóknak csak kevés nyomát találták. Itt-ott kilőtt patron-hüvelyeket — másutt egy-egy kis vértócsát. Egy helyt egy összetört kovás-puskát, másutt egy gyerek-tőrt, mellette egy piros fezt.

A tábornak 12 halottja és 32 sebesültje volt. A raktárépületen és az istállón kívül csak a tisztikonyha égett le. A telefon nem működött — se Cetinjével, se Szkutarival nem lehetett beszélni. A támadók — nyilvánvalóan — elvágták a vezetéket.

Bornemisza, ki este — a virtsével való tárgyalás után — pezsgőbe öntött rummal úgy leitta magát, hogy mikor a támadás kezdődött, képtelen volt talpraállni, most józan volt és nyugodt. Reggel tízre összehívta a tábor tisztjeit. A tisztek mind épek voltak, kivéve Sonnenscheint, aki golyót kapott a hátába. Hajnalfelé meghalt. A golyó, amely megölte — osztrák golyó volt.

— Ugy látszik, a banditáknak osztrák fegyvereik is vannak — vélte Bornemisza.

— A golyó hátulról jött — jegyezte meg Szkutarii János. — Lehet, hogy Sonnenschein hátat mutatott az ellenségnek, de az is lehet, hogy a mieink lőttek. Ha ez utóbbi feltevés a helyes, akkor ismét két lehetőség van: vagy tévedésből lőtte le egy katonánk Sonnenschein főhadnagyot, vagy szándékosan. Ha szándékosan . . .

— Ne filozofáljon, páter — szakította félbe Bornemisza. — Arra most nincs időnk. A tábort védképessé kell tennünk. Ez nem lesz nehéz, mert az albán

falu, sőt minden egyes albán ház is erődnek épült. Fegyverünk, muníciónk van elég és fegyverbíró embernek se vagyunk híján. Szkutariban és Cetinjében már bizonyosan tudják, hogy a telefonvezetéket elvágták. Két-három napon belül segítséget kapunk.

Egész nap dolgoztunk. A faházakat szétvertük. A drótkerítés mögött házfalakból kiszedett kövekből apró halmokat raktunk, melyek jó fedezéket adtak két-három katona számára. A drótkerítésen kívül ledöntöttünk pár közelálló fát és kivágtuk a bokrokat. Mialatt dolgoztunk, a fejünk fölött, magasan, nagyon magasan — néhány dögkeselyű keringett.

Hogy az ostromlott váron belül ne legyen ellenség, Bornemisza összefogatta az ottmaradt albánokat: 11 öregasszonyt és 7 gyereket. Ezeket késő délután, de még naplemente előtt, odakötözték a drótkerítést tartó oszlopokhoz, hogy ha az albánok tüzelni kezdenek, elsőül saját véreiket találják. A fogoly virtsét is a drótkerítéshez kötözték.

Mikor besötétedett, lőszerrel bőven ellátva, kettesével-hármasával odafeküdtünk a fedezéknek készült kőrakások mögé. Egész éjjel, fegyverrel a kézben, vártuk a támadókat. De hiába vártunk. Három éjszakán át voltunk készültségben, de az albánok nem támadtak. Negyednap reggel Szkutariból egy század tábori csendőr érkezett két könnyű hegyi ágyúval. Ugyanaznap délutánján Cetinjéből egy század tiroli vadász és egy horvát géppuskás-szakasz. A tiroli vadászokkal egy ugyanolyan szállítmány jött, mint amilyennel én kerültem Albániába: 266 büntetésből odavezényelt katona.

Bornemisza a tábor védelmét a tiroli vadászokra és a büntetésből idevezényeltekből rögtönzött századra bízta. Ő maga a tábori csendőrökkel, a horvát géppuskásokkal és a két — szétszedhető és öszvérháton szállítható — ágyúval büntető expedícióra indult. Először — természetesen — a Prelotziak falvát akarta felégetni. Ez a terv azonban nem sikerült. A faluba vezető meredek — részben sziklába vágott — hegyi utat nem lehetett megmászni. Ha egy tábori csendőr mutatkozott az úton, felülről rögtön tüzeltek a sziklák mögött biztos fedezékben rejtőzködő albánok. A hegyoldalon hatalmas szikladarabok gördültek le és apró kövek valóságos lavinája. Bornemisza a két hegyi ágyúból néhány órán át lövette a hegycsúcsot, de mikor egy jó féltonnás szikladarab harcképtelenné tette az egyik ágyút és végzett négy tüzérrel, feladta a harcot. Egy völgyben fekvő, ortodox-lakta falura támadt. Ezt a falut senki se védte. Mint rövidesen kiderült, azért nem, mert a falu lakossága elmenekült, egyetlen élő lelket sem hagyva hátra. Bornemisza a lakatlan falut felgyújtatta és továbbvonult. Egy mohamedán falut sikerült meglepnie.

A mohamedánok még tartották a besszát és barátságosan fogadták a nemitza basát. Bornemisza a falufőnöknek megparancsolta, hogy a felnőtt férfilakosságot terelje össze. A negyvenkét férfit — Bornemisza parancsára — a falu-főnök hosszú sorba állította fel. A sor előtt végigment Bornemisza és — lovaglópálcájával az emberekre mutatva — számolt:

— Egy-kettő — egy-kettő — egy-kettő!

A 42 mohamedán albán férfit így két — pontosan egyforma — csoportra osztva, az egyik csoportot, az egyeseket, főbelövette, a ketteseket, köztük a falufőnököt is, magával vitte túszul.

Három napig volt úton. Negyednap visszaérkezett a táborba. A túszul vett 21 mohamedán férfit, a virtsét és a saját táborul szolgáló faluban összeszedett asszonyokat és gyerekeket két szakasz tiroli vadász kíséretében még aznap útnak indította Cetinje felé. Csak egy öregasszonyt bocsátott szabadon. Ennek meghagyta, hogy közölje a környék falvaival, ha csak egyetlenegy albán is elsüti a fegyverét, a túszokat felakasztják.

Ez időtől Bornemisza úgy itta a rumot, mint más ember a vizet.

III

ALBÁN ÖSVÉNYEK

Pár órával azután, hogy a Cetinjébe irányított félszázadnyi vadász-szakasz elhagyta a tábort, tizenkilenced-magammal én is útrakeltem. Mi az ellenkező irányba indultunk — délkeletnek, ahol a 16. számú tábori kórház feküdt. A hadikórház parancsnoka 14 főnyi utánpótlást kért és kapott. A tizennégy ember biztosítására 4 tábori csendőr szolgált és Mittelman őrmester, ki értünk jött a négy csendőrrel. A tábori kórház az elosztóponttól — légvonalban — 28 kilométernyire feküdt. A legrövidebb odavezető út 40—45 kilométer hosszú volt. Nekünk — hogy elkerüljük a sziklákba vágott, nagyon meredek ösvényeket — mintegy 75—80 kilométert kellett menetelnünk.

A hadikórházba való beosztásomat annak köszönhettem, hogy Krakkauer őrmester eltörte az óráját, és az elosztótáborban nem volt senki, aki tudott órát javítani.

— Kéz kezet mos! — fordult hozzám egy reggel Krakkauer. — Maga, önkéntes — ha nem tévedek — nem nagyon áhítozza a hősi halált?

— Eltalálta, őrmester úr!

— Helyes! Szóval szeretne életben maradni? Érthető! Nekem viszont szükségem van egy jó órára. Milyen gyártmányú a maga órája? Omega? Helyes! Maga nekem adja az órát, és én magát — *tévedésből* — egy hadikórházba küldöm, ami ugyan szintén nem életbiztosítás, de mindenesetre százszor jobb, mint az 5-ös számú beosztás, amit az őrnagy úr szánt magának.

— Mit jelent az 5-ös szám, őrmester úr?

— Mit jelent? — ismételte meg az őrmester a kérdést. — Pontosan nem tudom megmondani, de — úgy hozzávetőleg — az elevenen való megnyúzást jelenti. A magas hadvezetőség utasítása szerint, ha a tábor és valamelyik albán falu között félreértések merülnek fel, mielőtt erősebb rendszabályokhoz nyúlnánk, két katona — fegyvertelenül — kiküldendő az elégedetlenkedő — vagy ha úgy tetszik — lázadó faluba. A két katona kötelessége az albánokat előbb szép szóval és ha az nem használ, fenyegetéssel meghódolásra bírni. Szép feladat, mi? Akik ezt kigondolták, bizonyosan nagyszerűen ismerik az albánokat! Nos — az 5-ös szám ilyen kiküldetést jelent. Ennél, remélem, jobb a hadikórház?

Szótlanul lekapcsoltam az órám.

— Mondja, őrmester úr — kérdeztem, mikor láttam, hogy Krakkauer odaírta nevem azok listájára, akik a hadikórházba mennek —, mondja, nem tévedhetne a szegény Szabó Miklós esetében is?

— Ki az a Szabó Miklós?

— Az a baka, aki nem tud haragudni.

— Sajnos, lehetetlen. Tudja, önkéntes, én híres vagyok a pontosságomról és megbízhatóságomról. Ha esetleg — ami ugyan nagyon valószínűtlen — valaki rájön arra, hogy a maga esetében tévedtem, a föld alá fogok süllyedni szégyenemben és a kétségbeeséstől a hajamat fogom tépni. El se tudja képzelni, milyen nehéz lesz engem megnyugtatni. De végül remélem — sikerülni fog. Hanem másodszor — nem szabad tévednem.

— Nagy kár, őrmester úr!

— Elhiheti, én is sajnálom.

Napfölkeltekor útnak indultunk.

— Ha nem ütnek minket agyon, vagy nem tévedünk el, akkor három nap múlva célhoz érünk — mondotta Mittelman őrmester, egy zömök, szélesvállú, szőke, szeplősarcú ember — civilben budapesti könyvkereskedő.

Hogy el ne tévedjünk, arra az őrmester vigyázott. Elég jól ismerte az utat, amit már nyolcszor tett meg. Hogy agyon ne üssenek minket, arra valamennyien vigyáztunk. Az őrök éjjel-nappal lövésrekészen tartották fegyvereiket. Mi, kórházba beosztott fegyvertelen katonák pedig egyre késeinket vizsgálgattuk, hogy az esetben, ha szükség lesz rájuk, ki lehet-e húzni őket a hüvelyből. Az őrmester, kezében felhúzott kakasú revolverrel, vezetett minket.

Éjszaka nem gyújtottunk tüzet. Három napon át hideg konzervet ettünk, patakvizet és rumot ittunk.

A keskeny ösvény, melyen csak libasorban mehettünk, hol hegynek futott, hol hegyről vezetett. Majdnem állandóan sűrű erdőben, hatalmas fák árnyéká-

ban mentünk. De néha az erdő kitárult, és a hegyoldalon láthatóvá vált egy-egy falu, mely körül kukoricaföldek zöldelltek, zab, rosszul ültetett dohány és szőlő, ami nem volt karóra kötve, hanem a földön feküdt.

Az erdők jó része még nem tudta, hogy mi az a fejsze. A hegyek északi és keleti oldalán többnyire a tölgy- és a cserfa az úr, és csak ritka vendég a gesztenye- és a diófa. A déli és a tenger felé néző nyugati lejtőt és a völgyeket gesztenyefák foglalták el, de azért ide is tévedt egynéhány tölgy, sőt néhány magas, karcsú fenyőt is láttam a délnyugati gesztenyék között. A fák alatt páfrány és virágszőnyeg. Piros, kék, sárga virágok — de a legtöbb virág mégis lila volt. Lila a legkülönbözőbb árnyalatokban, a halványtól, melynek finom szirmain inkább csak sejteni lehetett a színt, mint látni, a sötétliláig, mely árnyékban feketének látszik.

Madarak daloltak, vadméhek és vaddarazsak zümmögtek, és nagy rajokban szállt a szúnyog. A virágok között tenyérnagyságú, rikító-szín pillangók röpködtek.

— Gyönyörű erdők! — szóltam az őrmesterhez.

— Akkor láttam volna őket, mikor a hátam közepét — felelte Mittelman. — Darázsnak és kígyónak való hely, de nem egy fővárosi könyvkereskedőnek.

— Darázs és kígyó valóban több él errefelé, mint ember. Nem is értem, mi az értelme annak, hogy ilyen lakatlan helyekre erődítményeket emelünk és kórházakat szerelünk fel.

— Ha ezt *csak* maga nem értené!

Nehéz volt feltételezni, hogy a Habsburg-monarchia, mely a már majd négy esztendő óta húzódó háború következtében nagy ember- és anyaghiányban szenved, ok nélkül küldi az emberek tízezreit és a hadviseléshez szükséges anyagot ezertonnaszám Albánia legvadabb tájára — ha ez nem nagyon fontos hely. Azt tudtam, hogy Közép- és Dél-Albániában két, egymással csak lazán összefüggő front van. Egyik Valona körül, ahol olaszok állanak szemben az osztrákokkal, a másik délkeleten, a Görögországon át Albániába nyomult francia és olasz csapatok ellen. Valona irányába az osztrák csapatok az elég jó állapotban levő tengerparti úton mehettek, a Mokri-hegyhez pedig az osztrák megszállás alatt álló Szerb-Macedónián át. Ahol mi megyünk, ott nincs út és ez a nemlétező út sehová se vezet. Hogy ezt a vadont mégis — semmi áldozatot se kímélve — biztosítja Ausztria a maga számára, azt csak azzal tudtam megmagyarázni, hogy a hadvezetőség attól tart, hogy a viszonylag jó utak veszélyben vannak. A tengerparti utat — ezt tudtuk — gyakran bombázza a francia és az olasz flotta. A Macedónián át vezető utat — ezt sejtettük — állandóan veszélyezteti a Szaloniki körül táborozó angol-francia-szerb sereg. A mi ösvényünk a tartalékút, döntöttem el. Ennek biztosítására áldoz olyan sokat Ausztria.

Mikor gondolataimban idáig érkeztem, az őrmester — ki úgy látszik ugyanezen a kérdésen gondolkozott — megszólalt.

— Itt szabadul meg a hadvezetőség a legkönnyebben a kényelmetlen emberektől! — mondotta.

— Magának jó humora van, őrmester úr!

— Ezt a humort Albániában éppoly könnyen megkapja az ember, mint a vérhast vagy a kolerát.

Útunk másodnapján különös találkozásunk volt. Épp ebédnél ültünk — förtelmesen szidva a hideg gulyáskonzervet, aminek (fene tudja mitől) jodoformszaga volt —, mikor sűrű mogyoróbokrok közül veszett csaholással egy farkascsorda tört ránk. Húszegynéhány hatalmas, bozontos farkas.

Talpra ugrottunk. Az egyik őr tüzelt. Az őrmester felütötte fegyverét — a golyó a magasba röpült.

— Megvesztetek? — ordított Mittelman. — Elfelejtettétek, hogy bessza van? Albániában, aki kutyát öl, az gyilkos.

A farkasokról kiderült, hogy kutyák. Néhány lépésnyire pihenőhelyünktől lihegve megállapodtak. Nem mondhatnám, hogy bizalomgerjesztő külsejük volt a bozontos, borjú nagyságú, kilógó nyelvű, véres szemű, villogó fogú állatoknak — amint hol lapulva, óvatosan közeledtek hozzánk, hol meg, nagyokat ugorva, visszahúzódtak.

— Kenyér kell ezeknek, nem acél! És aki a jodoformszagot nem bírja — attól a gulyást is elfogadják.

A kutyák valóban nem voltak válogatósak. És mikor megetettük őket, rögtön barátainkká lettek.

— A kutya — oktatott minket Mittelman, egy szürkés sárga bestia fejét simogatva — Albániában családtag. Ne röhögjetek, nem viccet mesélek. Aki kutyát öl, az éppúgy vérrel tartozik, mintha embert ölt volna. Az albánnak, ki állandóan háborúban él, a kutya az egyetlen megbízható barátja — minket

nemitzákat nem számítva — folytatta kis szünet után. — Ezért emelte az albán a kutyát emberi rangra.

— Hát ha az albánok annyira becsülik a kutyát, honnét ez a gazdátlan falka? — kérdeztem én.

— Valahol elpusztult egy falu, és a kutyák önállósították magukat.

A kutyafalka másfél napon át kísért minket és csak akkor maradt el tőlünk, mikor mi egy folyón keltünk át — csónakon. A folyó csak 12—15 méter széles volt, de nagyon sebes. Ahol átkeltünk, ott valamikor fűzfavesszőkből font híd vezetett a túlsó partra. A híd maradványai a két parton hevertek.

A csónakra — amelyen át kellett kelnünk — négy tábori csendőr vigyázott.

A csónak két kivájt fatörzsből állott, melyet erős kötelek fűztek össze. A kettős kanoéba egyszerre négy ember ülhetett be; 20—25 perc alatt valamennyien átkeltünk.

— Tulajdonképpen mért nem vernek ide hidat? — kérdeztem az őrmestertől.

— Önkéntes! — felelte Mittelman. — Ha velem jóban akar maradni, akkor ne kérdezzen annyit. Amit tudnia kell, azt majd megtudja. És ha semmit se tud meg, akkor sem sokat veszít. Ha felfordul, nem mindegy magának, hogy életében mit tudott, mit nem?

— Mindnyájan itt döglünk, őrmester úr?

— Na látja — már megint kérdez!

Utazásunk negyednapján — délutánjában — egy csapat tábori csendőrrel találkoztunk. Mint kiderült, minket kerestek.

— Olyan ideges Lovass főhadnagy úr, hogy pár

órás késés miatt türelmetlenkedik? — csodálkozott Mittelman.

— Telefonon rossz híreket kapott! — felelte a tábori csendőröket vezető őrmester. — Két szakasznyi tiroli vadászt, akik foglyokat kísértek Cetinje felé — albán banditák körülvettek és az utolsó szálig lemészároltak. És mert tegnap estére — ahogy ő várta — nem jöttetek meg, biztosra vettük, hogy veletek is valami ilyesmi történt.

— Ha biztosra vettétek, hogy már megdöglöttünk, akkor mért gondoltátok, hogy segítségre van szükségünk?

— Te mindenből viccet csinálsz! — felelte a tábori csendőr. A találkozás örömére egy patak partján megpihentünk és nagy tüzet raktunk. A tábori csendőrök apró kézihálókat hoztak magukkal, amelyek hasonlítottak a lepkefogó-hálókhoz, de nagyon erős spárgából voltak szőve és a nyelük tölgyfából készült. Ezekkel a hálókkal pár perc alatt nagy kosárra való ezüstös halat mertek ki a patakból, amelyben — ahogy Mittelman mondotta — több volt a hal, mint a víz. A halakat nyárson megsütöttük.

Szürkületkor — egy hegy derekáról pillantottuk meg először a hadikórházat. Nyolc barakk, amelyet szöges drótkerítés fogott körül. A legmagasabb barakkon *vöröskeresztes zászló.* A barakktól nem messzi hatalmas *akasztófa* állott.

— Ezt tegnap állították fel, Bornemisza őrnagy úr telefonparancsára — mondotta a tábori csendőrök őrmestere. — Szolíd munka — tiszta tölgyfából készült. Egyszerre akár húsz albánt is elbír!

A kórház mellett mocsár. A mocsárból egy teljesen kopár, meredek hegy emelkedett ki. A hegy a szürkületben kékesszürke volt, valamivel később, mikor az első csillagok feltűntek, lilásszürke.

Az első újság, amit a kórházba érkezve megtudtunk, az volt, hogy a telefon néhány órája nem működik. Valahol elvágták a vezetéket.

Mivel így a kórház és az elosztópont között az összeköttetés megakadt, Bornemisza — ki úgy látszik nagyon szívén viselte sorsunkat — ötödnap két szakasz tábori csendőr kíséretében meglátogatott minket. A csendőröktől megtudtuk, hogy az albánok — kik a tiroli vadászokat lemészárolták — a foglyokat, két gyermek kivételével, élve szabadították meg.

— Szemtelen nép az albán! — vélte az egyik magyar származású tábori csendőr. — Nyílvesszőre kötözve levelet lőttek be a táborba. A levélben — ami német nyelven volt írva — az állott, hogy a kiszabadított foglyok a legjobb egészségnek örvendenek. A levelet az a zöldszemű lány írta, aki férfiruhában jár. A lótolvaj! Az, aki *vércsének* nevezi magát.

Bornemisza két napon át ivott a hadikórházban.

IV

A 16-OS SZÁMÚ HADIKÓRHÁZ HÉTKÖZNAPJAI

Kórházunk a 728-as számú magaslat tövében feküdt. A 728-as magaslat néhány száz méter magas, teljesen kopár, meredek sziklahegy, melynek cukorsüveg alakú orma napfelkeltekor vörös volt, nappal vakítóan fehér, este szürke, majd lila és éjszaka szurokfekete. A 728-as mellett álló, éppoly meredek, sűrű erdő borította hegynek nem volt hivatalos neve. Ezen a hegyen, közelebb a csúcshoz, mint a hegy lábához, egy mohamedán falu állott. A katonák a hegyet Mohamedánnak nevezték. A két hegy észak és kelet felőli szomszédja volt a kórháznak, melyet délről és nyugatról zöld színű mocsár ölelt át, e fölött éjszaka lidércfény táncolt. A mocsár alkonyatkor és napfölkeltekor förtelmes bűzt terjesztett, mely nagyon emlékeztetett arra a dögletes szagra, ami a fronton, a szeges drótkerítés előtt rothadó hullákból árad.

A kórháznak, mikor én odakerültem, már 15 hónapos múltja volt. A százegynéhány katona közül, kiket 15 hónap előtt küldöttek volt ide, már csak egyetlenegy szolgált a 16-osban, bizonyos Szamek Nepomuk János nevű tizedes. A többiek . . . Azok sor-

sáról Szamek sokat tudott mesélni. E mesék igen változatosak voltak, de a befejezésük nagyon egyhangú: egy-egy szomorú katonatemetés. Papiroson négy tiszt szolgált a kórházban, a valóságban csak kettő. Lovass főhadnagy kórházparancsnok helyettese, Bácskay hadnagy vérhasban pusztult volt el, és a helye még betöltetlen volt, mint ahogy a kolerában elhalt doktor Fehérvári segédorvos pótlására se jött senki. De az albánlázban, kolerában, tífuszban, vérhasban, kígyómarás vagy késszúrás következtében elpusztult legénység helyébe állandóan jött utánpótlás. A legénység létszáma — beleértve az altiszteket is — 98 volt. Havonta 18—20 főnyi utánpótlásra volt szükség.

Ha valaki Mittelman őrmestert megkérdezte volna, hogy mire jó, mi célt szolgál a 16-os számú kórház, valami ilyesfajta feleletet kap:

— Parancsba jött, hogy a kórház szükséges, tehát szükséges. Hogy mért szükséges, mire jó — az hadititok.

Ha a kórházat azért tették ide, hogy a tőle 40—50 kilométer távolságra húzódó frontról hozott sebesültek, úton Ausztria felé, itt megpihenhessenek, e célnak rosszul felelt meg. A sebesültek, kiket a front mögötti segélyhelyen kutyafuttában bekötöztek és aztán öszvér- vagy szamárhátra ültettek, mire a 16-osig értek, már rég kiadták párájukat. Aki élve érkezett meg, az itt — erőgyűjtés közben — a sebéhez biztosan szerzett valami betegséget. Ha rosszabbat nem, legalábbis maláriát.

A 16-os főorvosa, dr. Erdős több ízben tett javas-

latot arra, hogy a kórházat vigyék át egészségesebb helyre, de minden beadványára ugyanazt a választ kapta: *Katonai szempontból a mostaninál megfelelőbb hely el sem képzelhető, és egy hadi-intézmény elhelyezésénél a katonai szempont a döntő.*

A mocsarat, melyet Erdős doktor néhány förtelmes betegség forrásának tudott, a hadvezetőség nagyszerű védelmi vonalnak tisztelte. A mocsáron nem lehet átkelni, és ezért a kórház — legalábbis két oldalról — megtámadhatatlan. Ez volt az a bizonyos katonai szempont, mely a 16-ost olyan hatásos betegségterjesztővé tette.

Megérkezésünk utáni nap reggelén Lovass főhadnagy, kórházparancsnok szemlét tartott fölöttünk, az „utánpótlás" felett. Mittelman őrmester a barakk előtt állított fel minket. Már csak tizenhárman voltunk. Egy Bogáti nevű szlovák baka a reggeli és a sorakozó közötti üres félórában azzal szórakozott, hogy a barakkok körül hemzsegő szürke kígyók egyikének farkát égő gyufával akarta megperzselni. Egy kígyó megcsípte, és Bogáti öt perc múlva halott volt.

Lovass főhadnagy a szemlén nyitott zubbonyban jelent meg. A nyitott zubbonyon egész sor kitüntetés fityegett. A harminc év körüli, szőke, nagyon sovány tiszt ásítozva állott a sor előtt, balját szemellenzőül használva. Egy szóval se kérdezte tőlünk, hogy ki mit tud — csak intézkedett. Kit betegápolóvá tett meg, kit pedig a fegyveres őrségbe osztott be. Engem hagyott utolsónak.

— Hát magát, önkéntes, mi a fenének küldötték a nyakunkra?

— Főhadnagy úr, alázatosan jelentem, a hősi halált halt Kohn Dávid őrvezető helyébe a gazdasági hivatalnak szüksége van egy írnokra.

— Nem bánom!

Így lettem a kiütéses tífuszban elpusztult Kohn Dávid utódjaként a gazdasági hivatal írnoka. Közvetlen főnököm Szamek tizedes volt — a raktárunk munkása Vojvoda Aurél közhonvéd. Szamek szlovák származású néptanító — Vojvoda erdélyi román, békeidőben favágó volt. Ezzel a hatalmas szál, vállas legénnyel gyorsan összebarátkoztam. Első nap „önkéntes úrnak" szólított, de már másnap tegezett és — suttogó hangon oktatni kezdett.

— A chinint, pajtás, nem kell lenyelni. Az ember, mikor chininfalásra megy, egy falevelet tesz a nyelvére. A főorvos úr csak arra vigyáz, hogy a kegyetlen port a szánkba öntsük — hát ezt meg kell csinálni. A port a szánkba öntjük — a falevélre. Mikor Erdős továbbáll, a falevéllel együtt ki lehet dobni a bakakínzásra kieszelt nyavalyát.

— Ha nem szedsz chinint, meg fogsz betegedni.

Vojvoda nagy, dióbarna, szomorú szeme felragyogott.

— Vagy nem — mondotta és rámkacsintott. — A chinin — azt én tudom — orvosság. De van más orvosság is. Én nem szedek chinint, de ahelyett kétszeres adagot szedek a másik orvosságból. Nap-nap után kettős porció rumot iszok és két, ha nem három adag dohányt pipázok el, ami nagyon hatásos szer a maláriát terjesztő szúnyogok ellen.

— Honnét veszed a második porciót?

— Van elég a raktárban!

— Van — azt tudom. De mi lesz, ha rájönnek arra, hogy...

— Ki jönne rá? — csodálkozott Vojvoda.

— Hát, például a tizedes úr.

— A nagyapa? Az legfeljebb ennyit mond: ne csak magadnak lopj, fiam, hanem a többiekre is gondolj. És én mindig gondolok a többiekre is — ezt senki se tagadhatja. Még azokról se feledkezem meg, kiket a Mindenható zsidóknak teremtett.

Szamek tizedes magyarázta el, hogy mi a teendőm.

— A raktárkönyvbe beírja, hogy mit kapunk és mit használunk el. Azonkívül, vigyáz arra, hogy egészséges maradjon.

— Hogy kell azt csinálni, tizedes úr?

— Ha én azt tudnám! — mondotta Szamek nagyot sóhajtva.

— Pedig magának tudnia kell. Úgy beszélik, hogy maga az egyetlen ember, aki kilábolt az albán lázból.

— Ez igaz. Hanem arról, hogy miképp csináltam a dolgot — fogalmam sincs. De az tény, hogy nem döglöttem meg. Csak annyi maradt az egész betegségből, hogy néha — minden ok nélkül — sírni kezdek, néha meg nevetnem kell. Ami a sírást illeti, az — ha jól meggondolom — nem is ok nélkül történik. Hanem a nevetésre — szavamra, arra semmi okom sincsen.

A sovány, vézna, már majdnem teljesen ősz Szamek — a kórház „nagyapja" — csak hetenként egyszer borotválkozott, szombaton délután. Sovány, beesett arca a hét nagyobb részében olyan volt, mint

egy kefe. Bár sokat köhögött és mindig rekedt volt, állandóan pipázott.

Miután megmutatta a raktárt és átadta a raktárkulcsot meg egy csomó „vételezési" és „kiutalási" szelvényt — elmagyarázta a kórház „élelmezési rendszerét".

— Havonta egyszer egy öszvérkaraván hozza az élelmiszert. Lisztet, szárított főzeléket, konzerveket és margarint. Kapunk mindig dohányt, cukrot és rumot — és néha olyan dolgokat is, melyek Wienben és Pesten már rég nem kaphatók: valódi kávét és kakaót. A többit — húst, tejet, tojást — itt a helyszínen kell beszerezni. Pénzért az albánok semmit se adnak — de cukorért, rumért, dohányért és kávéért kapunk tőlük tejet, sajtot és tojást. Nna — majd meglátja, hogy élünk...

Mi hárman, „gazdaságiak" a raktári épületben aludtunk. Vojvoda a liszteszsákok között vetett magának ágyat. A nagyapa szalmazsákja és az enyém egy, a raktártól vékony deszkafallal elkülönített ablaknélküli fülkében volt. Mikor lefeküdtünk, a nagyapa megkérdezett, hogy mért küldöttek engem Albániába. Pár pillanatig haboztam, aztán csak annyit mondottam el neki, amennyit Bornemiszának.

— Nem tudta, hogy május elseje van?

— Nem tudtam.

— Kár! — mondotta Szamek. — Ha tudta volna és nem ment volna ki, az jó lenne, mert akkor nem került volna ide. Ha tudta volna és *mégis* kiment volna, az még jobb lenne — mert olyan emberre igazán szükségünk volna.

— Maga szocialista, tizedes úr?

— Azt állítják rólam, de én nem hiszem, hogy méltó vagyok erre a névre. Hivatalosan különben is csak annyit mondanak rólam, hogy „gyanús" vagyok. Hát — ezt nem tagadom. Hogy miképpen lettem gyanússá? Tudja, mikor behívtak — 1915 februárjában —, már 47 esztendős voltam, és az ember ha egész életében nehezen élt — 47 esztendős korában már nem fiatal. Én — a kis tanítói fizetésemből 3 fiút neveltem fel, akik közül kettő egyazon napon — 1914 december 8-án — halt hősi halált és a harmadik — pár nappal később indult a frontra. Hát, szóval, fáradt, szomorú öregember voltam és nemigen bírtam a fegyverforgatást. Egyszer tisztelgési gyakorlatok alatt — mikor az őrmesterünk különös jókedvében volt — elájultam. Ekkor lettem először gyanússá. Azzal gyanúsítottak, hogy szimulálok. Szerencsémre négyhetes orvosi megfigyelés után megállapították rólam, hogy krónikus szívgyöngeségem van. Segédszolgálatos lettem és egy hadifogolytáborba vezényeltek. Ott az orosz foglyok — bár ez szigorúan tilos volt — esténként nyolcan-tízen összeültek és közösen olvastak valamit — aztán azon — amit olvastak — vitatkoztak. Mondom, ez tilos volt, de amikor én voltam szolgálatban, akkor meg lehetett csinálni. Olyankor én is ott ültem az oroszok között és hallgattam őket. Tudja, én szlovák vagyok — könnyen rám ragadt az orosz nyelv. És — a foglyokat hallgatva — még egy és más dolgot megtanultam. A baj csak az volt, hogy a foglyok nem tudtak nyugodtan, csendesen beszélni. Úgy kiabáltak, hogy men-

seviki, bolseviki, diktatúra, demokrácia — hogy az ember belesüketülhetett. Így hát — rajtavesztettünk. Tizenegy orosz foglyot büntetőtáborba küldöttek — engem meg mint gyanúsat — ide.

Az öregre rájött a görcsös nevetés. Két-három percen át úgy nevetett, hogy az egész teste rángatózott.

Mikor én a kórházba érkeztem, egyetlen betegünk se volt. Két nap után egy fiatal — ruhája után ítélve, a mirdita törzshöz tartozó — albánt szállítottak be. A tőlünk két és fél kilométernyire fekvő csendőrállomásról hozták. A csendőrök éjszaka a drótkerítésük közelében érték, és mert szép szóra nem akarta megmondani, hogy mit keres — addig vallatták, míg az egyik lába és az állkapcsa eltörött. Mikor ezt így elintézték, a foglyot a kórházba küldötték, hogy reparáljuk meg, mert ők tovább akarják vallatni. A főorvosunk órákon át szabdalta, varrta, kötözte az albánt, aki mindent hihetetlen nyugalommal tűrt. Két napig a nagy vérveszteségtől félájultan feküdt. Harmadnap reggel, mikor már egy kis erőre kapott, az ápolóját — ki hőmérőt akart a beteg hóna alá tenni — egy apró, görbe késsel hasbaszúrta. A szanitéc estére halott volt. Az albánt a rendőrök ekkor ismét visszavitték a táborba. Többet nem hallottunk róla.

Ekkor már négy napja voltam a kórházban és egészen otthon éreztem magam a legénység kedvenc pihenőhelyén — az akasztófa alatt.

Itt gyülekeztünk össze esténként — vacsora után, takarodó előtt. Az „Akasztófa-teret" egyrészt azért szerettük, mert az volt a kórházudvarnak a mocsártól

legtávolabb eső sarka, másrészt azért, mert a kórházágyak takaróit reggelenként ide tették ki levegőzni — és mivel este (majd mindig) elfelejtették őket behordani, itt nem a puszta földön kellett ülnünk, hanem az ágyneműn heverhettünk. Az esténkénti dumálást a nagyapa irányította, ki hátát az akasztófa szárának vetve oktatott minket.

— Banditáknak nevezitek az albánokat, mert ők minden eszközzel védik az albán földet? Mit gondoltok, az albánok minek tisztelnek minket, akik minden eszközzel el akarjuk venni tőlük hazájukat?

— Még csak dühösek se legyünk az albánokra, kik miatt itt kell megdöglenünk? — csattant fel egy osztrák baka.

— Bizonyos vagy benne, fiam, hogy miattuk kell megdöglenünk? Bizonyos vagy abban, hogy — ők hívtak minket ide?

Az osztrák nem felelt, és nagyapa nem követelte tőle, hogy válaszoljon.

Másnap délelőtt a kórházba érkezett Bornemisza, ki (mint már említettem) féltett bennünket. Kissé tartottam attól, hogy az őrnagy megismer és emlékezni fog arra, hogy ő engem nem ide küldött. A két nap folyamán, amit a kórházban töltött, jó néhányszor látott, de rám se hederített. Kevesebb, mint két hét múlt el azóta, hogy Bornemiszát az elosztóponti kihallgatáson láttam. Az őrnagy e rövid idő alatt alaposan megváltozott. Halántékán ezüstös volt a haj, szemei olyanok, mintha ki akarnának ugrani üregeikből. Bornemisza éjjel-nappal ivott.

Lovass főhadnagy, hogy az előkelő urat kellőképp

vendégelhesse, elrendelte: a gazdasági hivatal szerezzen néhány libát és csirkét. Mivel az asszonyok és gyerekek, kik reggelenként lejöttek a kórház elé, csak tejet, vajat, juhsajtot és néhány tojást hoztak — húsért magunknak kellett felmennünk a faluba. Mikor Szamek közölte velem, hogy mi ketten — ő meg én — megyünk fel, azt hittem, veszedelmes kirándulás áll előttünk. De nagyapó megnyugtatott. Mialatt két hátizsákba lisztet, cukrot, dohányt, gyufát és egy kis kávét rakott, elmagyarázta nekem, hogy Mohamedfalva a kórház alakulásáig egyike volt a szegény Albánia legszegényebb helyének. Ma, hála a velünk kötött üzleteknek, a falu megszedte magát. A tőlünk kapott, Albániában nagyon ritka és nagyon kapós árukkal a falu népe messzi földön kereskedik és bizonyára jó üzleteket csinál. Ezért nem kell tartanunk tőlük. A kórháznak nyolc öszvére volt. Ezek közül kettőt felnyergeltek számunkra. A nagyapa a nyergekre erősítette a hátizsákokat.

— Gyerünk, Zoltán! — kiáltott felém Szamek.

Elindultunk. Szamek egyet füttyentett, és a két öszvér úgy jött utánunk, mint kutyák a gazdáik után.

Az út eleje nagyon kényelmes volt. Az ösvény hol jobbra, hol balra kanyarodott, és bár a hegyoldal meredek volt, alig vettük észre, hogy felfelé megyünk. Libasorban kellett mennünk. Elöl Szamek, utána én, hátul a két öszvér. Szótlanul lépdeltünk. Jó fél óra múlva a kórház már vagy 250 méternyire volt alattunk.

— Pihenjünk egy keveset — indítványozta nagyapa és — a helyet gondosan megvizsgálva — leült

egy sűrű, már elvirágzott orgonabokor mögé. Én mellé heveredtem.

Szamek megtömte kis meggyfaszárú cseréppipáját és rágyújtott.

— Mondd, Zoltán, de őszintén beszélj — te igazán nem tudtad akkor, ott Pesten, hogy május elseje van? Igazán csak véletlenségből tévedtél az utcára — pont, mikor tilos volt?

— Az igaz, nagyapa, hogy nem tudtam, hogy május elseje van és még kevésbé tudtam, hogy május 1-én tilos az utcára menni. De az is igaz, hogy a szabadságlevelem már két nappal előbb lejárt, és én épp azért csatangoltam, hogy elkapjanak.

— Nem értelek!

— Rögtön meg fogsz érteni. Már három hónapja a tartalékos-tiszti iskolába jártam, és pont vizsga előtt állottunk. Gondoltam, hogyha most sikerül pár napra fogdába kerülnöm, akkor jó néhány hónapig nem küldhetnek a frontra. Fogdából senkit sem visznek tiszti vizsgára, — és mikor én kiszabadulok, a vizsgák már elmúltak. Viszont a hadügyminiszternek van egy rendelete, hogy minden egyéves önkéntes tartozik tiszti vizsgát tenni. Engem tehát — így gondoltam —, ha a tiszti vizsgáról lemaradok, bevezényelnek a következő kurzusra — és ezzel nyertem 3 hónapot. Vettem az őrmesterünktől 20 koronáért egy 24 órára szóló szabadságlevelet, beutaztam Pestre és 3 napig ottmaradtam. A tervem nagyszerűen sikerült. Lefogtak! De mert pont május elsején fogtak le, gyanús lettem, és gyanús embereket nem küldenek tiszti vizsgára. Ez az egész.

Mikor elhallgattam, nagyapa kivette szájából a pipát.

— Szóval lógós vagy?! — mondotta félig kérdezve, félig megállapítólag. — Ez nem sok — de ez is valami. A lógás az első, legalacsonyabb foka a lazadásnak. Egyik lógós továbbmegy, a másik nem. Meglátjuk!

Az orgonabokor mögött üldögélve nagyapa elmesélte, hogy kórházunk tisztjei miért kerültek Albániába.

— Lovass ... A főhadnagy úr civilben vidéki bankhivatalnok. Mikor a háború kitört, mint tartalékos hadnagy ment a frontra. 1914 telén a Kárpátokban nagyon kitüntette magát. Nyakra-főre kapta az érmeket és kereszteket. Az újságok nemegyszer írtak róla. Mikor a románok Erdélyben jártak, Lovass — akkor már főhadnagy — megint kitüntette magát. Aztán — 1916 decemberében — mikor egy ellenzéki képviselő a parlamentben arról beszélt, hogy az aktív tisztek rosszul bánnak a bakákkal, főleg az osztrák tisztek a magyar bakával — kiderült, hogy azok a konkrét esetek, melyekre a képviselő hivatkozik, mind ott játszódtak le, ahol — Lovass szolgált. Kiderült továbbá, hogy Lovass szegről-végről rokona a képviselő úrnak. Miután a honvédelmi miniszter kijelentette, hogy az ellenzéki képviselő állításai légből-kapott koholmányok — Lovasst letartóztatták. Azért fogták le, mert a parlamentben egy rokona ült, de ugyanaz okból szabadon kellett engedni. A parlamentben ugyanis most azzal csaptak lármát, hogy a „legvitézebb magyar tisztet" lecsukták az osztrákok.

A magyar honvédelmi miniszter, ki Lovasst lefogatta, kijelentette, hogy aki ezt állítja, az tudva valótlant mond, és Lovasst szabadon engedték. De nem Budapesten, hanem Cetinjében. Onnét ide küldötték. Itt nem albánlázban fog elpusztulni, hanem afeletti bánatában, hogy nem vitézkedhet tovább. Afeletti bánatában, hogy nem úgy halhat hősi halált azokért, akik olyan komiszul bántak vele, ahogy ő tervezte, hanem úgy fog felfordulni, mint a magunkfajta szürke kis katonák. — Nem tud aludni. Rászokott a veronálra, de már az sem altatja el. Odáig süllyedt a legvitézebb magyar tiszt, hogy már nekem — a közönséges, sőt gyanús káplárnak — is panaszkodik. Nna...

— A főorvosunk esete se sokkal szebb. Erdős — talán tudod — bár még fiatalember, ismert tudós. Komoly ginekológiai szakmunkákat írt. Mikor a háború kitört, önként jelentkezett a frontra. Megsebesült és mikor felgyógyult, egy pesti hadikórházba osztották be. Azt hitte, hogy az ő számára már vége a háborúnak és megnősült. Talán valóban Pesten csinálta volna végig a háborút, ha a múlt év februárjában egy huszárfőhadnagy — ki valami náthával már jó néhány hónapja ott lógott Erdős kórházában — nem követ el erőszakot egy fiatal ápolónőn. A mi Erdősünk pedig ahelyett, hogy segített volna az esetet eltussolni, nagy lármát csapott, jegyzőkönyvet vett fel, jelentéseket küldött, meg az ördög tudja még mit. Aztán kiderült, hogy a főhadnagy egy püspök unokaöccse és egy bankigazgató veje. Erdősnek el kellett tűnnie Pestről. Ma ő Albániában a leg-

boldogtalanabb ember. Előbb-utóbb belepusztul afeletti bánatába, hogy nem tudja az albánlázt gyógyítani. Egy egész sor előkelő orvosprofesszornak írt — Wienbe és Pestre és elküldötte nekik pontos leírását a nyavalyának, melyet ő nevezett el albánláznak. Tanácsokat kért — és kapott. A kapott tanácsokat egymás után kipróbálta, de katonáink tovább pusztulnak. Erdős, ha nem pusztul el — meg fog bolondulni.

— Szavamra, nem is álmodtam, nagyapa, hogy te — szelíd ember létedre — ilyen harapós anekdotákat gyűjtesz!

Nagyapa nem válaszolt. Talpraállva, pipájából kiverte a hamut és a pipát — szárával fölfelé — zubbonya bal felső zsebébe tette, a szíve fölé. Nadrágja zsebéből két — nem egészen tiszta — kockacukrot kapart elő. Egyet füttyentett. Az öszvérek — melyek, mialatt mi pletykáztunk, olyan mozdulatlanul állottak, mintha fából lennének faragva — megelevenedve, halk nyerítéssel válaszoltak. Mindkét öszvér kapott egy-egy kockacukrot. Szamek nyeregbe szállott, és én követtem példáját. Az öszvér, melyen én ültem, 3—4 méterrel mögötte maradt testvérének, mely a nagyapát vitte. A távolságot mindvégig betartva, szamárfülű lovam a patáit szinte milliméternyi pontossággal ugyanoda tette, ahová az előtte járó öszvér lépett volt.

Pár percig csendesen kocogtunk a jobbra-balra kanyarodó lankás ösvényen.

— Jól kapaszkodj meg! — szólt hátra Szamek.

Az út most egyenesen a csúcsnak fordult. Ha azt mondom, hogy teljesen függőlegesen meredt az ég-

nek — alig térek el a valóságtól. Mire én ezt tudomásul vettem, nagyapa öszvére már kapaszkodott fölfelé. Mikor a meglepetéstől és — valljuk be — ijedtségtől kissé magamhoz tértem, már az én öszvérem is a szédítő útra lépett. A két állat egyenletesen lépkedve, nyugodtan, biztosan vette a járhatatlannak látszó utat. A nagy erőfeszítést, amit kifejtettek, csak az árulta el, hogy fejüket mélyen, majdnem a földig eresztették.

Tíz-tizenkét perc múltán az ösvény kiszélesedett. Egy fennsíkra értünk. Ahol az ösvény véget ért, nagy kőhalom állott. Mögötte térdig érő sárga dolmányt és széles kék övet viselő turbános, mezítlábos 12—13 esztendős fiú guggolt.

— Szálom alekom! — köszönt Szamek.

A falu ötnegyed-másfél méter magas, ablaktalan mészkőkunyhókból állott, melyeknek tetejét kukoricahánccsal összekötözött gerendák képezték. Minden ház előtt kutya ugatott. A borjú nagyságú kutyák alkalmasint azért szorítkoztak csak ugatásra és fogcsikorgatásra, mert meg voltak láncolva. Nagyapa minden kérdezősködés nélkül odatalált a falufőnöknek a többinél valamicskével magasabb viskójához. Itt két kutya üdvözölt minket. A veszett csaholásra az alacsony ajtón kibújt a gazda, egy majd derékig érő fekete szakállt viselő óriás. Nem értettem, hogy ez a nagy darab ember — kit a fején levő roppant turbán még magasabbá tett — hogyan fér el az alacsony házikóban.

A gazda kutyáinak egy kézlegyintéssel csendet parancsolt, és mikor azok engedelmeskedtek, gyöngéden

megsimogatta őket. Aztán minket üdvözölt — mély meghajlással, karját mellén keresztbe fonva.

— Szálom alekom! — mondotta Szamek, és rögtön a tárgyra tért. Szlovákkal kevert orosz nyelven adta elő, hogy mi járatban vagyunk. A fekete szakállas szerbül válaszolt. Hogy mit, azt Szamek nem értette, de a kísérő kézmozdulatot nem lehetett félreérteni. A gazda a házába invitált minket.

— Vigyázz, ugrani kell! — figyelmeztetett Szamek.

A figyelmeztetés dacára majd elvágódtam, mert a szoba padlója 70—80 centiméterrel alacsonyabban feküdt, mint a küszöb. Így a szoba (mint a gazda meggyújtotta fenyőág világánál láthattam) magasabb volt, mint — kívülről nézve — a ház. A falakba, a kövek hagyta, mohával betömött hézagokba vert fakampókon cserépedények és zsákok lógtak, de bútornak semmi nyoma. Hacsak a falnak támasztott szövőrámát vagy az ülőhelyül szolgáló lapos köveket nem számítjuk bútornak.

Szamek kivette a gazda kezéből a sercegve égő, több füstöt, mint világosságot terjesztő fenyőágat, és a fekete szakállas a földre guggolva megvizsgálta, hogy mi van a hátizsákokban. A dohányt megszagolta, egy csipetnyi lisztet a nyelvére hintett és két szem kávét — fogait csattogtatva — megrágott. Helyeslőleg bólogatott, mélyen meghajolt Szamek előtt és magunkra hagyott minket. A kutyák, melyek előbb az ellen tiltakoztak, hogy bejöjjünk, most — nehogy kimehessünk — a bejárat elé feküdtek.

— Ibrahim szemérmetlenül be fog csapni minket! — mondotta Szamek.

— Hát ha ezt tudod — mért hozzá jössz?

— Mert Ibrahim — az itteni fogalmak szerint — gazdag ember és őt a velünk kötött jó üzletek nem korrumpálják, nem szédítik meg. Ő ma éppúgy gyűlöli az idegen hódítókat, mint amikor még nem tudta, hogy rajtunk ilyen jól lehet keresni — vélte a jóhiszemű nagyapa.

A gazda pár perc múlva két hóna alatt egy-egy nagy fehér libával, nyakában tarisznyával tért vissza. Szamek nagyon komoly arcot vágva, a libákat megemelte, mintha megmérte volna őket. Mikor a második libát letette, helyeslőleg bólintott. A gazda — mellét büszkén kidüllesztve — állott mellettünk. Nagyapa a tarisznyában levő tojásokat megszámolta — és elégedetlenül bólogatott. Ibrahim nem vette tudomásul, hogy Szamek elégedetlen. A vásárt befejezettnek tekintette és egy a falról leakasztott zsákba rakta át mindazt, amit a hátizsákjainkból kiszedett. Mikor Szamek megfogta a kezét, hogy az átpakolást megakadályozza — Ibrahim úgy tett, mintha a mozdulatot félreértené. Megmarkolta Szamek jobbját és keményen megrázta.

— Szervusz, szervusz — mondotta osztrákosan.

Mikor nagyapa — kezét kiszabadítva — a zsákba dobott holmikat ismét előkaparta, Ibrahim dühbe gurult. Nem értettük, hogy mit ordít, de ahhoz nem fért kétség, hogy fenyegetőzik. De hogy Szamek nem ijedt meg, hanem nekem is intett, hogy segítsek a holmit visszarakni a hátizsákokba — a gazda elnevette magát és most ő fogta meg Szamek karját, hogy az a pakolást abbahagyja. Egy deszkát, ami a szoba

padlóján hevert, odébbrúgott. A deszka alatt gödör volt. Ibrahim a gödörből egy falevelekbe takart lapos juhsajtot vett ki és azt nagyapa felé nyújtotta. Szamek átvette a sajtot, megszagolta, helyeslőleg bólintott, ami azt jelentette, hogy a sajttal meg van elégedve — de a következő pillanatban ismét tagadóan rázta fejét, ami viszont azt jelentette, hogy az üzlet még mindig nincs megkötve. A gazda most nagyon megsértődött. Hátat fordított nekünk, majd ismét kimászott az ajtón. Pár perc múlva másodmagával tért vissza. Kísérője, ki bal lábára sántított, csonka jobbját baráti kézszorításra nyújtotta.

— Adjon Isten minden jót! — köszönt ránk magyarul. — Szkander Bib Doda a becsületes nevem.

Én olyan kevéssé ismertem az országot, melyben tartózkodtam, hogy még azt se tudtam, hogy a név, melyen a magyarul beszélő albán bemutatkozott, két történelmi névből van összetákolva. Szkander bég törökverő albán vezér volt a középkorban. Bib Doda pedig a mirditák hercege. De ha ezt tudom, akkor is elsősorban az érdekelt volna, hol tanult meg a sánta albán magyarul. Mielőtt ezt megkérdezhettem volna, Szkander Bib Doda kezdett szóba.

— Önök, vitéz magyar katonák durván megsértették barátomat, Ibrahimot, azzal vádolva meg e bátor szkipetárt, hogy a besszát megszegve, be akarja csapni önöket.

— Semmi ilyesmivel nem vádoltuk Ibrahimot — felelte Szamek. — Egy rossz szót se mondottunk neki.

— Nem mondották, de ne tagadják — előttem úgyis hiába tagadnák —, rosszat, nagyon rosszat gon-

doltak róla. Azt, hogy amit Ibrahim felajánlott önöknek, kevesebbet ér annál a kis cukornál és lisztnél, amit ő kapott. Ez a sértő feltételezés nagyon fáj Ibrahimnak, aki igaz barátja a nemitzáknak és főleg a magyaroknak.

Ibrahim itt át akarta venni a szót, de a magyarul tudó albán leintette és tovább beszélt.

— Tudják önök, hogy ki az az Ibrahim? Egy igazi szkipetár — hős. Még nem volt húszesztendős, amikor egy gonosz szomszédja lelőtte a kutyát, amelyiket Ibrahim maga nevelt fel. Mit tett erre Ibrahim — mit gondolnak? Nemcsak kutyája gyilkosán állt bosszút, de annak apját és öccsét is leszúrta. Menekülnie kellett — és mit gondolnak, hová menekült? Oda, ahol háború folyt. Belépett Esszád basa seregébe és hónapokon át harcolt a lázadó mirditák ellen. Majd a mirditákkal együtt harcolt a montenegróiak ellen. Aztán Wied herceg seregében szolgált. Egy lőtt és két szúrt seb nyoma van a testén. És egy ilyen szkipetárt vádolnak meg önök azzal, hogy csalni akar?

— Ismétlem, Ibrahimot mi semmivel sem vádoltuk meg — így Szamek. — Mi tiszteljük és szeretjük Ibrahimot — épp azért jöttünk egyenesen hozzá üzletet kötni. Az üzlet — sajnos — nem jött létre. De mi azért Ibrahimot továbbra is tisztelni és szeretni fogjuk — de üzletet kötni máshoz megyünk.

Szkander Bib Doda morgott valamit Ibrahim felé, mire az ismét kiment.

— Hol tanult meg magyarul? — kérdeztem Szkandertől.

— Magyarországon. Hét éven át jártam az országot egy vándorcirkusszal. Sohse látta a plakátot, amelyen ez állott: Jön! Jön! Jön! Ugyan ki jön? Jön a híres Szkander Bib Doda — az orosz cár, a japán mikádó és a török szultán udvari kardnyelője. Nem látta?

— Sajnos, nem.

Ibrahim hóna alatt egy fekete tyúkkal tért vissza.

Szamek kijelentette, hogy most már minden rendben van. A két libát és a tyúkot betette a hátizsákokba, a sajtot a tojás fölé a tarisznyába.

— A tarisznyát visszaküldöm! — mondotta és búcsúzóul kezet adott a két albánnak.

Ibrahim elkísért minket a kőhalomig, mely mögött a mezítlábas fiú őrködött.

— Amit adtunk — szólalt meg Szamek, mikor már a kórházhoz közeledtünk — jó ötannyit ér, mint az, amit kaptunk. De hát az őrnagy úrnak libahúst kell ennie! Szeretném tudni, mit szólnának az ilyen üzlethez azok, akik Pesten 3—4 órán át állanak sorban egy kiló krumpliért.

— Ha tudnának róla, talán szólnának hozzá valamit — véltem én. — De — természetesen — fogalmuk sincs arról, hogy itt mi folyik.

— És ez a mi hibánk! — felelte nagyapa.

Bornemisza nagyon jól érezte magát a kórházban és valószínűleg hosszabb ideig nálunk marad, ha Vojvoda el nem veszi kedvét a vendégeskedéstől.

Reggel, mikor benyitottam a raktárba, Vojvoda egy liszteszsákon ült, arcát két tenyerébe temetve.

— Alszol?

— Nem alszom.

— Valami bajod van?

— Ma a chinint lenyeltem — és förtelmes hányingerem van tőle.

— Igyál egy kis rumot!

Egy vizespoharat félig töltöttem rummal. Vojvoda átvette a poharat és — mikor inni akart belőle — elejtette. Tágrameredt szemekkel nézett rám.

— Mi baj, fiú?

Vojvoda felelni akart, de nem tudott. Szája tátogott, de hang nem jött ki rajta. Egész testében remegett.

— Aurél!

Vojvoda hányni kezdett. Felállott, de rögtön térdreesett.

— Nagyapa! Nagyapa!

Szamek csak egy pillantást vetett Vojvodára és rám kiáltott, hogy hívjam Erdőst. A főorvos letérdelt a padlón rángatódzó beteg mellé, hogy megvizsgálja. De nem volt szükség vizsgálatra.

— Önkéntes, hívjon két betegápolót. Tizedes, a raktárt lizollal fertőtleníteni.

— Mindenünk elromlik, főorvos úr.

— Hát elromlik! — felelte Erdős nagyot sóhajtva.

Szamek a hordágyat, melyre Vojvodát fektették, elkísérte a betegszobáig. Mikor visszajött, odaült a liszteszsákra, amelyen Vojvoda ült volt.

— Albánláz? — kérdeztem én.

— Reméljük, hogy *csak* kolera — felelte Szamek. — De — őszintén szólva — én nem hiszem, hogy kolera.

Déltájt már mindnyájan tudtuk, hogy Vojvodának albánláza van. E förtelmes betegség, melynek kórokozóját és orvosságát senki se tudja, ahogy Mittelman mondja: Albánia monopóliuma. A titokzatos betegséget — mely nevét a mi főorvosunktól kapta — most láttam először szemtől szembe, de úgy ismertem az útját, mintha tízszer is átszenvedtem volna. Mert esténként — az akasztófa alatt — semmiről sem beszélgettünk annyit, mint a háborúról és az albánlázról.

Hányinger — a beteg körül forog a világ. Hány, hány — már semmi sincs benne, de még mindig hánynia kell. Sápadt ajkáról a híg nyállal zöld epe csorog. Rettenetes szomjúság gyötri. 25—30 liter vizet iszik naponta. Hőmérséklete 35 és fél — már csak 35, majd 34 és fél. A beteg sír, aztán már ahhoz sincs ereje. Harmadnapra vége.

Ez az albánláz szabályos lefolyása. A 16-os kórház katonái csak két esetet ismernek, amely kivételt képez. Az egyik Szamek esete, aki felgyógyult. A másik egy szakállas tiroli kápláré, kit váll-lövéssel hoztak a frontról. A tiroli, mikor hőmérséklete 34 és félre süllyedt, nevetőgörcsöt kapott, kiugrott az ágyból és — mielőtt útját állhatták volna — fejest ugrott a mocsárba.

Mikor Bornemisza megtudta, hogy a kórházban ismét jelentkezett az albánláz, azonnal sorakoztatta tiroli vadászait. Lovassal közölte, hogy lelkiismerete nem engedi meg, hogy a rábízott katonákat ennek a veszélynek kitegye, és a kórházban különben sincs őrá szükség. Délelőtt tízkor a vadászok elvonultak.

Néhány órával később már újabb betegünk volt: Ricsei, a kórházőrség őrmestere. Ricseire 5 órával később jött rá a hányás, mint Vojvodára — de a halál teljes fél nappal előbb jött érte, mint az erdélyi favágóért. Lovass parancsára Ricseit nem temették el rögtön, hanem betették a „halottkamrába". A holttest ott feküdt, míg Vojvoda is végzett, hogy a két temetést egy imával és egy sortűzzel lehessen elintézni.

Három nappal a kettős temetés után a kórház váratlan látogatót kapott. Ibrahim falufőnök kereste a basánkat. Az albánok, kik élelmiszert hoznak cserélni, sohse jönnek be a drótkerítésen hagyott, spanyol lovassal bezárható kapun, hanem a kapu előtt várnak — de Ibrahim bejött. Az őr — mielőtt beengedte — természetesen megtapogatta, hogy nincs-e nála fegyver.

Lovass „basa" beteg volt. Miután hónapokon át álmatlanságban szenvedett, most már több mint két napja aludt, és a főorvos nem tudta felkelteni. Ibrahimot tehát Erdős fogadta.

Az albán négyszemközött akart a basával beszélni és nagyon nem tetszett neki, hogy Erdős egy horvát bakát hívott be tolmácsnak. De mikor meggyőződött arról, hogy a basa se törökül, se szerbül, se albánul nem ért, és azt is kénytelen volt belátni, hogy ő se magyarul, se németül, se franciául nem tud — beletörődött abba, hogy a beszélgetést a horvát közvetítse.

— Fegyverekért jöttem — mondotta Ibrahim. — Harminc nemitza fegyverre és minden fegyverhez húsz golyóra van szükségem.

Bornemisza e szóra rögtön lefogatta volna Ibrahimot. Lovass kikergette volna. Erdős egyiket se tette. Azt gyanította, hogy a fekete szakállas albán megőrült. És az valóban úgy hadonászott, mint egy bolond. Előbb olyan halkan beszélt, hogy a horvát baka alig hallotta a szavát, aztán meg ordítozott. Jó időbe telett, míg Erdős megértette, hogy mivel indokolja a fekete szakállas albán lehetetlen kívánságát.

Ibrahim azt adta elő, hogy az éjszaka üzenetet kapott egyik, a nemitzák ellen harcoló bandafőnöktől, bizonyos Izza Prelotzitól. Prelotzi — aki Ibrahim szerint egyike a legveszedelmesebb rablóvezéreknek — azt követeli a Mohamed hegyén álló falu népétől, hogy csatlakozzon hozzá és vegyen részt a nemitzák elleni háborúban.

Megfenyegette őket, hogyha nem fognak azonnal fegyvert, akkor meglátogatja a falut — és leszámol az árulókkal.

— Árulónak nevez az elvetemedett minket, mert a nemitzák barátai vagyunk! — kiáltott felháborodva Ibrahim. — És az életünket fenyegeti!

— Hát ti gyerekek vagytok! Ha az a bandita megtámad titeket — védjétek meg magatokat. Ha segítségre van szükségetek — mi itt vagyunk a közeletekben.

— Nem vagyunk gyerekek — de nekünk csak elöltöltő puskáink vannak — a mirditák meg olasz fegyvert használnak — ötlövetűt. Ami pedig a ti segítségteket illeti, basa — mire ti felébredtek, mi már örökre elaludtunk!

Erdős, mikor sikerült Ibrahimot kituszkolnia, biz-

tos volt abban, hogy megértette a nagy szakállas albán ravasz és aljas tervét: az albánok meg akarják támadni a kórházat és főnökük ehhez a vállalkozáshoz szükséges fegyvereket a kórházparancsnoktól akarja megszerezni.

A főorvos gyorsan és erélyesen intézkedett. A szöges drótkerítés mögé földhányásokat emeltetett és a szomszédos tábori csendőr-laktanya parancsnokától erősítést kért. Éjszaka az állandó őrségen kívül 40 tábori csendőr és 20 baka vigyázott a kórház biztonságára. Három éjszakán át állottunk ilyen készültségben — de semmi sem történt.

A negyedik éjszaka — úgy éjféltájban — a Mohamed hegyen álló faluban kigyulladt egy ház teteje. Lovass — ki ekkor már ébren volt és álmosabb volt, mint valaha — sortüzet adatott a levegőbe. Hogy a falu felől nem jött válasz és a tűz gyorsan elült, semmi további parancsot nem adott, hanem lefeküdt aludni. Mi hajnalig vártunk, kezünkben puskával.

Szürkületkor egy magános albán jött a bejárathoz. Odáig alkalmasint hason csúszott, mert csak akkor vettük észre, mikor már a spanyol lovas előtt állott. Jobbjában fehér kendő.

— Szkander Bib Doda politikai menekült vagyok — mutatkozott be a két kapuőrnek, mialatt azok megmotozták.

Egy tábori csendőr Szkandert Erdős elé vezette.

— Politikai menekült vagyok — mondotta Szkander a főorvosnak, miután magyarosan bemutatkozott. — A banditák az életemre törnek, mert a magyarok és osztrákok barátja vagyok és azért ide kellett me-

nekülnöm. A szegény Ibrahim — folytatta rövid szünet után — a nemitzák igaz barátja — halott. A bitangok elvágták a torkát és rágyújtották a házát.

— Izza Prelotzi támadta meg a falut? — kérdezte megdöbbenve Erdős.

— Ugyan! Izza csak ráijesztett Ibrahimra, és Ibrahim abba pusztult el, hogy megijedt. Három napon át azzal vadította a falut, hogy készülni kell a védelemre, mert jön Prelotzi. Addig beszélt, addig sopánkodott, amíg a falu férfi népe megunta a siránkozást és — Ibrahimot elintézve — elment, hogy megkeresse Prelotzit. Ők lesznek Prelotzi első mohamedán katonái.

Erdős nem tudta, mit mondjon e hírre. Talán először gondolt arra, hogy Albániában az élet nem egészen olyan, mint ahogy azok a könyvek tudják, melyeket ő Wienből küldetett maga után.

— Mondja — fordult végre Szkander Bib Dudához, ki cigarettát csavart magának és már rá is gyújtott —, mondja, az albánok hogyan gyógyítják az albánlázt?

— Valamicskét értek a dologhoz — felelte Szkander —, de így kutyafuttában nem tudom elmagyarázni. Ebben is, másban is minden erőmmel segítségükre leszek önöknek — mert igaz barátjuk vagyok. A mai naptól csak önöknek élek. Nagy igényeim nincsenek. Egy kis étel, egy kevés ruha, valamicske pénz... Amit kapok, azt százszorosan meg fogom szolgálni.

És Erdős doktor alkalmazta a 16-os kórház számára Szkandert — albán tolmácsnak.

V

SZKANDER BIB DODA

A készültség idején én voltam Erdős adjutánsa. Szolgálatom főleg abból állott, hogy beszélgettem vele, pontosabban, hogy ő beszélt és én hallgattam. Három éjszakát töltöttünk így el Erdős szobájában.

A szoba, melyben a főorvos lakott, tele volt könyvekkel. Erdős nemcsak egy kis orvosi könyvtárt küldetett maga után, de egy csomó Albániáról szóló könyvet is hozatott és ezeket szorgalmasan tanulmányozta. A szoba deszkafalára térképek voltak kiszegezve: a nyugati front, melyen apró német, francia, angol, belga és amerikai zászlók jelezték a hadállásokat; az olasz front, ahová olasz és osztrák zászlók voltak kitűzve, a keleti front, hol a német és osztrák zászlókkal szemben a fiatal tanácsköztársaság apró vörös zászlói állottak és a balkán front a maga angol, francia, olasz, szerb, bulgár, osztrák és német zászlóival. A zászlókat, mikor postát és a postával újságokat kaptunk — vagyis havonta egyszer —, a főorvos mindig pontosan a jelentések adta új helyzet szerint, új helyekre tűzte ki.

Az alacsony, karcsú, nagyon mozgékony főorvos

professzornak született. Úgy kínozta őt a tudás, ami kikívánkozott belőle, de amit nem volt kinek átadni, mint a szülőanyát a tej — ha nincs kit szoptatnia. Most éhesen csapott le rám, a kórház egyetlen lakójára, akiről feltételezte, hogy megérti őt. Aranykeretes szemüvege mögött csillogott nagy, kék szeme — karjait Erdős úgy tárta szét, mintha ezer hallgatónak beszélne. Kissé nevetséges volt, de nagyon rokonszenves. Kifejtette nekem, hogy mi szól amellett, hogy az albán nyelv illír eredetű, aztán megismertetett azokkal az érvekkel, amelyek az albán nyelv trák származását bizonyítják. Bebizonyította, hogy az északalbánok beszélte *geg* nyelv lényegében azonos a délalbánok *toszk*nak nevezett nyelvével — aztán megismertetett azok véleményével, akik azt állították, hogy a geg nyelv még csak nem is rokona a toszknak.

Így töltöttünk el három éjszakát. Erdős csak akkor szakította meg előadásait pár pillanatra, mikor én — minden órában egyszer — kimentem megtudni, hogy nem történt-e valami. Semmi sem történt. A katonák veszettül szidták az albánokat, hogy mikor ilyen nagy cécót rendezünk a fogadtatásukra, akkor nem támadnak.

Mikor Szkander a kórház szolgálatába lépett, a főorvosnak nem volt szüksége tanítványra — ő akart tanulni Szkander Bib Dodától.

Albán fordítónk rongyokba öltözve jött hozzánk. A főorvos parancsára megfürdött — aztán kiöltözködött. Osztrák egyenruhát kapott, de sapka helyett fehér turbánt hordott, ami egy kórházi lepedőből ké-

szült. Egy rongyos ágytakaróból zöld övet varrt magának. Így ruhájában az albán származás éppúgy kifejezést nyert, mint az, hogy osztrák szolgálatban áll.

Szkander külseje a fürdő és az új ruha dacára sem volt megnyerőnek mondható. A magas, sovány albán bal lábára sántított. A jobb kezén hiányzott két ujj, a bal kezén csak a hüvelykujj volt meg. A jobb füle is hiányzott. Mikor reggeli mosakodáskor — Mittelman kifejezett parancsára — derékig levetkőzött, a mellén két kardvágás nyoma és golyóütötte sebhely vált láthatóvá. Szkander úgy informált minket, hogy a kardvágásokat a törökök ellen harcolva kapta, a puskalövést pedig a Wied herceg elleni felkeléskor. Fülét egy görög börtönben tépték ki. Mindezt nagyon öntudatosan közölte velünk, de igazán büszke csak azokra a sebhelyekre volt, melyeket az ülepén visel. Ezek — és erre több ízben meg is esküdött — annak emlékei, hogy 1911-ben, mikor Cetinjében ült börtönben, egy vasárnap délután Montenegró királya, Nikita sajátkezűleg botozta meg.

— Nagyon erőskezű uralkodó volt a vén lótolvaj! — mondotta Szkander, Nikita iránti őszinte csodálattal.

Albán fordítónk három ember helyett evett és étvágyát cseppet se csökkentette, hogy az ételnek lisolszaga volt. Majd az egész napot átaludta, de mikor ébren volt, nagy körültekintéssel és nagy energiával dolgozott — a kórház biztonságán.

Lovasst figyelmeztette arra, hogy a kórházat legkönnyebb a mocsár felől megtámadni. A főhadnagy erre azt válaszolta, hogy a kórház épp azért épült a

mocsár mellé, mert ez oldalról semmiféle támadástól nem kell tartani. Szkander más véleményen volt. Szerinte a kivájt akácból készült csónakok, ha négyet-ötöt összekötöznek és nem evezővel hajtják őket, hanem hosszú, fenékig érő rudakkal, a legnagyobb biztonsággal haladnak a mocsáron át. Mindent megkísérelt, hogy a főhadnagyot a mocsárpart megerősítésére bírja, de Lovass nevetett azon, hogy Szkander nála jobban akar érteni katonai kérdésekhez.

Mikor Szkander látta, hogy Lovassnak hiába beszél — Erdőshöz fordult. De a főorvost nem az érdekelte, hogy lehet-e átkelni a mocsáron vagy sem — hanem az, hogy mi okozza az albánlázt — és hogy mivel gyógyítják e nyavalyát az albánok. Szkander, mikor megértette, hogy mit nevez a főorvos „albánláz"-nak, rögtön kész volt a válasszal:

— Ezt a betegséget a külföldiek hozták Albániába!

— Ön téved — felelte Erdős. — Ez a betegség egész Európában csak Albániában fordul elő.

— Viszont Albániában csak a külföldiek kapják meg. Talán a szappan az oka — a sok mosakodás.

— Az nem lehetséges! A tisztaság nem okozhat betegséget.

— Nem? Hát akkor magyarázza meg főorvos úr, hogy miért kapják meg olyan könnyen az ön albánlázát a tiroliak, akik naponta háromszor is mosdanak, és miért nem kapják meg soha azok az öreg albánok, akik jó ha havonta egyszer mossák meg magukat.

— Nem gondolja, hogy a mocsár terjeszti a betegséget?

— Ami a mocsárt illeti — mondotta Szkander — az még tartogat egypár meglepetést a kórház számára. Én nem leszek meglepve, ha egyszer arra ébredünk, hogy egy éjszaka valamennyiünknek átvágták a torkát.

E beszélgetéssel sem a főorvos nem volt megelégedve, se Szkander. A főorvos ismét a könyveitől kért tanácsot, Szkander pedig — miután a tiszteknél nem ért el eredményt — a katonákat akarta rávenni arra, hogy erősítsék meg a kórháznak a mocsár felé néző oldalát. Bár harmincöt esztendejéből tizennégyet külföldön töltött, még mindig azt hitte, hogy a nemitzáknál is úgy van a hadsereg szervezve, mint az albánoknál, ahol minden fegyveresnek joga és kötelessége hozzászólni ahhoz, hogy mi a teendő. Mikor látta, hogy a katonáknak is hiába beszél — megadta magát sorsának.

— Mindig tudtam, hogy egyszer meg kell halni... Most már azt is tudom, hogy hol fogok meghalni. Sorsát senki sem kerülheti el. De amíg élek, addig jól fogok élni!

Jó élet alatt azt értette, hogy most már öt ember helyett evett — és az egész napot alvással töltötte. Viszont éjszaka ébren volt és a mocsarat figyelte, a mocsár fölött táncoló, hol közeledő, hol távolodó apró, kékes lángokat.

Estéit velünk töltötte — az akasztófa alatt. Ő vitte a szót. Nagyon szeretett mesélni. Egy este a lófarkú emberről mesélt, aki olyan gyorsan tudott szaladni, hogy a feje fölött szálló sasok elmaradtak mögötte — más estén meg Fatméról — az egyetlen asszony-

állatról, akinek sikerült bejutnia Mohamed paradicsomába.

Fatme — ahogy Szkandertől megtudtuk — olyan szép volt, hogy az erdő vadjai és az ég madarai is csodájára jártak. A szép lány egy szegény halászt szeretett, de apja, ki aranyműves volt és híres szép gyűrűket készített, egy basához akarta kényszeríteni, aki két zsák aranyat ígért a lányért. Ezért Fatme elhatározta, hogy megszökik a földről. A sasok közül, kik naponta felkeresték, kiválasztotta a két legerősebbet, és csodaszép, éjfekete hajából két kötelet fonva, odakötözte magát a két sashoz. Azok hét nap, hét éjjel repültek és fölrepültek Fatméval Mohamed hetedik paradicsomába. A mindentudó Allah, még mielőtt a sasok célhoz értek, parancsot adott az ajtónállónak, hogy engedjék be a sasok hozta lányt.

Allah Fatmét aranytrónján ülve fogadta.

— Lányom — mondotta neki —, te vagy az egyetlen földi asszony, aki jobban bízott a sasokban, mint az emberekben. Ezért kinyitottam számodra az ajtót, ami minden más földi asszony-állat előtt zárva van. Ez hatalmamban állott. De az én hatalmamnak is van határa. A sors nálam is hatalmasabb — sorsát senki se kerülheti el.

Fatme csak most vette észre, hogy a basa, ki elől ő a földről elmenekült, ott állt Allah trónja mögött. És Allah átadta Fatmét a basának, aki a föld legszebb lányának sorsa volt — a sors, *aki* elől emberfia nem menekülhet meg.

A népmesékből kifogyva, Szkander olyan mesékre tért át, melyeknek hőse — ő maga volt.

— Hej fiúk, ha tudnátok, milyen érdekes világ volt az a török világ! Nem itt Észak-Albániában, ahol az emberek udvariatlanok és rögtön lőnek vagy szúrnak, hanem ahol én születtem, Dél-Albániában! Itt, ahol ti jártok, minden ember szegény ember. Egy viskója van és néhány kecskéje, egy régimódi elöltöltő puskája meg egy kétélű kése. Hanem Dél-Albániában... Ott olyan gazdag basák és bejek élnek, hogy órákon át mehetsz egy irányba és még mindig ugyanannak a bejnek a földjét taposod. A nép, aki a földet megdolgozza, éppúgy a bejé vagy a basáé, mint az öszvér vagy a szamár, amelyet hajt. Sőt még egy kissé jobban. Mert az öszvérnek hiába mondod, hogy ne csak te magad dolgozz, hanem arra is legyen gondod, hogy utódaid legyenek, akik — majd ha te kidöglesz a munkából — a helyedre álljanak —, az is bolond, aki egy öszvérnek ilyet parancsolna. De az embernek mindent lehet parancsolni! A janinai vilajetben[1] az én gyermekkoromban az volt a törvény, hogy a legény, aki betöltötte a huszonegyedik évét és még nem vásárolt magának asszonyt, a születésnapján 25 botütést kapott, azontúl pedig minden holdtöltekor tízet. És minden botütésért, amit kapott — egy fél piasztert kellett fizetnie. Ugyanaz volt a büntetése annak a nőnek, aki betöltötte a huszonegyedik évét, és még nem volt gyereke.

Ezt a törvényt Hasszán, a janinai basa adta ki — aki olyan kövér volt, hogy már járni is alig tudott — de akinek olyan eleven volt az esze, hogy mindig azt csinálta veled, amit a legkevésbé vártál. Magához

[1] kormányzóságban.

hívat és azt mondja neked: kérlek, édes fiam, tedd ezt meg ezt. Ha te megcsináltad, amit a basa parancsolt, kaptál 25 piasztert. Ha nem csináltad meg, kaptál 25 botot. Ha ez mindig így lett volna, akkor nagyon egyhangú lett volna az élet. De az is megesett, hogy te megcsináltad, amit a basa parancsolt és mégis — 25 piaszter helyett — 25 botot kaptál, csak épp arra nem volt eset, hogy nem engedelmeskedtél és mégis a megígért 25 bot helyett 25 piasztert adatott neked a hatalmas basa.

Én nyársforgató voltam a basa konyháján. Sok dolgom volt, igaz, de viszont jól éltem. Ami nekem járt, azt a kutyának adtam, amihez viszont hozzányúlnom se volt szabad, azzal úgy telezabáltam magam, hogy félreállott a hasam. Egy szép napon, mikor a basának készült reggeliből annyit zabáltam, hogy mozogni is alig tudtam — hívat a basa. Na, Szkander — mondom magamnak —, kész a 25 bot!

— Na, fiam Szkander — fogad a basa —, akarsz ezer piasztert keresni?

— Akár tízezret is, nagyúr!

— Maradjunk az ezernél, fiam. Megmondom, mi a dolgod. Ha megcsinálod, kapsz ezer piasztert, ha nem csinálod meg, kapsz száz botot. Megegyeztünk?

— Te parancsolsz, nagyúr, és én engedelmeskedem.

— Okos fiú vagy Szkander — mondotta a basa. — Hát nyisd ki a füled. Mondd, fiam — ismered te Ali bejt, Ali ben Szulejmánt?

— Ki nem ismeri Ali bejt, nagyúr? Ő a leggazdagabb ember az egész janinai vilajetben.

— A leggazdagabb és a legnagyobb gazember! —

igy a basa. — Az a lótolvaj eladta lelkét a sátánnak és a sátánnal a fényes arcú szultán ellen készülődik.

— Mért nem vereted láncra a kutyát, nagyúr?

— Azért, mert szamár vagy, édes fiam, Szkander! Ha nem lennél szamár, tudnod kellene, hogy a fényes arcú szultán birodalmában a törvény az úr. A törvény pedig azt mondja, fiam, hogy nem az a gazember, aki gazember, hanem az, akire rá lehet bizonyítani, hogy nem igaz úton jár. A te dolgod tanúbizonyságot tenni arról, hogy Ali bej a fényes arcú szultán ellensége.

— Ahogy parancsolod, nagyúr. Kész vagyok megesküdni arra, hogy Ali bej a sátánnal cimborál a fényes arcú szultán ellen.

— Látom, becsületes ember vagy, édes fiam — így a basa. — De mint már mondottam, szamár vagy. A dolog nem olyan egyszerű, ahogy te képzeled. Ali bejnek nagyhatalmú barátai vannak a szultán udvarában — azért többre van szükségünk, mint egy igazhivő tanúvallomására. Én most elengedlek — de egy óra múlva az egész városban kerestetni foglak. Akkor már az egész város tudni fogja, hogy te veszedelmes gazember vagy, aki engem meg akart ölni azért, mert én rosszul bánok az albánokkal. Ne szólj közbe fiam — hanem figyelj. Mikor én kerestetni foglak, akkor te már Ali bejnél leszel, akit arra fogsz kérni, hogy bújtasson el. Ő el fog bújtatni. A többi aztán a te dolgod, édes fiam. Tőled függ, hogy száz botot vagy ezer piasztert fogsz kapni.

— Én az ezer piaszterre tartok igényt, nagyúr.

— Ha megszolgálod, megkapod!

Egy félóra múlva már Ali bej házában voltam. Sokkal könnyebb volt a bej elé jutni, mint ahogy gondoltam. Ali bej éppoly sovány volt, mint amilyen kövér Hasszán basa és éppoly hosszú, mint sovány. Fehér szakálla derekáig ért, és a fején akkora vörös turbánt viselt, hogy malomkeréknek is beillett volna. Mikor megmondottam neki, hogy a basa katonái a nyomomban vannak, csak a fejével biccentett, de mikor azt is bevallottam, hogy Hasszán azért kerestet, mert meg akartam ölni — Ali bej rosszallóan csóválta a fejét.

— Az ilyen bolond dologgal senkinek se használsz, édes fiam. Magadnak is, nekünk is ártasz.

Azt hittem, kikerget. De ehelyett elrejtett háza pincéjébe, ahol egész nap ettem és pipáltam. Éjjel Ali bej egy szolgája a kerteken át kivezetett a városból és velem jött az erdőbe, amelyről úgy hírlett, hogy ott komitácsik tanyáznak. Mire kihajnalodott, én is komitácsi[1] voltam.

A komitácsi — vadász volt és űzött vad. Ő a török katonákra és csendőrökre vadászott — őrá meg azok vadásztak. Sokan úgy tudják, hogy a komitácsik rablók voltak. Hát minek tagadjam, raboltak is — de kitől, mit és miért? Csak a törököktől raboltak és azoktól a bejektől, akik a törökkel tartottak. Csak élelmet, ruhaneműt és mindennél szívesebben — fegyvert, lovat, öszvért raboltak. Ha pénzhez jutottak — azért fegyvert, golyót vettek. Az élelmiszer, ruha, fegyver — minden azért kellett nekik, hogy folytathassák a háborút, amiről már senki se tudja,

[1] partizán.

hogy mikor kezdődött és aminek vége talán sohasem is lesz. Sok jó komitácsit felakasztottak a törökök — de azért az erdő mindig tele volt velük. Mert hová fordulhatott a szökött jobbágy, mit kezdhetett az, akinek nem volt pénze feleséget venni és arra se volt pénze, hogy megfizesse a bírságot, amit azért vetettek ki rá, mert nincs felesége? Hogy jó élet volt-e a komitácsi élet? Kényelmes nem volt és nagyon biztonságos se volt, de azért talán sohasem hagyom ott azt az erdőt, ha... Ha szerencsétlenségemre egyszerre nagy szerencse nem ért volna. A szerencse abból állott, hogy a komitácsik lelőttek egy török tisztet, és én a tiszt zsebében erszényt és az erszényben 50 darab osztrák aranyat találtam. Tudjátok fiúk, hogy mi az az ördög? Én tudom. Mikor a pénztárcát — anélkül, hogy a társaimnak szóltam volna — zsebrevágtam, az ördög rögtön ott termett és a fülembe súgott. „Te bolond Szkander" — suttogta az ördög —, „te puszta földön alszol és kukoricakenyeren élsz, holott a zsebedben annyi pénz van, amennyiből Janinában házat vehetnél magadnak és feleséget meg öszvéreket." Én nem feleltem az ördögnek, aki erre taktikát változtatott és a *becsületemre* hivatkozott. „Te gazember" — súgta fülembe az ördög —, „hát azért küldött téged a jó Hasszán basa Ali bejhez, hogy te a komitácsikkal török katonákra vadássz, vagy pedig azért, hogy bizonyságot tegyél arról, hogy Ali bej a fényes arcú szultán ellensége?"

Az ördög a becsületemre hivatkozott — és ezzel megfogott. Hasszán basa valóban nem azért küldött engem Ali bejhez, hogy török katonákra vadásszak...

A komitácsik főnökének — aki nagyon el volt keseredve, mert két embere török csendőrök kezébe került — azt ajánlottam, hogy fogjuk el Hasszán basát, akiért a törökök nemcsak a két komitácsit adják ki cserébe, hanem még jó csomó fegyvert és lőszert is adnak ráadásul. Azt tudta a főnök, hogy én azelőtt a basánál szolgáltam, azért könnyű volt meggyőznöm őt arról, hogy én ismerek egy titkos bejárást, ami egyenesen a basa hálószobájába vezet és ezen az úton át éppoly könnyű lesz észrevétlenül bejutni a basához, mint a foglyul ejtett és megkötözött basával ismét a szabadba jutni. A veszedelmes kirándulásra öt komitácsi társam kísért el. Azokat én — éjszaka idején — bevezettem abba a terembe, ahol a basa kastélyának éjjeli őrsége tanyázott. Az őrök rövid harc után — megkötöztek minket.

Másnap megkezdődött a kihallgatás. Hej, hogy tudnak a török csendőrök vallatni! A fogoly komitácsik közül kettőt agyonvertek, hármat félholtra. De azokból egy szót se tudtak kivenni. Velem könnyebb dolguk volt. Én — még mielőtt csak egyetlen hasbarúgást kaptam volna — azt mondottam a csendőröknek, hogy négyszemközt akarok beszélni a tisztjükkel. Mikor a csendőrtiszttel egyedül maradtam, megmondtam neki, hogy ki és mi vagyok és hogy miképp kerültem a partizánok közé és hogy mért hoztam őket a basa házába. A tiszt ezt hallva, mindenekelőtt megmotozott és elvette tőlem az 50 aranyat, aztán kiverte két fogam, mert az aranyokról *elfelejtettem* beszámolni neki. Ezt elvégezve, beszélt a basával és miután a csendőrtiszt a basával beszélt — a csendőrök

12 órán át vertek. Handzsárral levágtak három ujjat a bal kezemről és puskatussal eltörték a bal lábam. Aztán ágyra fektettek és orvost hívtak hozzám, aki összefoltozott. Mikor úgy-ahogy magamhoz tértem, odajött az ágyamhoz a tiszt és azt mondotta, hogy nincs semmi baj, minden rendben van. Kért, hogy ne vegyem komolyan azt a kis verést, amit kaptam — hisz csak azért vertek meg, hogy később senki se mondhassa rám, hogy én a magam jószántából vallottam Ali bej ellen — és hogy arra ne is gondolhasson senki, hogy azért mentem hozzá, hogy majd rávallhassak. Mivel a levágott ujjaimat nem kaphattam vissza, hát legalább az 50 aranyamat akartam visszakapni. De mikor kértem, a tiszt elmagyarázta, hogy ezt nincs joga visszaadni, mert amikor elvette tőlem, én komitácsi voltam, és amit egy komitácsitól elvesznek, az a basáé. De nincs semmi baj, — majd ha felgyógyulok, kapok a basától 1000 piasztert.

Négy hónap múlva felgyógyultam — csak épp a bal lábamra maradtam sánta. De az 1000 piasztert nem kaptam meg. Mikor a basa csendőreit Ali bejért küldötte — a bej már továbbállott. Az egész vagyonát hátrahagyta — de az életét megmentette. Ezért a basa — hogy-hogyan nem — énrám haragudott meg. Mikor végre talpraállottam, maga elé rendelt.

— Na, Szkander — mondotta —, Ali bejt nem juttattad hóhérkézre. Megállapodásunk értelmében száz bot jár neked. De mert tudom, hogy nem vagy rossz fiú, csak épp hogy eszed nincsen — a száz botot elengedem. És száz bot helyett adok neked egy jó tanácsot: még ma tűnj el a városból és minél előbb tűnj

el a vilajetből. Ismered a partizánokat? Nos, akkor megérted, hogy jó lesz sietni. Útravalóul kapsz tőlem 100 piasztert. Ne köszönj, semmit se köszönj. Amit adok, azt jó szívvel adom, fiam és nem várok érte köszönetet.

A basa gondoskodott róla, hogy a tanácsát megfogadjam. Négy csendőr kísért el a tengerpartra, ahol egy osztrák szénszállító gőzös épp a horgonyt szedte fel. A csendőrök kérésére a gőzös kapitánya, aki tulajdonképpen nem osztrák, hanem olasz volt, vállalta, hogy 100 piaszterért elvisz Fiuméba. Így kerültem Magyarországra. Hogy ott mit éltem át, azt majd holnap mesélem el nektek.

Másnap este Szkander beszámolt nekünk magyarországi kalandjairól. Az albán meséjéből mi — született magyarok — egy egészen új Magyarországot ismertünk meg. Szkandertől megtudtuk, hogy Magyarországon rettenetesek a közbiztonsági viszonyok, és hogy ez így van, azt a magyarok önmaguknak köszönhetik. A magyarok hordanak ugyan kést a csizmájukban, de nem tudják, hogy mire jó a kés. Néha egész bolond okból — például egy lányért — kést fognak, máskor meg akkor is elfelejtik, hogy késük van, ha egy tolvaj apjával vagy bátyjával találkoznak. E különös szokások miatt az idegen sehogy se tudhatja, hogy hol éri baj. Mikor dicséretet vár, rúgást kap, mikor késszúrásra számít, dicséretet. A magyarok nem tudják, hogy mi a jó és mi a rossz — az embernek, aki köztük akar élni, el kell titkolnia, hogy józan esze van.

Az este, mikor Szkander megismertetett minket a

titokzatos és félelmetes Magyarországgal, Lovass főhadnagy 48 tábori csendőrrel öszvérháton felrándult a Mohamed hegyén álló, a férfiaktól cserbenhagyott faluba. A főhadnagy arra számított, hogy az asszonyok kövekkel fogadják. Tévedett. Négy tiroli származású, hegymászáshoz szokott csendőr, ki kézigránátokkal a falubejárat előtt álló kőhalom közelébe kúszott, hiába fáradt. A faluban levő asszonyok nem védték a meredek utat és menekülésre se gondoltak. Biztosra vették, hogy a nemitzák, mikor meggyőződnek arról, hogy a faluban csak asszonyok és gyerekek vannak, az albán szokásoknak megfelelően mindenkit békében, mindent érintetlenül hagynak. Tévedtek. Lovass a faluban talált kecskéket és öszvéreket lefoglalta. Az asszonyokat, akik ez ellen tiltakoztak, mint foglyokat kísértette a csendőrök táborába és néhány házat felgyújtatott.

Reggel a győzelem örömére sült kecskehúst ettünk.

Azt hittük, hogy Szkander Bib Doda — kinek, mikor Ibrahimot megölték, menekülnie kellett Mohamedfalvából — boldog lesz, hogy Lovass megbosszulta Ibrahim halálát.

De a kórház albánja egy cseppet sem volt boldog. Sőt olyan savanyú kedve kerekedett, hogy még enni sem akart. Mikor Mittelman megkérdezte tőle, mit szól a főhadnagy hőstettéhez, Szkander elsősor csak a vállát vonogatta, majd a másodszori kérdésre ezt válaszolta:

— Sorsát senki sem kerülheti el!

Hogy kinek a sorsára és milyen sorsra gondolt, azt nem volt hajlandó elárulni.

VI

SZKIPETÁR HALÁL

Négy napon át nagyszerűen éltünk.

A zsákmányolt kecskéket nem volt mivel etetni, le kellett vágni őket. Hogy a nagy forróságban a hús meg ne romoljon — gyorsan meg kellett enni. A szakács e napokban mindnyájunknak négy-ötszörös adagot adott. Aki bírta, akár egy egész kiló húst is ehetett ebédre és ugyanannyit vacsorára.

A zabálástól és a nagy hőségtől állandóan fáradtak és álmosak voltunk. De aludni nem tudtunk. Majd mindnyájan álmatlanságban szenvedtünk. Előírás szerint a katonának este kilenckor ágyban a helye. De mi még éjfél után is — sokszor napfelkeltéig — a szabadban élveztük a forró napot követő hűvös éjszakát. A mocsár, mely nappal szinte füstölt, éjjel világított. Több kékes fényű láng táncolt a hátán, mint ahány csillag a sötétlila balkán égen ragyogott.

Timeszku köztüzér, erdélyi származású román fiú, aki nemcsak Istenben és ördögben, de jó és rossz szellemekben is hitt, egy éjjel látni vélte, hogy a mocsár lángjai között szellemek imbolyognak.

— Hol? — kiáltott rá idegesen Szkander.

Timeszku a hangos szótól zavarba jött és reszkető kézzel mutatott a mocsár déli nyúlványa felé.

Szkander pár pillanatig figyelmesen nézett a megadott irányba, aztán — mintha skorpió csípte volna meg — ugrálni kezdett és tele torokkal ordított:

— Jönnek a banditák! Jönnek! Sorakozó! Sorakozó!

— Fogd be a pofád! Megőrültél?

— Sorakozó! Sorakozó! — üvöltött Szkander.

— Mi az? Mi történik itt? Nem tudjátok, hogy kilenckor ágyban a helyetek?

Lovass állott előttünk — papucsban, pizsamában.

— Őrmester — írja össze, hogy kik csatangolnak éjszaka idején!

— Főhadnagy úrnak alázatosan jelentem — így Mittelman —, azért vagyunk itt, mert az őrség megfigyelése szerint a mocsáron valami gyanús mozgás észlelhető...

— Jönnek a banditák! Mindnyájunkat leölnek! — ordított Szkander.

— Kuss! — mordult rá Lovass. — Hol az a gyanús mozgás?

Mittelman kimutatott a mocsárra. A főhadnagy pár pillanatig a megadott irányba bámult.

— Többet ittatok, mint amennyit el tudtok viselni! — mondotta inkább csalódottan, mint dühösen. — De azért pár puskagolyó nem fog ártani.

Parancsára hat baka három sortüzet adott a mocsárra.

A hegyek visszadörögték a puskaropogást — de a mocsár felől nem jött válasz. A kékes lángok zavartalanul folytatták táncukat.

— Mars aludni! — parancsolt ránk Lovass.

A hús gyorsan elfogyott. A bőséges napokra csak a nagy zabálás áldozatai emlékeztettek. Hét baka kapott húsmérgezést. A hét közül kettő meghalt.

Szkander az éjszakai mocsár-incidens óta nagyon hallgatag volt. Az akasztófa alatti összejöveteleken ismét Szamek vitte a szót. A katonák a nagy zabálást követő sovány napokon nagyon ingerlékenyek voltak és a régebben csendes esti beszélgetések most nemegyszer heves összeütközésre vezettek, amelyek alkalmasint verekedéssé fajulnak, ha a nagyapa idején közbe nem lép. Mikor egy magyar és román baka közötti dühös szóharcot Szameknek sikerült elcsendesítenie, egy tiroli baka vette át a szót. Őt még mindig nem az érdekelte, hogy mikor mehetünk haza, hanem az a bizonyos „végső győzelem". Most is azt fejtegette, hogy bár a franciák a nyugati fronton egy kissé előnyomultak, ez egyáltalán nem jelenti, hogy az antant erősebb, mint a központi hatalmak.

— Hagyd el, fiam, azt a nyugati frontot — szakította meg nagyapa a fejtegetést. — Azt nézd inkább, hogy mi történik Oroszországban!

— De nagyapa — így a tiroli —, a háború sorsa a nyugati fronton dől el.

— Az lehetséges, fiam, hogy *ennek* a háborúnak a sorsa a nyugati fronton dől el — de az bizonyos, hogy az emberiség sorsa Oroszországban dől el.

— Hát ezt honnét veszed, nagyapa? Hisz alig tudunk valamit arról, hogy mi történik Oroszországban.

— Elég hiba! — felelte Szamek.

Másnap korán reggel a főorvos magához rendelt.

— Mondja, Balog — kérdezte —, milyen ember az a Szamek tizedes?

— A legderekabb ember, akit valaha is láttam.

— Hm. Mondja meg annak a szószátyár szamárnak, hogy ne jártassa annyit a száját. És azt is mondja meg neki — folytatta Erdős rövid gondolkodás után —, hogyha már nem tud hallgatni, legalább akkor válogassa meg a szavait, mikor Szkander jelenlétében beszél. Szerencséje Szameknek, hogy az az aljas álbán nem a főhadnagy urat, hanem engem tisztelt meg bizalmával. De a szerencsével nem szabad visszaélni. És különben is — itt megint habozott Erdős —, igen — én is őfelsége tisztje vagyok és én is... Szóval mondja meg neki, hogy ne locsogjon fölöslegesen!

Déltájban — mintha véletlenségből történne — szóba ereszkedtem az albánunkkal.

— Mondd, Szkander — velem őszintén beszélhetsz —, mondd, te azt hiszed, hogy a felkelők meg fognak támadni minket?

— Ezt én nem *hiszem*, hanem *tudom*.

— És legyilkolnak minket?

— Ez a szokásuk.

— És ha te ezt biztosra veszed, mért maradsz köztünk? Annyira szeretsz minket, hogy velünk akarsz meghalni?

— Okos ember vagy — felelte nevetve Szkander —, eltaláltad. Holmi buta ember alkalmasint arra gondolna, hogy félek itthagyni a kórházat, mert a bitangok nemcsak azt tudják, hogy én igaz barátja vagyok a nemitzáknak, de azt is tudják, hogy hol vagyok és

ha innét kiteszem a lábam, rögtön a gégémnek ugranak.

Az élelmezés egyre rosszabb lett. Mikor Vojvoda albánlázt kapott, a raktárt fertőtleníteni kellett, és az élelmiszerkészlet jó része ehetetlenné vált. A falutól most már semmit se kaptunk. És az utánpótlás — ami már napok óta esedékes volt — csak nem jött. Sürgetni nem lehetett, mert a telefonösszeköttetést nem tudtuk helyreállítani. Mi a tábori csendőröktől, azok tőlünk akartak élelmiszert kölcsön kérni.

Mikor már szinte semmi ennivalónk se volt — a frontról sebesültszállítmányt kaptunk. A 43 sebesültet és beteget, egy törzsőrmester vezetése alatt, negyven csendőr kísérte. A karaván a front és a 16-os kórház közötti utat négy nap alatt tette meg. Mikor a katonák a front mögötti kötözőhelyről elindultak, ki-ki egy húskonzervet és egy kiló kenyeret kapott.

— Ha törik, ha szakad, élelmiszert kell szereznünk! A sebesülteket nem éheztethetjük. A legtöbbjük úgyis rettenetes állapotban van. Dizentériás betegeket öszvérhátra kötni — rettenetes emberkínzás!

Lovass meghallgatta Erdős jelentését és azonnal intézkedett.

— Mittelman — mondotta az őrmesternek —, maga nem ügyetlen ember. Most mutassa meg, hogy mit tud. Nézzen ide a térképre. Látja ezt a falut? Ez kívül esik az útvonalon, amelyet használunk, és ezért ott van még élelmiszer. Rumunk, dohányunk, cukrunk van még elég és pénzünk is van. A falu nincs messze. Adok magával 12 fegyverest. Ha rögtön indul, estére visszajöhet — élelmiszerrel.

Mittelman egy óra múlva úton volt és késő este visszaérkezett. Élelmiszer nélkül. A falut üresen találta. A főhadnagy a Mohamed-hegyen zsákmányolt öszvérek közül négyet levágatott. Az öszvérhús erősen rágós. Édeskés mellékíze volt.

Másnap hajnalban Mittelman egy valamivel távolabb eső falu felé indult. A falu hegytetőn épült, ahová Mittelman nem tudott (vagy nem mert) felmászni. De erre nem is volt szükség. A falu leküldött egy öregasszonyt, megkérdezni, hogy mit akarnak a nemitza katonák.

— Élelmiszer kell? Azt kaphattok! Kaphattok kecskét, libát, tyúkot, tojást, vajat, sajtot és kukoricát.

— Más nem is kell — szerénykedett Mittelman — Ti pedig kaptok dohányt, gyufát, rumot és pénzt.

— Egyikre sincs szükségünk — felelte az albán asszony. — Mi azt adjuk, ami nektek kell, hát adjátok ti is azt, ami nekünk kell.

— Mi kell nektek?

— Puska, revolver, muníció.

— Azt nem adhatunk.

— Hát akkor egyétek meg magatok, ha tőlünk sajnáljátok.

Mikor Mittelman visszaérkezett és jelentést tett a főhadnagynak, az rettenetesen felháborodott.

— Kedvem volna megtanítani a bitangokat!

A sebesültek közül néhánynak magas láza volt. Ezeknek és a dizentériásoknak Erdős diétát rendelt. Öszvérhúsból főtt levest kaptak. A leves nem is lett volna rossz, ha émelyítő szagától a betegek nem kaptak volna hányingert.

Erdős, ki már két nap, két éjjel talpon volt, szürkületkor kiivott egy vizespohárnyi rumot és Mittelmant hívatta.

— Őrmester — hogy mondjam —, maga intelligens ember, meg fog érteni. Az ember néha önhibáján kívül olyan helyzetbe kerül, hogy akármit is csinál — helytelenül jár el. Én — mielőtt az orvosi diplomát kézhez kaptam — megesküdtem és megfogadtam, hogy minden tőlem telhetőt meg fogok tenni betegeim érdekében. Mikor viszont őfelsége tisztjévé lettem, na, maga tudja, hogy akkor milyen esküt tettem. Ez az eskü arra kényszerít, hogy ne adjak fegyvert az albánoknak. De a másik eskü... A betegeim — ha nem adunk rendes ételt nekik — egy szálig elpusztulnak. Maga intelligens ember... Nézze, nekem van egy browningom. Nem kincstári, a magam pénzén vettem. És van ötven töltény hozzá — még egyet se használtam el. Maga intelligens ember — ismételte harmadszor a főorvos, feleletet várva.

— A revolver szép, de egymagában kevés.

— Hát mit lehetne csinálni, Mittelman?

— A főhadnagy úr alszik? — kérdezte suttogva az őrmester.

— Alszik. Kettős adag veronált vett be.

Mittelman jó negyedórán át tárgyalt Erdőssel, aztán felköltötte Szameket, majd — miután nagyapával beszélt — engem is felrázott. Mi készítettük elő a cserére szánt holmit, — négy zsákot rakva meg. Mittelman még napfölkelte előtt útrakelt. Csak Szamek és én kísértük el.

Útközben semmi bajunk sem történt. Estére nyolc

kecskével, három zsák kukoricával, libákkal, tyúkokkal, tojással, vajjal, sajttal és egy kecsketömlő tejjel érkeztünk vissza a kórházba.

Lovass nagyon megdicsérte Mittelmant és megígérte neki, hogy felterjeszti kitüntetésre.

A könnyű sebesültek egy része másnap már kint lézengett az udvaron. Sovány, fáradt emberek. Egyenruhájuk rongyokban lógott le róluk. Nem a császár ruhája, de az arcszínük tette őket egymáshoz hasonlóvá: a legtöbbjük a napsütéstől nem barna, hanem sárgás arcszínt kapott. Majd mindegyiknek szemgyulladása volt.

Ha kérdeztünk tőlük valamit, csak igennel vagy nemmel feleltek, vagy egy vállrándítással. Nekem mégis sikerült beszédbe ereszkednem egy idősebb, már erősen kopaszodó tüzérönkéntessel, akinek egy „húszezer koronás" comblövése volt. Az első világháborúban a katonák ennyire értékelték a sebesülést — amely gyorsan gyógyult, de amivel a frontról a sebesültet hazaküldötték. Ő szólított meg. Egy tiszta inget akart *venni* tőlem. Mikor három ingem egyikét nekiadtam, gratuláltam neki a húszezer koronás sebesüléshez.

— Hm, pajtás, te még hiszel a húszezer koronás sebesülésben? Az egész rühes élet nem ér húszezer koronát! Vagy még inkább: a világ összes aranya se ér fel azzal, amit elraboltak tőlünk. Embernek születtünk és állatot csináltak belőlünk!

Egy rumosüveg mellett ülve a tüzérönkéntes kissé felmelegedett és elmondott egyet-mást arról, ami a fronton történik. Ő a Mokri-hegy környékéről jött.

Ott az osztrák-magyar katonák francia gyarmati csapatokkal állanak szemben. A két hadsereg már hónapok óta békében hagyja egymást. Itt is, ott is csak látszat kedvéért sütnek el hébe-hóba egy-egy ágyút. A franciák között nagy pusztítást visznek végbe azok az albánok, akiknek az osztrákok csempésztek fegyvereket — az osztrákokat azok az albánok irtják, akiknek francia és olasz fegyvereik vannak. Az osztrákok felfegyverezte albánokat a franciák akasztják — a francia fegyverrel harcoló albánokat az osztrákok.

— A dolog így történik: tegnap egy falu a francia hadtápban feküdt. A falu népe — osztrák fegyverekkel — a franciák ellen harcolt. Ma mi szálljuk meg a falut. A falu népe e perctől a franciák szövetségese és ránk vadászik. Ma — nagy áldozatokkal — fegyvert csempészünk egy falunak, holnap — még nagyobb áldozatokkal — lefegyverezzük ugyanazt a falut. Ha ez még sokáig így tart, egész Albániában csak a kígyók és patkányok maradnak életben. Azok majd a mi — és a franciák segítsége nélkül is felszabadítják magukat! Most különben — fejezte be a helyzetképet a tüzérönkéntes — a mieink segítségére két bolgár ezredet küldöttek.

A sebesültek négy napig pihentek nálunk. Hármat eltemettünk közülük, kettőt — akiket a vérhas túlontúl legyengített — Erdős visszatartott — a többiek ötödnap reggel felkerekedtek.

Ugyanaznap, mikor az osztrák és magyar sebesültek elhagyták a kórházat, egy albán sebesültet kaptunk. Azóta, hogy Lovass Mohamedánfalvát meglátó-

gatta, egyetlen albán — lány, asszony vagy gyerek — se jött a közelünkbe. Most pedig egy hosszú, inas, piros turbános, derékig érő, ritkás, ezüstfehér szakállt hordó férfi jött a kórházba. Én épp a kapuőr mellett állottam, mikor az öreg — tört olasz nyelven — magyarázni kezdte, hogy orvosi segítségre van szüksége. Szakadozott, térdig érő fekete dolmánya zsebéből négy tyúktojást kotort elő, vörös posztóöve mögül egy darab sajtot és mindezt — mintha belépődíjat fizetne — nekem nyújtotta.

A fehér szakállas öreg olyan egyenes testtartással, olyan biztos léptekkel követett, hogy én bizonyosra vettem, semmi szüksége nincs orvosra, csak Szkander jó sorsát irigyelte meg. De mikor Erdős parancsára az öreg ledobta a dolmányát — mely alatt nem volt ing —, kiderült, hogy néhány centiméterrel a szíve fölött friss lőtt sebe van, aminek vérzését gyönge öszvérganéjjal állította el. Erdős kimosta a sebet és kivette a golyót, amit egy borda megállított. A golyó kissé lelapult, a borda eltörött.

— A vén bandität osztrák golyóval lőtték meg — mondotta nekem Erdős. — Valószínűleg a mieink. A golyót dobja a mocsárba, Balog — mert ha a főhadnagy úr meglátja, betegünknek kellemetlen kérdésekre kell válaszolnia.

A fehér szakállas albán — a helyi érzéstelenítéssel végzett operáció után — rögtön elaludt. Mikor hosszú, nyugodt alvás után felébredt, jó étvággyal evett és ivott. Mittelman ki akarta állítani róla az előírásos betegankétát. Az albán sokáig nem értette meg, hogy mit akarnak tőle és nagy, fáradt tekintetű,

dióbarna szemével csodálkozva nézett az őrmesterre. De mikor az (olyan kevert nyelven, amit talán ő maga se értett meg teljesen) elmagyarázta neki, hogy mi az az *ankéta* és mire jó — az öreg biccentett, hogy kész válaszolni a hozzáintézett kérdésekre. A válaszokból, amiket adott, Mittelman nem lett okosabb.

— Neve?

— Szkipetár.

Ugyanezt a választ adta a következő kérdésre is, úgyhogy az öreg állítása szerint neki úgy a születési helye, mint a születési éve, úgy a vallása, mint a foglalkozása — szkipetár.

Mittelman, ki — a vérhas ellen védekezve — kora reggel egy vizespohárnyi rumot ivott, dühösen földhöz vágta a tollat.

— A vén bandita bolondot csinál belőlem!

— Majd én kitöltöm az ankétát — igyekeztem Mittelmant megnyugtatni.

— Helyes! — felelte az őrmester. — De figyelmeztetem, önkéntes, hogyha az ankétában nem lesz felvéve vagy az, hogy az öreg bandita bolond, vagy az, hogy minket bolondoknak tart, akkor az ankéta hamis, és aki hamis ankétát állít ki, az haditörvényszék elé áll.

— Rendben van, őrmester úr. Menjen és aludja ki magát.

— Szamek a raktárban van?

— A raktár zárva van.

— Adja ide a kulcsot. Mielőtt lefekszem, egy kis rumot akarok inni. Nem egészen jól érzem magam.

Mikor az őrmestert sikerült kituszkolnom, a sebesült albán már ismét aludt. Álmában hangosan nevetett.

Kimentem az udvarra, hol Erdős egy nagy kövön ülve sütkérezett. Mikor egy másik kőre mellé ültem, Szkander szólított meg minket.

— Tudják az urak, hogy kit operáltak meg?

— Valami szegény kecskepásztort — felelte a főorvos.

— Egy szegény kecskepásztort? A kolerát! A pestist! A halált!

Szkander engedélyt kért a főorvostól arra, hogy a sebesült — torkát elvághassa.

— A nemitzák iránti barátságból — mondotta mélyen meghajolva — akarok leszámolni ezzel az orgyilkossal.

Nagyon meg volt sértve, hogy Erdős csúnyán leszidta.

— Hallott már a főorvos úr valaha Bicepszről? — kérdezte Szkander suttogva, mikor Erdős elhallgatott.

Az első pillanatban sem a főorvos, sem én nem gondoltunk arra, hogy Bicepsz latin szó — kétarcút jelent és állandó jelzője Jánusznak, az idő latin istenének, kit egyes albán törzsek még a XIX. század közepetájt is imádtak. Ez csak akkor jutott eszünkbe, mikor Szkander közölte velünk, hogy az öreg albánt azért hívják Bicepsznek, mert a hátán is vannak szemei.

— Ha csak ez a baj, Szkander — mondotta Erdős — akkor megnyugtathatom. Az öregnek a hátán nincsenek szemei.

— És ha lennének — vettem át én a szót —, az csak jó lenne. Akkor az öreget cirkuszban kellene mutogatni. Így: Jön! Jön! Jön! Ugyan ki jön? Jön a híres . . .

— Csak nevessenek! — vágott szavamba nagy dühösen Szkander. — Majd ha a vén bandita kését a torkukon érzik, akkor nem fognak nevetni!

— Ha ez téged megnyugtat, Szkander, akkor megígérem, hogy késsel a torkunkon nem fogunk nevetni.

Nehogy Szkander kárt tehessen a fehérszakállas sebesültben, Erdős fegyveres őrt állított a betegágy mellé. Az öreg, kit magunk között már csak Bicepsznek hívtunk, hihetetlenül gyorsan talpra állott. Három nappal az operáció után már az udvaron sétált, csak épp kissé görnyedt volt. Mikor először kelt fel, látogatót kapott. Egy 12—13 éves, vörös fezt viselő fiú akart beszélni vele. Azt állította magáról, hogy az öreg unokája. Mikor a fiú megtudta, hogy a beteglátogatóknak nem szabad bejönniük a kórházba és a betegeknek — ha valaki keresi őket — nem szabad kimenniük (nehogy a látogató kést adjon nekik) —, az unoka egy orvossal akart beszélni. Erdős engem küldött ki hozzá. Én megnyugtattam a fiút, hogy nagyapja pár nap múlva hazamehet.

És Bicepsz pár nap múlva valóban olyan állapotban volt, hogy az esti vizit után Erdős kiírta, mert egyrészt attól tartott, hogy Szkander és Bicepsz közt történik valami, másrészt attól, hogy repülőbizottság jön, és az öregnek el kell mondania, hol és hogyan sebesült meg. Úgy volt, hogy Bicepsz hajnalban elhagyja a kórházat.

Késő éjszakáig Erdősnél ültem. Az albánokról beszélgettünk. Mindketten azt hittük, hogy nagy ismerői vagyunk az albániai viszonyoknak. Én elmondottam a főorvosnak a csodaszép Fatméről szóló mesét, ő viszont kifejtette nekem, hogy a mese, amely a végzetnek döntő jelentőséget ad, nyilvánvalóan török eredetű. Mikor Erdős épp azt fejtegette, hogy a végzet istennéemelése milyen bénítóan hat az albánok akaraterejére, Mittelman rohant be a szobába. Az őrmester egész magánkívül volt.

— Mi történt, Mittelman?

— Kedves ország, főorvos úr! Nagyon kedves ország! Kérem, jöjjön velem.

Mittelmant követve az operációs szobába jutottunk. Az egyik operációs asztalon Szkander Bib Doda feküdt. Átvágott nyakkal, holtan. Merevedő jobbjában véres handzsár. A másik asztalon Bicepsz hörgött. Testén három sebből bugyogott a vér. Két szúrt seb a mellén, egy a hasán. Véres jatagánja vérző mellén hevert.

— Mi történt, őrmester?

— Kedves ország, főorvos úr, nagyon kedves ország, alázatosan jelentem. Hogy mi történt? Tessék, — láthatja! Hogy miképp — azt csak az albán isten tudja. Az őr a mocsárparton találta a két szkipetárt. Kedves ország!

Szkanderre csak egy pillantást kellett vetni, de Erdős Bicepsz megvizsgálásával is gyorsan elkészült.

— Ennek sincs már szüksége orvosi segítségre!

Szkander hulláját a halottaskamrába vitette, Bicepszet ágyba fektettük.

— Jöjjön, igyunk egy pohár rumot — invitált Erdős. — Itt az embernek, ha nem akar megőrülni — mindig részegnek kell lennie.

Mikor a harmadik pohárnál tartottunk, ismét Mittelman jött be.

— Főorvos úrnak alázatosan jelentem, észak felől egy osztrák csapat közeledik.

— Költse fel a főhadnagy urat!

Félóra múlva Bornemisza alezredes vezetése alatt egy század tiroli vadász érkezett a kórházba, velük a várva-várt élelmiszerszállítmány és 20 főnyi friss legénység a kórház számára. Mialatt Bornemisza Lovassal tárgyalt, az utánpótlásul küldött katonáktól megtudtuk, hogy a bárót a hadvezetőség mikor őrnagyból alezredessé léptette elő — az Észak- és Közép-Albániában működő rögtönítélő katonai bíróságok elnökévé nevezte ki. Bornemisza most állandóan két tiszttel utazik, kik az ő elnöklete alatt a legfelsőbb bíróságot képezik. A két tiszten kívül egy őrmesteri rangban levő hóhért és két hóhérsegédet visz magával. Egy baka megmutatta nekem a hóhért, egy zömök, feketehajú, nagybajuszú magyar huszárt, ki sárga csizmában, piros nadrágban, derékra vetkőzve az udvaron beretválkozott.

Bornemisza — miután Lovass jelentést tett neki — bement a kórházterembe, ahol Bicepsz haldokolt.

— Doktor — fordult a báró Erdőshöz —, adjon valamit ennek az öreg banditának, éthert, kámfort, oxigént vagy amit akar, amitől ez az orgyilkos legalább egy félórára eszméletre tér. Megszerzem magának a Ferenc József-rendet, ha ezt megcsinálja.

Erdős fáradt szemei felragyogtak. A Ferenc József-rend! A báró ígérete egy rövid időre elfelejtette vele albán szimpátiáit. A haldokló albánba annyi kámfort fecskendezett be, ami egy lónak is sok lett volna. Mikor ez nem használt, étherrel kísérletezett. De Bicepsz csak nem tért magához. Hanem amikor a főorvos már minden reményt feladott, a beteg kinyitotta szemeit és alig hallható hangon — enni kért.

Pár perc múlva Bornemisza már a betegágy előtt állott. Mi a nyitott ablakon át lestük, hogy mi lesz. Mikor a haldokló megértette, hogy ki akarják hallgatni — hörögve nevetni kezdett. Fejével intett, hogy kész vallomást tenni. Míg a bíróság tagjai és a jegyzőkönyvvezető összegyűltek, Bicepsz csukott szemekkel feküdt — erőt gyűjtött és gondolatait rendezte.

— Írd, amit mondok! — szólalt meg halkan, de erélyesen.

Csak most derült ki, hogy Bicepsz folyékonyan beszél németül.

— Írják — így Bicepsz —, hogy én szkipetár vagyok. Írják, hogy ez a nevem, a vallásom, a korom, a foglalkozásom. A nép immár másfél évtizede — Bicepsznek nevez. Azelőtt, mikor Janina városában éltem, Ali bejnek, Ali bej Szulejmánnak vagy Janinai Alinak hívtak. Janinában 69 éven át éltem — török basák uralma alatt. Ez idő alatt gyűlöltem meg a törököt és ez idő alatt csak a török basákat és a fényesarcú szultánt gyűlöltem, mert akkor a török volt a szkipetárokat elnyomó idegen. Mikor 17 esztendős voltam, a janinai basa felakasztatta az apámat.

A basán nem állhattam bosszút, mert őt a szultán dobatta zsákba varrva a tengerbe, már nem is emlékszem miért. De én nem a basát gyűlöltem, hanem az *idegent*. Apám halála óta minden hónapban megöltem — saját kezemmel öltem meg — egy török csendőrt vagy katonát. Számítsátok ki, nemitza katonák, hogy mennyit tesz az ki: 52 esztendőn át minden hónapban egy török. Csak egy hónapot hagytam ki, amikor megnősültem. De ezt a mulasztást behoztam, mikor az első fiam született. Abban a hónapban három török gégéjét vágtam el. Ha-ha-ha-ha . . .

A főorvos egy pohár vízbe pár csepp rumot öntött és megitatta Bicepszet.

— Wied herceg rövid ideig ült a szkipetárok nyakán. Ez idő alatt csak hét svábát öltem meg . . . Az olaszok két év előtt szállottak partra. Az első héten felakasztották a két fiamat. Én két esztendőn át minden hónapban két olaszt öltem meg. Hogyan? Késsel! A szent, kétélű albán késsel! Már több mint egy éve, hogy ti svábák pusztítjátok a szkipetárokat. Ez idő alatt 47 svábát sikerült megölnöm. És utolsóul a legaljasabb ellenséggel, egy árulóval számoltam le. Csak az fáj, hogy őt is csak egyszer lehetett megölni. Ha lehetne, feltámasztanám, hogy még egyszer megölhessem. De, sajnos, ezt nem tudom megcsinálni. Ha ti megtehetitek, támasszátok fel, mert más albánt úgyse találtok, aki sasnak született és eladja magát a kétfejű tyúknak! Ha-ha-ha-ha-ha . . .

A haldokló szkipetár nevetése hörgésbe fulladt.

— Az öreg természetesen hazudik! — szólalt meg elsőül a főorvos, mikor Bicepsz elhallgatott.

— Azt mered mondani egy szkipetárról, svába, hogy hazudik?!

Bicepsz a főorvos felé vicsorított.

— Fölakasztjuk — szólalt meg Bornemisza. — Lábainál fogva, fejjel lefelé.

— Pár óra múlva, vagy talán már percek múlva magától is meghal.

— De előbb lógni fog! — kiáltott Bornemisza. — Adjon neki valamit, doktor, amitől eszméletnél marad.

A főorvos pár pillanatig habozva állott — aztán kisietett és kezében egy injekciós fecskendővel tért vissza. Az ablakhoz lépett és az üvegcsét, amiből a fecskendőt megtöltötte, a kezembe adta. Én megértettem és az üvegcsét anélkül, hogy megnéztem volna, a mocsárba dobtam.

— Fordítson arccal a nap felé — kérte Bicepsz a főorvost, mikor az kezében a fecskendővel, mellé lépett.

Három perc múlva Bicepsz halott volt. Arccal a napnak fordulva halt meg. Holttestét — Bornemisza parancsára — a sárgacsizmás őrmester felhúzta az akasztófára.

Mikor a hóhér szabályszerűen jelentette az alezredesnek, hogy az ítéletet végrehajtotta, észrevettem, hogy a kapu előtt egy albán fiú áll — Bicepsz unokája. Nehogy valaki elárulja Bornemiszának a gyereket, gyorsan kimentem, hogy elküldjem. Megmondottam neki, hogy nagyapja meghalt, még mielőtt a hóhér rátette volna a kezét, és azt tanácsoltam neki, hogy sietve álljon tovább.

De Bicepsz unokája nem sietett.

— Szkander megdöglött? — kérdezte.

— Meghalt! — feleltem.

— Allahé a dicsőség! Sokáig szenvedett az áruló?

— Ha valakinek elvágják a torkát, az rögtön meghal.

— Kár!

— Na, indulj! Minden jót!

E pillanatban a fiú övéből előrántott késével felém döfött. Én elkaptam a karját. A kése a földre, lábam elé esett, és én egy rúgással a mocsárba dobtam. Hátranéztem. Az udvaron mindenki az akasztófán himbálódzó holttestet nézte, ránk senki sem figyelt.

— Mért akartál megölni? — kérdeztem a fiútól.

Bicepsz unokája nem felelt. Szégyellte magát. Szégyellte, hogy a levegőbe döfött.

— Mért akartál megölni? — ismételtem meg a kérdést.

— Mert svába vagy! Idegen! Ellenség!

— Bolond! Kotródj innét! És többé ne lássalak.

Mikor már a kapun belül voltam, visszafordultam.

A szkipetár fiú még ott állott, ahol beszéltem vele. Jobb öklével felém fenyegetett.

VII

A NAGYAPA

Mikor ebédnél ültünk, Mittelman jelentette Lovassnak, hogy észak felől nagy albán csapat közeledik a kórházhoz. Mittelman nagy ámulatára a főhadnagy ahelyett, hogy intézkedéseket tett volna a kórház védelmére, ezt a parancsot adta:

— Mikor az albán előőrsök az útkanyarhoz érnek — az őrség díszlövéssel tiszteleg.

— Főhadnagy úr, talán rosszul méltóztatott érteni, amit jelentettem. Nem a mieink közelednek, hanem albánok.

— A mi albánjaink! — mondotta Lovass.

Ő már tudta, hogy a kórházhoz közeledő albán csapat az újonnan megalakult, a *hatodik* albán kormány hadügyminiszterének gárdája. Az új kormány — melyet Ausztria-Magyarország külügyminisztere az egyetlen törvényes albán kormánynak ismert el és amelyről az osztrák és magyar sajtó azt írta, hogy mögötte áll az egész albán nép — Szkutariban székelt. Elnöke Szkutarii János volt, hadügyminisztere Franz Kul Kula tábornok. A hadügyminiszter egész gárdájával útban volt a front felé.

Mikor az őrség jelezte, hogy az albánok elérték a kórháztól mintegy 300 méterre fekvő kanyarulatot, Bornemisza és Lovass az albán hadügyminiszter elé sietett. Bornemisza bemutatta a főhadnagyot Kul Kulának, aki nagyon leereszkedően viselkedett. Igen sajnálta, hogy nem nézheti meg a kórházat — amelyről már sok jót hallott —, sietnie kell a frontra, ahol döntő események várhatók. De nagyon hálás lenne, ha az urak elkísérnék a csendőrlaktanyáig, ahol rövid pihenőt fog tartani.

A gárda ott vonult el a kórház mellett. Most először láttunk olyan albán csapatot, amelynek minden katonája úgy volt felszerelve, ahogy a néprajzi múzeumokban mutogatják a katolikus albánokat. A félgömb alakú fehér sapkáktól a nyers marhabőrből szabott bocskorig, minden előírásosan albán volt Kul Kula gárdistáin, kivéve az osztrák-magyar puskákat. Csak az hatott kissé stílustalanul, hogy az albán nemzeti harcosok — magyarul beszéltek és magyarul káromkodtak. Nem volt nehéz kitalálni, hogy albán ruhákba öltöztetett magyar csendőrök.

De volt közöttük tizenegy olyan harcos is — aki albánul beszélt.

Ezekről a ruha rongyokban lógott le, és egyiküknek-másikuknak véres volt az arca. Mind a tizenegynek hátra volt kötözve a keze.

— Albán foglyok!

Bornemisza és Lovass elkísérték az albán hadügyminisztert a csendőrtáborig. Ott Bornemisza törvényt ült a tizenegy fogoly albán fölött, kik utolsó maradványai voltak egy kisebb albán csapatnak, mely —

nem messze a kórháztól — megtámadta Kul Kula gárdáját. Mivel az albánok a hozzájuk intézett kérdésekre nem válaszoltak, a tárgyalás csak egy negyedóráig tartott. Bornemisza mind a tizenegy vádlottat halálra ítélte mint hazaárulókat.

Mikor az alezredes az ítéletet kihirdette, az egyik albán (egy fiatal fiú, kinek balszeme piszkos fejkendővel volt bekötve) talpraugrott:

— Izza Prelotzit mered árulónak nevezni, te nemitza?! — kiáltott az albán fiú, ökleivel Bornemisza felé fenyegetve.

Így tudta meg Bornemisza, hogy a tizenegy halálraítélt egyike a híres Izza Prelotzi.

Prelotzi — aki azt hitte, hogy rá, miután bírái megtudták a nevét, különös kínzások várnak —, nehogy helyette valamelyik társát gyötörjék, felállott.

— Én vagyok Izza Prelotzi — mondotta csendesen a magas, inas, már egészen fehérhajú albán harcos.

Bornemisza úgy gondolta, hogy az albánok között nagyon népszerű bandafőnök jó lesz túsznak, és a kivégzést el akarta halasztani. De Kul Kula ragaszkodott ahhoz, hogy Izza Prelotzit azonnal kivégezzék.

A tizenegy albán komitácsit az albán gárda két magyar tagja nagy szaktudással felakasztotta. A hóhérok utolsónak Izza Prelotzit hagyták, lássa tíz társa haláltusáját.

A kivégzések idején a kórházhoz érkeztek Bornemisza tiroli vadászai. Az alezredes úgy határozott, hogy elkíséri az albán hadügyminisztert a frontig.

Bár a levelek, amiket kaptunk, kettős cenzúrán mentek át, mégis sokat árultak el abból, ami Magyar-

országon történik. Pár hónap előtt majd minden levél csak arról szólott, hogy a „szegény János bátyánk" vagy a „szegény Béla öcsénk" hősi halált halt. A hősi halál most veszedelmes vetélytársat kapott a „spanyol nátha" képében. Az otthonmaradottak, az éhségtől legyöngült öregek, asszonyok és gyerekek úgy hullottak a spanyol náthától, mint a beépített géppuskaállások ellen rohamra küldött katonák.

A lapokból, melyek tele voltak fehér foltokkal,[1] azt lehetett kiolvasni, hogy a nyugati fronton a franciák és a segítségükre jött amerikaiak állandóan támadnak. Megtudtuk továbbá azt is, hogy Ukrajnából nagymennyiségű élelmiszer van úton Magyarország felé.

Hogy az ukrajnai élelmiszerre égetően szüksége van az Osztrák-Magyar Monarchiának, azt a nekünk küldött szállítmányokból is láthattuk. Az intendatúra számunkra rumon és dohányon kívül csak szárított főzeléket és feketelisztet utalt ki. Lovass parancsot kapott, hogy az élelmiszerkészletet a helyszínen, vásárlás útján egészítse ki. Az intendatúra urai maguk is tudták, hogy Albániában élelmiszert vásárolni nem egyszerű feladat. Erre vallott az a körülmény, hogy papírpénzen kívül a bevásárlás céljaira 1000 darab ezüstkoronást is küldöttek, holott az ezüstpénz már régen visszavonult a bankok páncélszekrényeibe, a spekulánsok asztalfiókjába és a gazdag parasztok harisnyáiba.

A nyári egyenruhákat, melyekre nemcsak a nagy hőség miatt volt szükségünk, de azért is, mert a té-

[1] A kicenzúrázott cikkek helye fehér maradt.

liek már erősen lerongyolódtak, nem kaptuk meg. Az orvosság-utánpótlás főleg alkoholból állott. A küldött kötszer — papirosból volt.

Lovass a Bornemiszával jött „személyi utánpótlásból" egy Sipos nevű közhuszárt a raktárba osztott be. Ez a zömök, feketeszemű, feketehajú, nagybajuszos ember, ki a rábízott munkát mindig pontosan elvégezte, nemrég került haza orosz hadifogságból. Hadifogságba még 1914 őszén esett. Odahaza falusi csizmadia volt, Oroszországban egy lőszergyárban dolgozott. Mindezt nem tőle tudtam meg, hanem Erdőstől, aki olvasta Sipos „lap"-ját.[1] Siposról nehéz lett volna akármit is megtudni. Sohasem láttam embert, aki úgy tud hallgatni, mint ez a zömök huszár.

A hallgatagság a nagyapára is átragadt. Neki a posta egy hivatalos levelet hozott. A 9. honvéd gyalogezred II. pótzászlóalj-irodája közölte vele, hogy Szamek István önkéntes tizedes 1918 június 7-én „a királyért, hazáért és mindnyájunk boldogságáért" hősi halált halt.

— A harmadik — az utolsó — mormogta Szamek, mikor a levelet elolvasta.

Többet aztán nem is szólott. Sírni senki se látta. Órákon át szótlan, mozdulatlan ült a raktárban. Szemét csukva tartotta és észre sem vette, hogy a pipa, amit szív, már régen nem ég.

A főhadnagy parancsára mindennap reggeliosztás előtt, a kapuőrök kivételével, az egész kórházszemélyzetének a parancsnoki barakk előtt sorakoznia

[1] A „gyanús" katonákról adott hivatalos információt.

kellett. Itt nap-nap után felolvasták nekünk azt a hivatalos politikai információt, melyet Lovassnak a felettes hatóság küldött. A négy nyomtatott oldalra terjedő információt első nap maga Lovass főhadnagy olvasta fel. Majd egy órán át olvasott. Aztán minden reggel Mittelman olvasta fel számunkra ugyanazt a négy oldalas írást. Mittelman az olvasással 8—9 perc alatt készült el.

Az információból megtudtuk, hogy az osztrák-magyar hadügyminisztériumnak nagyon rossz véleménye van Szovjetoroszország kormányáról. Az osztrák tiszt, aki a négy oldalt összetákolta, nem sajnálta a fáradságot. Ami kegyetlenkedést és embertelenséget ki tudott gondolni, azt mind a bolsevikiekre kente. Valószínű, hogy a békés polgárnak, aki jól berendezett wieni vagy budapesti lakásában a reggeli kávéhoz olvasta a „hivatalos információt", végigfutott hátán a hideg. De bizonyos, hogy nekünk, Albaniában szolgáló osztrák-magyar katonáknak nagyon sápadtnak és vérszegénynek tetszettek az osztrák tiszt kigondolta kegyetlenségek.

— Ha rám bíznák az ilyesmit, én jobban meg tudnám írni — mondotta Mittelman, aki felolvasás után bejött a raktárba rumot inni. — Tudjátok, hogy csinálnám? — folytatta egy kettős-porció rum után. — Leírnám azt, amit *mi* csinálunk az albánokkal és azt a bolsevikiekre fognám. Ebből aztán mindenki megtudná, hogy milyen kegyetlenek a bolsevikiek. Adj még egy félpohárral, Balog!

Az akasztófa alatti összejöveteleken ez időben Mittelman is részt vett. Nyilvánvalóan Lovass paran-

csolta oda, hogy kihallgassa, miről beszélgetünk. Mittelman a rábízott feladatot igen eredetien oldotta meg.

— Fiúk — mondotta, mikor először ült közénk —, ha előttem valaki olyat mer mondani, ami nem méltó egy fegyelmezett osztrák-magyar katonához, azt itt a helyszínen kupánvágom.

De ő maga — ki az utóbbi időben sohasem volt teljesen józan — sok olyasmit mondott, ami nem volt méltó egy magyar királyi őrmesterhez. Többek között elmesélte nekünk, hogy őt hogyan vezényelték Albániába.

— Az 1-es honvédlaktanyában a pótzászlóalj-irodában ketten voltunk őrmesterek, én meg egy Kerekes nevű hentes. Az őrnagyunknak mindkettőre szüksége volt: rám azért, mert én végeztem a munkát, Kerekest meg azért nem nélkülözhette, mert az — mint már mondottam — hentes volt, üzlete volt a Baross-utcában és onnét állandóan hordotta az őrnagy feleségének a sonkát, a szalonnát és a kolbászt. Egyszer aztán az ezredes parancsba adta, hogy az irodai létszám csökkentendő, az egyik irodai őrmestert át kell tenni frontszolgálatra. Nehogy engemet küldjenek a frontra, napi 10 óra helyett 15 órán át dolgoztam. Kerekes — nehogy őt küldjék ki — megkétszerezte az őrnagy úrnak szállított húsféléket. Az volt tehát a kérdés, hogy kinek van döntő szava a zászlóalj irodaügyeiben, az őrnagynak — aki tudta, hogy rám szüksége van — vagy az őrnagynénak, kinek viszont szüksége volt sonkára és szalonnára. Nincs kizárva, hogy én ma-

radtam volna az irodában, ha — éppen a döntés idején — *kriminálisba* nem esek. A bűnt, amiért bűnhödnöm kellett, azzal követtem el, hogy a köpenyegemet az előszobában akasztottam fel, ahol akárki hozzáférhetett. — Valaki — én nem állítom, hogy az a valaki Kerekes volt — egy szocialista újságot csempészett a köpenyem zsebébe és az a titokzatos valaki arról is gondoskodott, hogy a szocialista lapot Simonyi hadnagy — az őrnagy adjutánsa — megtalálja a zsebemben. Két hét múlva Kattaróban voltam . . .

Most először szólalt meg Sipos huszár.

— Nem gondolja, őrmester úr — kérdezte —, hogy hadseregünk ütőerejét bizonyos mértékben csökkenti, hogy majdnem kizárólag gyanúsnak minősített, büntetésből ideküldött katonákból áll.

— Nem, fiam, azt nem gondolom. Mert ha azt gondolnám, tévednék. Okos ember volt, aki kieszelte, hogy ide kell küldeni a megbízhatatlan katonákat. Itt — senki sem szökhet meg, mert aki azt megkísérelné, albán kézbe esik, és az albánok nem tudnak különbséget tenni svába és svába között. Nem tudják, ki az, aki a maga jószántából harcol és melyik az a baka, aki legszívesebben még ma hazamenne. Ezért itt a megbízhatatlan katona (ha nincs kedve ahhoz, hogy a gégéjét átvágják) éppoly lelkiismeretesen szolgálja a császárt, mint a legmegbízhatóbb.

Úgyis keserves életünket szinte elviselhetetlenné tette a malária — amit Bornemisza alezredes kapott. Négy nappal azután, hogy Kul Kulával elin-

dult a front felé, Bornemisza visszaérkezett a kórházba. Másnaponként pár óra hosszat 39—40 fokos láz kínozta. A közbeeső napokon ő kínzott minket. Katonai gyakorlatokat kellett végeznünk. Reggel csuklógyakorlatot, délután — az izzó napsütésben — órákon át a szabályszerű tisztelgést kellett gyakorolnunk, mert — Bornemisza szerint — nagyon elkanászosodtunk. E gyakorlatok eredményeképp 4 baka kapott napszúrást.

Mi csak kettesével-hármasával hullottunk, de a szomszédos csendőrlaktanyának egy éjszaka volt több mint száz halottja. A laktanya — éppúgy, mint a kórház — megünnepelte Károly császár és király születésnapját. Mi — mert Bornemisza e napon volt lázas — csendesen ünnepeltünk. A csendőrök hangosan. A csendőrlaktanya parancsnoka az ünnep melegségének emelésére egy hordó rumot utalt ki. 150 liter rum még akkor is sok ital 120 embernek, ha 120 magyar csendőrről van szó. De különösen sok volt a sok szárazfőzeléktől és a pokoli melegtől legyengült 120 ember számára. A laktanya parancsnoka — Bezzeg Szabolcs százados — parancsba adta, hogy az őrségnek nem szabad innia.

Az ivás este hétkor kezdődött. Az őrség nem ivott. De mikor 11 órakor az őröket leváltották, helyükbe olyan csendőrök állottak, akik számára két hold úszott az égen, és a leváltott őrök gyors tempóban hozták be azt, amit, míg őrségen állottak — a parancsnak engedelmeskedve —, elmulasztottak. Éjfélre már ők is betartották a parancsot és őrt állva nem ittak — de csendesen szenderegtek.

Valamivel éjfél után kigyulladt a barakk, amelyikben a csendőrök ittak. Aki nem volt tökrészeg, az tudta, hogy albánok vannak a közelben. Huszan is vezényeltek, de senki sem engedelmeskedett. A csendőröket, kik az égő barakkból a szabadba menekültek, puskatűz fogadta. A leghevesebb tűz a mocsár felől jött. Az albánok tutajokon átkeltek a mocsáron.

Harc nem volt, csak mészárlás. A partraszálló albánok puskatussal verték agyon a részeg csendőröket. A csendőrök nem sok kárt tettek támadóikban. De mikor a munícióraktár felrobbant, a sűrűn repülő puskagolyók nem válogattak, nem tettek különbséget nemitza és szkipetár között.

Csak hét csendőrnek sikerült a kórházunkba menekülnie. A hét közül négy csendőr az utat sebesülten, vánszorogva tette meg.

Bornemisza, mikor a láza alábbhagyott, kihallgatta a menekülteket. Mindenekelőtt azt akarta megtudni tőlük, hogy mi történt Bezzeg századossal. Ezt a csendőrök nem tudták megmondani.

Az alezredes — bár még nem volt egészen lázmentes — felkelt az ágyból és sorakozót fuvatott. Elhatározta, hogy hatvan fegyveressel megtámadja a csendőrlaktanyát elpusztító albánokat. Nem gondolt arra, hogy ez a csapat igen kicsi a támadásra és arra sem, hogy 60 fegyveres közül 28 egész éjszaka készenlétben volt.

— A királyért és hazáért — előre!

Félóra alatt ott voltunk, ahol tegnap még a csendőrlaktanya állott. Szerencsénkre az albánok már

odébbállottak. A rombadőlt, még füstölgő barakkok előtt szétzúzott fejjel hevertek a csendőrök holttestei. Negyvenkilenc holttestet számoltunk össze. A ruhát mindegyiken rajtahagyták az albánok. Csak a derékszíjat és az oldalfegyvert vették el, meg a csizmákat húzták le a holtakról. Hogy a többi csendőrrel mi történt, azt az égett hús émelyítő szaga árulta el.

Bezzeg százados holttestét is megtaláltuk. Hálóingben volt. Két seb a mellén, egy a torkán. Albán holttestet egyet se láttunk — az albánok magukkal vitték halottjaikat és sebesültjeiket. De néhány fehér sapka és egy nagy vörös turbán hevert a halottak között.

Visszaérkezve a kórházba, Bornemisza félórán át tárgyalt Lovassal. A főhadnagy — mikor Bornemisza lefeküdt — magához hivatta Mittelmant és levelet adott át neki, amit Szkutariba kellett elvinnie. Mittelman kísérőjéül Lovass Sipos huszárt jelölte ki. A két küldönc egy óra múlva útnak indult.

Bornemisza, mikor felkelt, egyenesen az ebédlőbe ment. Egész éjszaka ivott. Másnap láza volt, harmadnap ismét ivott. Lovass és Erdős már rég kidőltek mellőle, és már elaludt a monoklis vadásztiszt is — ki mint a rögtönítélő bíróság tagja utazott Bornemiszával —, de az alezredes még ivott, önmagával koccintgatva. Hajnalfelé valaki (sohasem sikerült megállapítani, hogy ki) belőtt az ebédlő ablakán. A golyó célt tévesztett. Nem Bornemiszát találta, hanem egy az asztalon álló kétliteres rumosüveget tört szét. Vér helyett rum folyt.

Másnap Bornemiszának ismét láza volt, de nem feküdt, hanem egy szalmazsákokból rögtönzött karosszékben az udvaron ült és nézte, hogy gyakorlatozunk. A nap könyörtelenül sütött és mi álmosak voltunk az állandó éjszakai készültségek miatt. Az alezredes nagyon elégedetlen volt.

— Úgy mozogtok, mint egy szülés előtt álló asszony. Így nem lehet megnyerni a háborút!

Alkalmasint agyongyakorlatoztatott volna minket, ha késő délután — hosszú idő óta először — albánok nem jönnek a kórházhoz. Albán gyerekek vajat, túrót és tojást hoztak — cserélni. A tizennégy fiút egy félszemű öreg albán kísérte, ki — annak jeléül, hogy Mohamed próféta egyenes leszármazottja — zöld turbánt viselt. Bornemisza az albánokat lefogatta.

A fiúknál, mikor megmotoztuk őket, az élelmiszeren kívül semmit se találtunk. A zöldturbános zsebéből két lapos fadoboz került elő, melyekben finomívű ezüstgyűrűk voltak — egy bőrzacskóban meg szerszámok. Mohamed leszármazottja nyilvánvalóan vándorékszerész volt.

Röviddel este nyolc óra után az ebédlőben összeült a rögtönítélő bíróság, melynek elnöke Bornemisza volt, tagjai a monoklis vadásztiszt és Lovass főhadnagy. A zöldturbános ellen az volt a vád, hogy ő szervezte a csendőrlaktanya megtámadását, a tizennégy gyerek ellen az, hogy részt vettek a csendőrök lemészárlásában. Mind a tizenöt albánt azzal is megvádolta Bornemisza (ki egyszemélyben a bíróság elnöke és a vád képviselője volt), hogy kémkedni

jöttek a kórházhoz, amelyet ugyancsak meg akarnak támadni.

A zöldturbános albán, aki magát Achmednek nevezte, a vádakat hihetetlen nyugalommal fogadta. Arra a kérdésre, hogy mit tud védelmére felhozni, előbb csak vállát vonogatta, majd hogy Bornemisza választ követelt, ezt felelte:

— Ha Allah azt akarja, hogy a ti kezeitektől pusztuljunk el, mit tehetek én Allah akarata ellen? Ha pedig Allah meg akar menteni minket — akkor nincs szükség arra, hogy én segítsek neki.

De mikor megértette, hogy nemcsak ő, hanem a gyerekek is életveszedelemben forognak, elhatározta, hogy segítségére lesz Allahnak a vád visszaverésében. Megesküdött, hogy se neki, se a gyerekeknek nem volt része a csendőrlaktanya elleni támadásban és engedélyt kért, hogy megmondja, kik szervezték és kik hajtották végre a mészárlást.

— Szóval tudod? — kérdezte diadalmasan Bornemisza.

— Tudom — felelte Achmed és körülnézett, hogy nincs-e gyanús ember a tárgyalási szobában. És bár senki gyanúsat nem talált, csak suttogva beszélt tovább:

— Tudom! A csendőr urakat az olaszok gyilkolták le.

— Tréfálsz, te bitang? — csattant fel Bornemisza.

— Az olaszok 55 kilométernyire vannak tőlünk. Onnan semmiképp se jöhettek ide.

— Ha nem jöhettek volna ide, nem ölhették volna meg a csendőr urakat. De mert a csendőr urakat

megölhették, bizonyos, hogy ide tudtak jönni és idejöttek.

— Majd ha nyakadon a kötél, elmegy a kedved a tréfától.

A gyerekek csak albánul tudtak. Mivel kórházunk egyetlen katonáját, aki értett albánul, pár nap előtt kígyó marta meg — a tizennégy gyermekvádlottat nem lehetett kihallgatni, ami a tárgyalást nagyon leegyszerűsítette és megrövidítette. Este tízre készen volt a tizenöt halálos ítélet.

— Csak napfölkelte után húzzuk fel a bitangokat! — rendelkezett Bornemisza. — Hadd lássák a környéken leselkedő banditák, hogy mit tudunk, hogy mi vár rájuk!

Elrendelte, hogy Achmedet reggelig zárják a hullakamrába, hol egy kolerában elpusztult cseh baka és a rögtönítélő bíróság hóhérjának holtteste várt elhamvasztásra. A gyerekeket az üres disznóólba záratta. A disznóól elé állított őrség felvezetője Szamek tizedes volt.

Mohamed leszármazottja a hullakamrában olyan jól, olyan mélyen aludt, hogy hajnalban alig lehetett felkelteni. A gyerekeket nem kellett költögetni, a disznóól ajtaja nyitva, — a halálraítélteknek se híre, se hamva.

— Tizedes! — ordított Bornemisza. — Hogy vigyázott a banditákra? Hol vannak a gyilkosok?

Szamekre rájött a görcsös nevetés. Kis, sovány teste rángatózott, beesett tüskés arca kisimult. Szemei megteltek könnyekkel.

— Hogy vigyázott a gyilkosokra? Megszöktek!

— Nem szöktek meg — felelte Szamek, miután a nevetést legyűrte. — Nem szöktek meg! Alezredes úrnak alázatosan jelentem — kiengedtem őket.

Bornemisza hátratántorodott. Arca vérvörös lett. Hápogott, levegő után kapkodott. Mi katonák már azt reméltük, hogy a vérmes nagyúr gutaütést kap.

— Tessék elképzelni — folytatta a szót nyugodtan, csendesen nagyapa —, tessék elképzelni alezredes úr, ha a maga gyerekeivel bánnának így ...

— Szamek tizedes megőrült — szólalt meg Erdős. — Azonnal be kell szállítani a tébolydába.

— Nem lesz rá szükség! — jutott végre szóhoz Bornemisza báró.

Reggel hétkor összeült a rögtönítélő bíróság. A tárgyalás zárt ajtók, zárt ablakok mögött folyt le. Az ítéletet csak a bírák és a vádlott ismerték. Rajtuk kívül senki sem volt az étteremben, mikor kétóra húsz perckor Bornemisza kihirdette Szamek Nepomuk János népfelkelő tizedes halálos ítéletét.

Épp akkor jelezte a kórház északi oldalán álló őr, hogy a kórházhoz egy osztrák csapat közeledik.

Az ítélet azonnali végrehajtásának súlyos akadályai voltak. Bornemisza hóhérja halott. Kórházunk egyetlen katonája, aki egy ízben vállalkozott volt egy albán kivégzésére, maláriás volt és most 41 fokos lázban fetrengett. Mikor Bornemisza megkérdezte Lovasst, hogy a kórház katonái közül kit lehetne hóhérrá *előléptetni*, a főhadnagy helyett Erdős válaszolt, elmagyarázva az alezredesnek, hogy mit jelent a kórház számára Szamek, akit a katonák nagyapának szólítanak. Erdős abban a reményben,

hogy megmentheti Szamekot, hosszasan beszélt — megemlékezve a királyért és hazáért hősi halált halt Szamek-fiúkról — és csak akkor hallgatott el, mikor észrevette, hogy az alezredes nem figyel a szavára. Bornemisza pár pillanatig komoran, elgondolkozva nézett maga elé, aztán elnevette magát.

— Az ördögöt Belzebúbbal! — mondotta.

Egy félóráig késett a paranccsal, de annál erélyesebben adott parancsokat, mikor a már jelzett, Szkutariból a kórház segítségére küldött császár vadász-század bevonult a kórházudvarra. Az akasztófát — Bornemisza parancsára — egy szakasz tiroli vadász fogta körül. Friss, egészséges parasztfiúk, akik még nem tudták, hogy mit jelent Albánia. Minket — a kórház régi katonáit — beparancsolt a barakkokba. A barakkok elé tiroliakat állíttatott, hangos szóval megparancsolta nekik, hogy ha közülünk valaki mutatkozni mer az ajtóknál vagy ablakoknál — azonnal lőjenek.

Három héttel később, mikor az albánláz már tizenegy vadászt vitt el, két vadásznak volt malária és kettő fegyelemsértésért a szigorítottban ült — és a többi vadászon is észlelhettük, hogy abból, amit Albániából láttak, kezdik megérteni, hogy odahaza Ausztriában sincs minden olyan szép rendben, mint azelőtt hitték: — egy este az akasztófa alatt heverészve a nagyapáról beszélgettünk. Én, hogy a tiroliak értsék, németül meséltem el, mért került a nagyapa Albániába. Elmondottam azt is, hogy miket tudott Szamek a bolsevikiekről (kiket a tiroliak

csak a hivatalos információkból ismertek) és végül elmondottam, miért ítélte Bornemisza halálra a három elesett Szamek fiú apját.

Schumeier vadászőrvezető pedig beszámolt nekünk — a nagyapa haláláról.

— Mikor titeket, régieket eltávolított az udvarról, a veszett báró a zöldturbános albánt vezettette maga elé.

— Tudsz akasztani? — kérdezte tőle.

— Talán tudok — felelte az albán.

— Akarsz egy svábát felakasztani?

— Egy svábát? Kész örömmel!

És a halálraítélt albán felakasztotta Szamek tizedest.

Mikor a főorvos megállapította a halál beálltát, az alezredes szólt az őrmesterünknek, hogy adjon az albánnak két cigarettát.

— A munkádért! — mondotta a báró.

A zöldturbános nem fogadta el a cigarettákat.

— Ezért a munkáért nekem nem jár fizetség — kiáltotta. — Ezt én örömmel, a magam gyönyörűségére csináltam. És — ha alkalmat adtok rá — kész vagyok mindennap akár száz nemitzát is felakasztani! Minden fizetség nélkül. És még köszönetet se várok a fáradságomért.

Schumeier elhallgatott. Lassú mozdulatokkal megtömte fehér porcelánpipáját és a fekete csontszárat erős fogai közé vette. De gyufát gyújtani elfelejtett.

— Az albánt mi — tiroliak — a szó szoros értelmében széttéptük! — mondotta és nagyot szívott a hideg pipán. — Ma már tudom, hogy ...

Nem mondta meg, hogy mit tud. Elhallgatott és ismét a pipájával babrált.

Amit ő elhallgatott, azt Sipos mondotta ki.

— Az a zöldturbános albán sohsem tudja meg, hogy nem az *igazi* ellenség került a keze alá! De nektek sohsem szabad elfelejtenetek, hogy nem az albánt kellett volna széttépnetek...

VIII

CSILLAGHULLÁS

— Bevallom, nagyon féltem, hogy útközben agyonvernek titeket!

— Én is nagyon csodálkozom, hogy nem vertek minket agyon — felelte Mittelman. — Egy kissé idegesít is, hogy így történt, mert nem szeretem az érthetetlen dolgokat.

Mittelmant és Sipost a raktárhelyiségben etettem és itattam.

— Nem láttatok útközben albánokat?

— Láttunk néhányat. Messzi voltak tőlünk, de azért ők is láttak minket. Nem törődtek velünk!

— Érthetetlen!

— Annál érthetetlenebb, mert amikor egy egész századdal jöttünk, folyton akadékoskodtak.

Sipos, ki már jóllakott és most egy üres ládán ülve pipázott, csak akkor szólalt meg, mikor Mittelman és én már jó félórája beszéltünk ugyanerről a kérdésről.

— Mikor csak ketten voltunk, nem bántottak minket. Mikor kétszázan voltunk, hol köveket gurítottak ránk, hol meg tüzet kaptunk. Ez tény. A ma-

gyarázat szerintem nagyon egyszerű. Az albánok már tudják, hogy svába és svába között különbség van — mint ahogy különbség van —, vagy volt, Szkander és Bicepsz között. És már talán azt is sejtik, hogy azok a katonák, kiket másod- vagy harmadmagukkal útnak enged — vagy útra küld — a magas parancsnokság, azok nem tartoznak a nemitza szultán kedvencei közé. Ezeket tehát nem bántják.

— Jól kikerekítetted! — nevetett Mittelman. — A magyarázat nagyon szép, csak épp hogy nem helyes. Először is, nem valószínű, hogy az albánok között van olyan okos ember, aki tudja, hogy mi a különbség Bornemisza és Sipos között. Másodszor, ha ilyen okos ember akadna is az albánok között, akkor az az okos ember maga nem lőne Siposra, de azt már nem tudná megakadályozni, hogy egy másik — egy más törzshöz vagy csak más faluhoz tartozó szkipetár elvágja Sipos nyakát és lenyúzza a bőrét.

Sipos nagyot szippantott a pipájából.

— Azt, Mittelman, nem vonod kétségbe, hogy minket — bár azt könnyűszerrel megtehették volna — nem vertek agyon? Nem? Na jó. És ezt csak azzal lehet megmagyarázni, hogy van olyan okos albán, aki tudja, megérti a svába és svába közötti különbséget. És minden jel arra vall, hogy az az okos albán, vagy az ilyen okos albánok egységes vezetés alatt egyesítették az Ausztria ellen harcoló albán törzseket, megértetve velük, hogy a háborút csak egységes vezetés mellett lehet megnyerni.

— Látszik, Sipos, hogy te új ember vagy Albániában! Mi öregek tudjuk, hogy az albánok négyszáz

éven át harcoltak a törökök ellen és a háborút mindvégig néhány tucat törzsre szakadozva vívták. Aki ezt tudja, az nem fogja elhinni neked, hogy e miatt a kis és rövid csetepaté miatt, amit ellenünk csinálnak — az egész albán élet átalakul. Mit gondolsz, Balog?

— Ami engem illet, Mittelman, én azt hiszem, hogy Siposnak — bizonyos mértékig — igaza van. Az albánok egységes terv, egységes vezetés alatt harcolnak. Hogy ez az egység miképp és miért éppen most jött létre, azt természetesen nem tudom megmondani . . .

— Majd én megmondom neked — vágott szavamba Sipos. — Az albánok rájöttek arra, hogy ők albánok.

— Csak nem azt akarod mondani, hogy megszületett az albán nemzeti öntudat?

— Pontosan azt.

— Hm. Akkor megint azt kell kérdeznem: miért éppen most?

— Ezt is könnyű megmagyarázni. Az orosz forradalom . . .

— Tudtam, vártam! — csattant fel Mittelman. — Akármi történik, vagy akármi nem történik, az — Sipos szerint — azért történik, vagy azért nem történik, mert az orosz forradalom . . . Hát először is, honnét tudják az albánok, hogy mi történik Oroszországban? Másodszor, mi közük nekik ahhoz, ami Oroszországban történik? És akármi is történik Oroszországban — mért egyesülnek attól az albánok?

— Az orosz forradalom — vettem én át a szót — tudtommal nemzetközi forradalom. Hogy születhet egy nemzetközi forradalomból — nemzeti öntudat?

— Ezt én nem tudom úgy elmagyarázni, hogy ti megértsétek. Sajnos, nem eleget tanultam az oroszoktól. De azt tudom, hogy ha az albánok felszabadulnak, azt az orosz forradalomnak köszönhetik. És azt is tudom, hogy az albánok és minden elnyomott nép fel fog szabadulni. Ha hiszed, Mittelman, ha nem, minket azért nem vertek agyon az albánok, mert Oroszországban forradalom van.

Szamek halála után én lettem a gazdasági hivatal vezetője. Nehéz dolgom volt. A júliusi élelmiszerszállítmány csak rumból, dohányból és szárított főzelékből állott — az augusztusi rumból, dohányból és cukorból. A rumnak faszesz szaga volt. A cukor nem volt édes és csúnya sárga színe volt. A dohánynak csak a neve volt dohány, túlnyomórészt szárított falevélből állott, amit dohánylében kimostak, hogy dohányszaga legyen.

Ez a hadidohány meggyújtva kesernyés bűzt árasztott, ami nem is hasonlított a dohányillathoz. Aki ezt szívta, annak megfájdult a torka. Ez időben valamennyien rekedtek voltunk.

Ha nem jövünk rá, hogy a közeli, mocsárba torkolló patak teli van hallal, akkor igazán nem tudom, mit adtunk volna a sebesülteknek, kik a frontról most egyre sűrűbben jöttek. A sebesültektől is tanultunk valamit. Megtudtuk, hogy a Dél-Albániában harcoló sereg főleg az erdőben szedhető gombából és gesztenyéből él. Mi is bevezettük a sült és főtt

gesztenyét. A gesztenyepürével körített sült hal nagyszerű csemegének bizonyult. Gomba is, gesztenye is annyi volt az erdőben, hogy az élelmiszergyűjtésre küldött katonák sohsem jöttek haza üres kézzel. Igaz, egyszer megtörtént, hogy két baka egyáltalán nem jött haza. Holttestüket a kórház közvetlen közelében találtuk meg.

Bár a lapok még mindig a „végső győzelemről" írtak, a lapok oldalain található egyre több fehér folt világos képet adott a valódi hadihelyzetről. Mi — tudva, hogy Ausztria bajban van — egyre azt vártuk, hogy Albániát kiürítik. Rosszul ismertük Ausztriát! Mikor már minden gyerek tudta, hogy a háború elveszett — a Dél-Albániában álló csapatok offenzívát kezdettek és rettenetes véráldozat árán — a Mokrihegy táján — pár kilométerrel visszaszorították a franciákat. E győzelem után Lovass főhadnagy parancsot kapott arra, hogy kórházunkat vigye közelebb a fronthoz. A völgy, ahová át kellett költöznünk, csak nyolc kilométernyire volt a tűzvonaltól, északkeletre az Okrida-tótól.

Mikor Lovass a térképen megmutatta Erdősnek a helyet, ahová át kell költözni, a főorvos nagyon savanyú arcot vágott.

— Hogy fogunk odajutni? Járható út nem vezet oda!

— Ez igaz. De az öszvéreknek nincs szükségük útra. És ha ágyúkat lehet — darabokra szedve — öszvérháton szállítani, akkor egy kórházat is lehet. Mindent darabokra szedünk és mikor megérkezünk, mindent újból összeállítunk.

— És a sebesültjeink? És a betegeink? — aggodalmaskodott Erdős.

— Azokat rákötözzük az öszvérekre. Már láttunk ilyen csodát. Nem tagadom, nehéz útunk lesz. De viszont, ahová érkezünk, ott barátok várnak ránk. A délalbánok nem olyan banditák, mint az északiak. Azok nem ellenünk, hanem az olaszok és franciák ellen harcolnak.

— Emlékszel, főhadnagy úr, arra az elfogott albán partizánra, aki még az akasztófa alatt is hangoztatta, hogy a szkipetárok addig fognak harcolni — mindenki és minden ellen —, míg egyetlen idegen fegyveres sem lesz az albán földön?

— Az albánok szeretnek nagyokat mondani. Dél-Albániában minket szabadítóként fognak üdvözölni.

— Reméljük!

A költözködést elrendelő paranccsal egyidejűleg majd kétszáz öszvért is kaptunk.

Két nap múlva 192 öszvéren útnak indultunk.

Hat nap múlva — 124 öszvéren célhoz értünk.

Jórészt erdei ösvényeken jártunk. Időnként rossz útra tévedtünk — vissza kellett fordulnunk. Más bajunk az erdőket járva nem esett.

Hanem a sziklák között... Az öszvér itt a többszáz méter mélységű szakadék szélén húzódó, hihetetlenül keskeny ösvényen is biztosan lépked. A hátára kötözött ember megborzad, ha a balkézt emelkedő sziklafalra néz, melynek ormai ködben tűnnek el és megszédül, ha jobbfelé néz, ahol a mélységből rothadt alma és többnapos lódög szagára emlékeztető bűz árad. Az ember rémülten sikoltozik, mikor

a ködben ülő hegyormokról szikladarab gördül le, vagy lövés dörren — az öszvér, fejét mélyen lehorgasztva, nyugodtan lépdel tovább. Csak az az öszvér ordít fel — rekedten —, melyet a szikla a mélységbe sodort, vagy amelyik — golyótól találva — elvesztette az egyensúlyt és az ösvény mellé lépett.

A puskalövés hangja a hegyek között olyan erős, mint sík helyt az ágyú dörgése. Távoli sziklák dörögve visszhangozzák. Aztán félelmetes csend támad. Az öszvérre kötözött katonák sápadt, reszkető ajkukat hangtalanul tátogatva találgatják, hogy a mélység egy-egy ágyút, néhány zsák élelmiszert vagy egy eleven embert nyelt-e el.

Két éjszakát sziklák között töltöttünk, ahol olyan kevés hely volt, hogy ülve kellett aludnunk. A harmadik nap délutánján egy gyönyörű, fűzöldszín vízű, tavaszillatú tó mellett állapodtunk meg.

— A tóból inni, vagy a tóban fürdeni szigorúan tilos! — fogadtak minket a tábori csendőrök. — Kolera!

A tóparton egy hegyitüzér-zászlóalj mellett éjszakáztunk. A tüzérek parancsnoka, egy fehérhajú, kékszemű, nagybajuszos, ferencjózsef-szakállas wieni őrnagy — mikor csapatai fölött szemlét tartott, majd vért köpött dühében.

— A gazemberek pontosan tudják, hová lőnek. Négy nap alatt kilenc ágyúcsövet veszítettem el. Rövidesen csak ágyúkerekeink lesznek.

Dühében — kihallgatás és ítélet nélkül — felakasztatott két albán halászt, kik két kosár ezüstszín halat hoztak eladni.

A forró napot hideg éjszaka követte. Hajnalfelé táborhelyünket sűrű, petróleumszagú köd ülte meg. Olyan sötét volt, hogy csak az órák mondották meg nekünk: a nap már felkelt. Fáklyákat kellett gyújtani. A sercegve égő fáklyák csak egy-egy — mintegy emberfejnagyságú — gömböt világítottak meg. Mintha tejüveggel letompított fényű lámpák imbolyogtak volna a félhomályban.

Nehéz volt a továbbutazásra felkészülni — de valahogy mégiscsak sikerült. Mikor végre útrakészen állottunk, kiderült, hogy nem indulhatunk. Az útiparancs szerint a tüzéreknek kellett elöl menniök, nekünk pedig a nyomukban — és a tüzérek még semmi előkészületet sem tettek. Az őrnagyuk még aludt.

Lovass a tüzérőrnagy adjutánsát csak nagynehezen tudta rávenni, hogy parancsoljon rá az őrnagy tisztiszolgájára: keltse fel végre a gazdáját.

A tisztiszolga a fehérhajú, nagybajuszú, ferencjózsef-szakállas őrnagyot a tábor közepén álló parancsnoki sátorban átvágott nyakkal, holtan találta. Gyilkosa — késheggyel akasztófát rajzolt az őrnagy homlokára.

Egy százados vette át a tüzérzászlóalj parancsnokságát.

Hajnal helyett délután indultunk. De hatodnap mégis célhoz értünk.

A völgyet, melyet kórházunk számára a magas parancsnokság kijelölt, egyoldalról a Fehér-Drin zárta be, más oldalról egy nagyon széles, erdőborította hegy, mely derékig lankásan emelkedett, on-

nét meredeken. Három csúcsa közül kettőn egy kevés hó maradt, a harmadik zöld. Mindegyik csúcs alatt — úgy 500—550 méternyire a völgy felett — sűrű gesztenyefaerdőben egy-egy falu rejtőzött.

Gesztenyefából gyors munkával összetákoltunk hét barakkot. És gesztenyefából készült az akasztófa, ami pár perccel azután, hogy Lovass a legmagasabb barakkra kitűzte a vöröskeresztes zászlót, már ott állott a rögtönzött szöges drótkerítés mellett.

A Fehér-Drin — ami az Okrida-tó vizét hordja észak felé — bőven adta a halat, az erdő a gesztenyét. Hogy más élelemnek se legyünk híján, arról az albánok gondoskodtak.

Lovassnak igaza lett: az albánok nagyon barátságosan fogadtak minket. Mikor a zászlót kitűztük, csoportosan ereszkedtek le a falvakból a vörös fezt vagy turbánt és térdigérő dolmányt viselő férfiak, gyerekeiket kézenfogva vezető asszonyok, kik jobbára bugyogót hordottak, mint a török asszonyok — de arcukat nem fedték el. Látogatóink gyerekei feltűnően komolyak voltak. Talán komolyabbak, mint a felnőttek. Nagyon korán tanulták meg, milyen közel van az élethez a halál.

Látogatóink sastollakból és kígyóbőrből készült játékokat, csillogó hegyi kristályokat és sok virágot hoztak nekünk ajándékba. Vajat, juhsajtot, túrót, tejet és tojást cserére. Dohányért, rumért és cukorért nagymennyiségű ennivalót szereztünk tőlük.

Az asszonyok a gyerekekkel korán hazamentek, de a férfiak jórésze még vacsora után is barátkozott velünk. Megszokásból az akasztófa alatt üldögéltünk

és vendégeinket is oda invitáltuk. Az albánok nem ettek velünk, és mi nem is nagyon kínáltuk őket, attól tartva, hogy valami vallásos tilalmat sértünk meg. De a rumnak — a Korán tilalma dacára — nem ellenségei a mohamedán albánok.

Gyönyörű augusztusvégi este volt. Allah szórakozásunkra hatalmas tűzijátékot rendezett. Fel-fellángoló és nyomban eltűnő arabeszkekkel cifrázta ki a sötétlila égboltot.

— Még Erdélyben sincs szebb csillaghullás — mondotta nagyot sóhajtva egy román baka.

— Allah megrázta a szakállát — vélte egy albán.

— Rázhatja! — így egy másik. — A Nap holnap ismét ránevet a Holdra — és a Hold hét nap múlva új csillagokat szül.

— Ha Allah is ugy akarja!

— A Napnak és Holdnak nem parancsol Allah!

Mi természetesen nem szóltunk bele — ha akartunk volna, se tudtunk volna beleszólni — az albánok hosszúra húzódó, egyre szenvedélyesebbé váló vitájába, mert annak nagyobb része toszk nyelven folyt, miből egy kukkot sem értettünk. Jóllakottan hevertünk a meleg földön. Hosszú idő óta először, valahogy otthonosan éreztük magunkat.

Reggelre 87 főnyi állományunkból több mint 50 katona beteg volt. Erdős először azt hitte, hogy a Drin vizétől heves dizentéria-járvány tört ki, de aztán megállapította, hogy a katonákat megmérgezték. Erre vallott az a körülmény, hogy mi — kiket a betegség nem vett le a lábunkról — ugyancsak erős fejfájásról panaszkodtunk és gyomorégésről.

— Albán barátaink!

A főorvos nem ismerte, nem ismerhette a — bizonyára valami helyi növényből készült mérget, amit az albánok a nekünk eladott élelmiszerbe kevertek, és így nem tudhatta, mi a méreg ellenszere. Mindenfélével kísérletezett, de minden eredmény nélkül. Déltájt már hét halottunk volt. Arcuk citromsárga, ajkuk lilásfekete.

Lovass főhadnagy négy egészséges katonát rummal és dohánnyal bőven ellátva, de főleg állig felfegyverezve azzal a paranccsal indított útnak az egyik faluba, hogy ha lehet, *vegyék meg* a titkot, hogyan lehet meggyógyítani a megmérgezett katonákat.

— Ha szépszóra, rumért, dohányért nem beszélnek, hozzatok el egypárat a gazemberek közül. Az akasztófa alatt kinyílik a szájuk.

A négy katona elhagyta a kórházat. Vissza egyikük se tért.

Estig egyetlen albán se mutatkozott a kórház közelében. De korahajnalban — mikor már 19 halottunk volt — egy öreg albán asszony kért bebocsátást. Fekete bugyogót hordott, tehát nyilvánvalóan mohamedán — de kis, sötétbőrű, ráncos arca fedetlen volt.

— Mondd meg a basátoknak, drágaságom — szólította meg tört német nyelven az őrtálló katonát —, hogy az öreg Fatme akar beszélni vele.

— Mit akarsz, vén boszorkány? — fogadta Lovass az öreg Fatmét.

— Mit beszélsz olyan csúnyán öreganyáddal, drá-

gaságom? Az öreg Fatme segíteni akar rajtatok, és te boszorkánynak nevezed?

Az albán asszony négy kiló dohány, két liter rum, egy kiló cukor és tíz ezüstkorona ellenében olyan szert ajánlott fel, amitől — az ő állítása szerint — a megmérgezett katonák azonnal kigyógyulnak. A főhadnagy az ajánlatot érthető gyanakvással fogadta. Attól tartott, hogy a „vén boszorkány" nem orvosságot, hanem újabb mérget hozott.

A főorvos, ki 24 órán át hősiesen harcolt a titokzatos betegség ellen és aki most már maga is beteg volt, elhatározta, hogy Fatme orvosságát önmagán fogja kipróbálni. Pár soros búcsúlevelet diktált Budapesten élő feleségének és a levelet átadta nekem, hogy — az esetben, ha az orvosság megöli — továbbítsam. Ezt elintézve, Erdős lenyelte a piszkossárga színű, faggyúszagú golyócskát, amit az albán asszonytól kapott. Nem egészen három óra múlva makkegészséges volt.

— Na, most már hisztek öreganyátoknak, drágaságaim?

Fatme kétszer is megmérte a cukrot és dohányt, amit én adtam át neki és csak akkor hitte el, hogy nem csaljuk meg. A tíz darab ezüst egykoronást egyenként fogai közé vette — így vizsgálta meg, hogy nem hamisak-e. És csak miután mindent rendbenlévőnek talált, húzott elő bugyogója szárából egy piszkos fejkendőt, amiben vagy száz darab sárgás, faggyúszagú golyócska volt.

Erdős örömében majd megcsókolta az öregasszonyt.

Fatme, az üzletet lebonyolítva, azonnal indulni akart. De a főhadnagy nem engedte.

— Itt maradsz, míg valamennyi megmérgezett katonám kigyógyul!

Az albán asszony először tiltakozott, aztán könyörgött, de végül is engedelmeskedett.

— Itt maradok, drágaságaim. Miért ne maradnék itt?

Odakuporgott az akasztófa tövébe.

A főhadnagy engem állított mellé őrnek.

— Hovávalósi vagy, drágaságom?

— A Kárpátok közé.

— Mik azok a Kárpátok?

— Nagy, nagyon nagy, zöld hegyek.

— Szereted őket?

— Nagyon szeretem őket, öreganyám!

— Mit csinálnál, drágaságom, ha idegenek jönnének oda, gonosz idegenek, akik fiaidat, unokáidat megölik, lányaidat meggyalázzák, a kecskéidet elhajtják — mondd, fiam, mit csinálnál?

— Ne beszélj annyit, öreganyám!

— Már hallgatok is, fiam. — De mert öreganyádnak szólítottál egy szegény, öreg albán asszonyt — valamit mégiscsak mondok. Menj innét fiam, menj haza minél előbb! Ha nem szaladsz, sohase látod többé a te zöld hegyeidet.

— Hallgass, öreganyám!

— Hallgatok.

Evett valamit és nagyot húzott az egyik rumos üvegből.

— Na most elalszom — mondotta. — Mikor fel-

ébredek, az albán hegyek között a szabad szkipetár él.

Összekuporodva, kis fejét térdeire hajtva aludott el.

Estefelé a katonák, kiknek a főorvos beadta Fatme orvosságát, egy kivételével mind halottak voltak.

Fatmét is hiába költögették. Teste merev volt és hideg, arca citromsárga, ajkai lilásfeketék.

A csendes haláltusa közben kinyílott, most már üvegesedő szemei mintha gúnyosan néztek volna ránk.

IX

ÖSSZEOMLÁS

Sipos volt az egyetlen, aki bár evett a Fatme adta rettenetes *orvosságból*, mégsem pusztult el. Hét napig volt betege az albán orvosságnak. Mikor nyolcadnap talpraállott — egy hét előtt még szénfekete bajusza acélszürke volt, haja és szemöldöke ezüstfehér. Szemei mélyebbre húzódtak üregükben, és szája mellett két mély ránc képződött.

Míg Sipos betegen feküdt, Erdős éjjel-nappal mellette volt. Mikor Sipos talpraállott és botra támaszkodva, reszkető lábakkal kiment a szabadba, a főorvos betegedett meg. Mikor azt kérdeztük tőle, hogy mi baja van — szomorúan mosolyogva felelt:

— Már hozzászokhattak, hogy ismeretlen betegségben pusztulunk el.

Erdős hőmérséklete normális volt — reggelenként valamivel a normálison alul —, de szemei úgy égtek, mintha legalább negyvenfokos láza lenne. Mozogni alig tudott, enni pedig nem akart. Mittelman erőszakkal etette meg egynéhányszor. Lovass egy közeli kötözőhelyről orvost kért. Fiatal orvostanhallgató jött, kiről kiderült, hogy Budapesten Erdős

tanítványa volt. Erdős nem hagyta magát megvizsgálni. A medikusnak ajándékozta azokat a műszereket, melyeket a saját pénzén vett, az óráját Mittelmannak adta, a könyveit nekem. Betegsége negyednapján elveszítette az eszméletét. Hatodnap meghalt. Ő volt az utolsó halottunk, akit katonai pompával temettünk. Ez a pompa is igen kopott volt. A sír fölött öt katona adott dísztüzet.

Lovass, mikor katonái jórésze elpusztult, a közeli parancsnokságtól sürgős utánpótlást kért. Tíz nap múlva kaptunk 17 honvédet, akik közül kettő könnyű sebesült volt, három pedig beteg. A többiek is lesoványodott, kimerült emberek voltak — inkább betegnek, mint betegápolóknak valók. A főhadnagy — kit négy napon át ismét nem lehetett felkölteni — mikor végre talpraállott, minden eszközzel helyre akarta állítani a kórházban a katonai fegyelmet. A katonáknak sem arra nem volt erejük, hogy megtagadják az engedelmességet, sem arra, hogy végrehajtsák a kapott parancsot. Munka közben összeestek, őrt állva, fegyverrel a kezükben elájultak. Lovass attól tartva, hogy az albánok megtámadnak minket, kettős szeges-drótkerítéssel akarta a kórházat védképessé tenni. A betegápolókat — kik már nem bírták a fegyvert — kézigránátokkal szerelte fel. Éjszakánként ő maga is őrt állott, mindaddig, míg a kolera le nem vette a lábáról. Az ágyban fetrengve is egyre parancsokat adott. Hol azt rendelte el, hogy kövekből rakjunk falat a tábor köré, hol meg azt, hogy szerezzünk valahol néhány géppuskát.

E parancsok — természetesen — nem voltak tel-

jesíthetők. De ami lehetséges volt, azt mind megtettük a sebesültekkel és betegekkel túlzsúfolt kórház biztosítására. És mégis kiraboltak minket. Nem az albánok, hanem osztrákok.

Egy osztrák századot — mint megbízhatatlant — kivontak a tűzvonalból. Öszvérek nem voltak, tehát nem lehetett őket hátraküldeni. Az osztrákok ott lézengtek a front mögött. Tíz napon át abból éltek, amit az erdőben találtak: gesztenyéből és mogyoróból. Mikor a kórházat felfedezték, hozzánk jártak ételmaradékot és gyufát koldulni. Egy éjjel aztán ránk törtek. Senki sem állott nekik ellen. Csak Lovass.

A nagy lármára — amit az osztrákok csaptak, mikor a rumkészletünket felfedezték — a főhadnagy kiugrott az ágyból. Bár csak tántorogva állott, öklével fenyegetett az osztrákok felé.

Egy tizedes már felemelte a puskáját, hogy szétverje Lovass fejét, de Mittelman még idejében közibük ugrott.

— Nem látod, hogy beteg? — kiáltott a tizedesre.

És Mittelman a kolerás főhadnagyot ölbekapva vitte vissza az ágyba.

Mittelman másnap reggel jelentkezett a közelben állomásozó 1. honvédezred pótzászlóaljának parancsnokánál, aki a kórház még életben levő 34 katonáját egy kötözőhelyre vezényelte.

Mikor Lovasst eltemettük, átköltöztünk a kötözőhelyre, ami a Mokri-hegy lábánál feküdt. A hegygerincen osztrák-magyar és bolgár csapatok voltak beásva — a túlsó lejtőn színes franciák, kiknek

messzihordó ágyúi állandóan veszélyeztették a kötözőhelyet. A kötözőhely parancsnoka, Német zászlós az iskolapadból jött a frontra. Még mindig nagyon katonás volt és még mindig nagyon gyerekes: szinte büszke volt arra, hogy a franciák minket is lőnek.

Orvos nem volt a kötözőhelyen. Az utolsó orvos kígyócsípéstől pusztult el. Az orvosi teendőket egy Zsoldos nevű őrmester végezte, aki odahaza borbély volt.

A sebesültek a puszta földön hevertek.

Zsoldos parancsára a sebeket patakvízzel kimostuk, aztán papiros kötszerrel bekötöztük. Így pár órával meghosszabbítottuk a sebesültek haláltusáját. Többet nem tehettünk értük.

Itt a kötözőhelyen, egy félórán át, még egyszer, utoljára láttuk a kétfejű sast. Egy kis félórán át a kötözőhelyen tartózkodott Kul Kula albán hadügyminiszter Bornemisza báró kíséretében.

Kul Kula — ahogy az osztrák tábornokoktól eltanulta — megszólításával tüntette ki az elébekerülő katonákat, megkérdezve tőlük, hogy hány évesek és mióta szolgálják a császárt. A választ be sem várva, kijelentette, hogy „nagyon helyes, nagyon derék". Akit így kikérdezett, annak egy rendjelet is adott — albán kitüntetést. Az én mellemre is tűzött egy zöld szalagon fityegő ezüstszínű sast. Bornemisza sötét arccal nézte az értelmetlenné lett játékot. Arcán párnapos szakáll, ruháján, csizmáján párhetes sár. Kesztyűs jobbjában törött lovaglópálca. Egy gránát a közelében csapott le. Ő mozdulatlanul hely-

ben maradt. Mikor a felvert sár elült, kezével nyugodtan megtörölte arcát.

— Bátor ember! — mondottam Siposnak. — Nem fél a haláltól.

— Gyáva kutya! — felelte Sipos. — Szeretne megszökni a felelősségrevonás elől.

— A viszontlátásra, hősök! — búcsúzott tőlünk Kul Kula és öszvérre szállva megindult észak felé. Mögötte a magyar csendőrökből álló — pártucatnyira fogyott albángárda.

Ekkor már hetek óta nem kaptunk újságot. De annál sűrűbben kaptunk híreket (magam sem tudom honnét), és annál szabadabban dolgozott a fantáziánk, egynek azt festve, amit óhajtott, másnak azt festve, amitől félt. Vilmos császár (éppúgy, mint Kul Kula) még érdemrendeket osztogatott, de mi már azt tudtuk róla, hogy amerikai fogságban van. A bolgárok már letették a fegyvert, de mi bizonyosak voltunk abban, hogy bolgár erősítések vannak úton Albánia felé. A sok (szájról szájra járó) hír között volt egy, amit mindenki hallott és mindenki hitt: a Habsburgháznak, mely évszázadokon át szívta az életerőt egy tucatnyi népből — a kétfejű sasnak —, eltörött a kardja.

Ezt tudtuk és mégis, automatikusan tovább csináltuk munkánkat, mint a roham közben szívlövést kapott katona, aki már nem él, de még tesz pár lépést előre. De még inkább a szakállhoz voltunk hasonlók, ami a halott ember arcán nő. Aztán ez a halál utáni tevékenység is elaludt. Sebesültjeink egy kis része kezelésünk dacára is talpra ál-

lott, a többiek elpusztultak. A frontról újabb sebesülteket nem kaptunk. És most csak egy dolgunk volt: találgatni, mi értelme van annak, hogy itt tartanak minket.

A franciák egyre fokozták a tüzet — a mieink egyre ritkábban feleltek. Nap-nap után, később már óráról órára láttunk csoportokat, amelyek otthagyták a frontot és elindultak arrafelé, ahol Ausztriát és Magyarországot tudták. Amíg csak apróbb csoportok hagyták el a frontot — a tábori csendőrök igyekeztek útjukat állani. De mikor már egész századok kerekedtek fel — a tábori csendőrök is azt nézték, hogy melyik út vezet hazafelé.

Reggeli szürkületkor — ha jól tudom, 1918. október 17-én — néhány tucat honvéd futott el a kötözőhely mellett. Egy szakállas honvéd felém kiáltott:

— Hát ti mire vártok?

— Ha mi azt tudnánk! — felelte Mittelman.

— Jönnek a színes franciák!

— És a mieink?

— A mieink? Már nincsenek mieink. A front üres.

— Meg kell nézni, mi van — vélte Mittelman, mikor a szakállas honvéd tovább futott.

Nem kellett messzi mennünk.

A hegyek mögül felbukkanó nap világánál láthattuk, hogy a hegyről hosszú láncban leereszkedő sereg francia gyarmati katonákból áll.

— Franciák! Színes franciák!

Legfeljebb másfél kilométernyire voltak tőlünk.

Balkéz felé nagy füsttel égett egy gesztenyefaerdő.

Mittelman egy törülközőt szuronyos puskára erősített. Ládára ugorva, az így rögtönzött fehér zászlót a franciák felé lobogtatta. Válaszul a franciák tüzeltek. Mittelman megtántorodott. Én melléugrottam.

— Mittelman!

Egy golyó az őrmester balszemébe vágódott és a tarkóján jött ki.

Pár pillanatig valamennyien szótlanul, mozdulatlanul állottunk. A nyugati szél az égő erdő füstjével betakarta a franciákat — a füstfelhőből sűrűn repültek a golyók.

— Átveszem a parancsnokságot! — vetett véget a rémült csendnek Sipos mély hangja. — Utánam! Futólépés!

Mintegy negyvenen követtük Sipost.

Pár perc múlva elhagytuk a délfelé vezető ösvényt és sűrű gesztenyefaerdőbe jutottunk. Itt már csak úgy hallatszott a franciák tüzelése, mintha szitába kukoricát ráznának.

Hajnaltájt negyvenen követtük Sipost, naplementekor huszan. A többi nem bírta az iramot — elmaradt tőlünk. Arra, hogy segítsünk rajtuk, nem is gondolhattunk.

Másnap úgy ötvenen lehettünk. Hol egy tucat cseh baka csatlakozott hozzánk, hol tiroli vadászok, hol meg magyar honvédek. Harmadnap majdnem száz embert vezetett Sipos, kinek parancsnokságát senki sem vonta kétségbe. Gesztenyén, dión és mogyorón éltünk. Az úton heverő halott katonák zsebeit kikutattuk — dohányt és gyufát keresve. Kinek lábáról leszakadt a bakancs, az valamelyik halott lábáról

szerzett magának másikat. Én hat nap alatt kétszer cseréltem bakancsot. Eleinte csak egyesével hevertek a halottak, odébb már tízével, huszával. Az albánláz, kolera és vérhas lépést tartott a menekülőkkel.

Fejünk fölött dögkeselyűk röpültek, melyek csak akkor maradtak el, mikor egy francia vagy olasz repülőgép mutatkozott. A repülők most nem csokoládét és nem cigarettát szórtak. Hol mögöttünk, hol előttünk robbant egy-egy bomba. Egy francia bomba közénk esett. Kilenc halott.

Az első napokban nőtt, szaporodott a csapatunk, negyed-ötöd nap egyre csökkent. Ki azért maradt el, mert nem bírta az iramot, ki meg azért szakadt el tőlünk, mert Sipos — hogy ne kelljen kerülgetni — nekivágott a legmeredekebb sziklaútnak is, ha az vezetett egyenesen északnak. Jobbról sziklafal, balról feneketlen mélység. Ahol pár hét előtt még öszvérhátra kötözve is remegtünk, ott most sietve, majdnem szaladva mentünk. Arra sem vettünk időt, hogy megszámoljuk, hány emberünk hull a mélységbe.

Több ízben láttunk albánokat. Az albánok is láttak minket, de nem törődtek velünk, vagy legalábbis úgy tettek, mintha nem törődnének velünk. Egy ízben — napkeltekor — egy sziklateraszon a közvetlen közelünkben állott — lábhoz eresztett fegyverekkel — egy nagyobb csoport mohamedán harcos. Elnéztek a fejünk fölött. Ugyanaznap estefelé, mikor egy tóparton pihenőt tartottunk, néhány lassan közeledő, összekötözött csónakokból álló tutaj-

ról néztek minket az albán harcosok. Sipos parancsára azonnal felkerekedtünk. Az albánok hagyták, hogy zavartalanul továbbvonuljunk.

Az őszi napsütés még elég meleget adott, de éjszakánként csúnyán fáztunk. Majd mindnyájunknak hasmenése volt és valamennyien náthásak voltunk. Mikor útunk nyolcadnapján megeredt az eső és három napon, három éjen át szakadatlanul zuhogott — csapatunk nagyon megfogyott. Bakancsunk besüppedt a sáros talajba — a nedves ruha ólomnehéz volt. Hogy ne kelljen a vizes földre feküdnünk, éjszakánként egy-egy fának támaszkodva bóbiskoltunk.

Mikor a tizenegyedik napon elértük a Drint — már csak tántorogva mentünk. A megdagadt folyó sárga hullámain elsodort fakunyhók roncsai között osztrák katonák hullái úsztak.

Sipos parancsára, ahogy a folyóhoz érkeztünk, rögtön nekikezdtünk a tutajcsinálásnak. Fejszénk nem volt, de a deszkákból, melyeket egy elhagyott csendőrlaktanya falaiból szedtünk ki, puszta kézzel is lehetett valami tutajfélét összetákolni. Huszonkilenc ember tizenegy órán át dolgozott — és a tutaj elkészült. Mikor vízre akartuk bocsátani — fogságba estünk.

Tizennégy — osztrák manlicherekkel felfegyverzett — fehérsapkás albán fogott el minket.

X

«ÍRÁSTUDÓ NIK»

A tizenkilencedik század nyolcvanas éveinek végefelé egy Gin Ragova nevű, szkutarii születésű, ortodox vallású albán kivándorolt Amerikába. Valahol a nagy, nyugati erdőségekben kapott munkát. Közösen lakott egy szerb erdei munkással, kinek Mája nevű leánya a szerb származású erdei munkásoknak főzött. Gin Ragova feleségül vette Májá t. Mája apját — pár nappal a lakodalom után — agyonverte egy kidőlt fa. Ugyanilyen halált halt Gin Ragova, de csak hat esztendő múlva, mikor már egy — Nik nevű — ötesztendős fia volt.

Az özvegy New Yorkba költözött fiával együtt. Egy matrózkocsmában kapott munkát. Nagyon takarékosan élt, és így négy esztendő alatt nemcsak egy Európába szóló hajójegy árát sikerült megtakarítania, hanem annyit, hogy mikor Szalonikiban partraszállott, ruhájába 180 dollár volt bevarrva és 8 dollárja volt aprópénzben. E kis vagyonnal Szerbiába utazott, apja testvéréhez, Péter bácsihoz, ki egy — Bosznia határától másfél kilométernyire fekvő — faluban lakott.

Péter bácsi gyermektelen özvegy ember volt. Foglalkozására nézve komitácsi. Minden hétfőn, napfelkelte előtt — hátizsákjába hat napra való élelemmel, övében vagy száz puskagolyóval, ruhája alatt egy rövidre vágott csövű elöltöltő puskával — mintegy húsz, hasonlóan felszerelt társával együtt átlopódzott a határon és hat napon át vadászott az osztrák császár Boszniát megszállva tartó katonáira és hivatalnokaira. Szombaton, naplemente után hazaérkezett, megberetválkozott és megmosakodott. A vasárnap délelőttöt a templomban töltötte. Vasárnap délután előkészített, kitisztított, kijavított mindent, amire hétfőn hajnalban és a hat munkanapon át szüksége lesz.

Péter bácsi háztartását Zsifka néni — egy a svábák elleni harcokban hősi halált halt komitácsi özvegye — látta el. Zsifka néni már nem volt fiatal asszony, de két fiatal helyett tudott dolgozni. Példás rendben tartotta Péter bácsi kunyhóját és négyholdas — jórészt szilvafákkal beültetett — kertjét. Disznókat hizlalt, tyúkokat nevelt, szilvalekvárt és szilvapálinkát főzött — a fölösleget eladta és a kapott pénzért ólmot, lőport és dohányt vásárolt. Mind e munka mellett még arra is maradt ideje, hogy vásznat szőjön, nemcsak maga és Péter bácsi, de még néhány komitácsi számára. Péter bácsi házában sohsem volt hiány enni- és innivalóban, és ha az öreg komitácsinak új bocskorra vagy új ingre volt szüksége — Zsifka néni azt is készen tartotta.

Péter bácsi nagyon szívesen fogadta Máját és nagy örömmel Niket, kit ő Nikitának nevezett. Szombat

esténként, beretválkozás és mosakodás után, izgató történeteket mesélt a koraérett fiúnak. Péter bácsi meseinek hősei komitácsik voltak, délszláv komitácsik, kik többszáz éven át harcoltak a török basák ellen és pár évtizede a kétfejű sas ellen harcolnak. Fekete Péter, Bátor Milán, Acélöklű Dusán... A feketeszemű Nikita lázas érdeklődéssel kísérte a legendás hősöket a harcba, győzelmeikről hallva, ujjongott és megsiratta halálukat.

Nikitából Péter bácsi — természetesen — komitácsit akart nevelni. De Májának más tervei voltak. És bár — a Nikita jövője feletti vitákban — Péter bácsi nagyokat kiabált és öklével az asztalt verte, Mája pedig csak ritkán ejtett egy-egy csendes szót — végeredményben az történt, amit Mája akart. Az öreg komitácsi, hogy a vitát a maga javára döntse el, a 10 esztendős fiút egy ízben magával vitte egy hatnapos boszniai kirándulásra. Szombaton este nagyon büszkén hozta haza a rettenetesen fáradt, de határtalanul lelkes és boldog fiút. Mikor Péter bácsi már horkolt, Mája a mélyen alvó Nikitát felpakolta egy előre kibérelt és készenálló szekérre, és mire Nikita felébredt, a szekér már 8 órája úton volt Belgrád felé.

Belgrádban élt Mája testvérhúga, Draga, kinek férje a tudományos pályán működött. Az állami gimnázium pedellusa volt. Mája Nikitát Dragánál szállásolta be és sógorának átadott 150 dollárt azzal az utasítással, hogy ezt a pénzt fordítsa Nikita tanittatására. Így lett Nikitából — egy előkészítő kurzus gyors elvégzése után — belgrádi gimnázista.

Májáról sokkal többet nem tudok. 1904-ben meghalt tüdőgyulladásban, anélkül hogy sejtelme is lehetett volna arról, hogy ő adott vezért az albán függetlenségi harcnak. Nik az anyja temetésére nem mehetett haza, mert az értesítést kilencnapos késéssel kapta kézhez. De a nyári szünidőt — ötesztendős távollét után — Péter bácsinál töltötte. Péter bácsi, ki öccsét hétről hétre magával vitte a bosnyák hegyek közé — elragadtatással látta, hogy a fiú ügyes, mint a mókus, óvatos, mint a róka, bátor, mint az anyafarkas és kitartó, mint a medve.

— Vérbeli komitácsi! Egy második Dusán lesz belőle!

De Nikitából nem lett második Dusán. Ősszel — bátyja minden tiltakozása ellenére — visszatért Belgrádba, tovább tanulni. A 150 dollár ekkor már régen elfogyott, és Nikitának — hogy a tandíjat ki tudja fizetni — órákat kellett adnia. Bár Péter bácsi tudni se akart a „rossz útra tért fiúról" — Zsifka néni időről időre (mikor szekér ment Belgrádba) küldött Nikitának egy-egy sonkát, néhány kiló szalonnát és szárazkolbászt meg egy zsák szárított szilvát. Draga néni ingyen lakást adott öccsének. Így Nikita tovább tanult.

Mikor a gimnázium legfelső osztályába járt, megismerkedett néhány egyetemi hallgatóval és fiatal tiszttel, akik a „Fekete kéz" nevű titkos szervezethez tartoztak. A „Fekete kéz" balszárnyának vezetője, Ápisz[1] tudta, hogy Nikita apja albán volt és

[1] Dragutin nevű szerb tiszt, ki a világháború kitörése idején Szerbiában nagy szerepet játszott.

megértette, hogy az albán szabadságmozgalom megerősödése nagy segítség lenne a délszláv szabadságmozgalom számára. Ápisz felhívta Nikita figyelmét arra, hogy néhány, emigrációban élő albán összeállított egy albán ábécét, és hogy hol Amerikából, hol Olaszországból, hol Odesszából jön egy-egy felhívás az „Albán hazafiakhoz". Nik megtanulta az albán ábécét és közben kissé felfrissítette geg nyelvtudását, amit apja halála óta teljesen elhanyagolt.

A nyarat Péter bácsinál töltötte — de ősszel ismét cserbenhagyta az öreg komitácsit. Beiratkozott a belgrádi egyetem orvosi fakultására. Ugyanakkor belépett a „Fekete kéz"-be.

A „Fekete kéz" tagjai majdnem kizárólag fiatal tisztek, orvosok, ügyvédek, hivatalnokok és diákok voltak. Valamennyien egy nagy, független és gazdag délszláv állam megvalósításáról álmodoztak. De nemcsak álmodoztak, hanem — a maguk módján — cselekedtek is. A délszláv egység útjában a Habsburgok Ausztriája és a török szultán birodalma állott — ez is, az is nagy délszláv területeket tartva megszállás alatt. A „Fekete kéz" háborúra izgatott úgy a Habsburgok, mint a szultán ellen. És hogy a várva-várt háború bizton a délszlávok győzelmével végződjön — a „Fekete kéz" mindent megtett, hogy az orosz birodalmat megnyerje a délszláv törekvések támogatására. Az orosz kapcsolatok kimélyítésére egyre több szerb diákot küldtek a moszkvai és szentpétervári egyetemre tanulni.

A szerb kormány az európai politikai helyzet alakulása szerint hol támogatta, hol üldözte a „Fekete

kéz" tagjait. Ápiszt hol kitüntették, hol megrendszabályozták és valami kis vidéki garnizonba száműzték. Mikor jó széllel vitorlázott, gondja volt arra, hogy minél több, őt követő diák kapjon állami ösztöndíjat, amely lehetővé tette a Moszkvában vagy Szentpéterváron való tanulást. Nikita Ápisz segítségével jutott Moszkvába, ahol egy esztendőn át tanult.

De Nikita Moszkvában nem azt tanulta, amire a szerb kormány adott neki ösztöndíjat, sőt nem is azt, amit Ápisz várt tőle, hanem valami egészen mást... Hogy mit, arra csak abból következtethetünk, hogy a moszkvai rendőrség 1909. júniusában letartóztatta, 8 hónapig fogvatartotta, aztán kitoloncolta a cári birodalomból.

Mikor Nikita hazaérkezett Belgrádba — Ápiszra épp rossz idők jártak. Azok a kormánypolitikusok, akik Ausztriával szemeztek, azzal vádolták a „Fekete kézt", hogy — szocialistákat nevel. Ápisz kézzel-lábbal tiltakozott e vád ellen és a diákokat, akik nem az orosz háborús párttal, hanem az orosz forradalmárokkal tartottak kapcsolatot, kitessékelte a „Fekete kéz"-ből.

Nikkel tehát a „Fekete kéz" nem törődött többet. De annál többet törődött vele a politikai rendőrség. Kitiltották Belgrádból.

Péter bácsihoz költözködött. Az öreg komitácsi egy kirándulásról váll-lövéssel tért haza és hónapok óta az ágyat nyomta. Nikita rögtön látta, hogy Péter bácsi számára nincs segítség. Az öreg komitácsi maga is tudta, hogy rövidesen meg fog térni oda, ahol

Fekete Péter, Bátor Milán és Acélöklű Dusán lelkei harcolnak a török és svába lelkek ellen. Mikor öccse hazatért, átadta neki a fegyvert, mellyel ő majd félszázadon át harcolt a szabadságért és végrendeletet írt, amelyben mindenét Nikitára hagyta.

Péter bácsi abban a boldog tudatban halt meg, hogy örököse úgy fogja folytatni a nagy harcot, ahogy ő maga harcolt. De Nikita (bár orvosi tanáccsal és egy-egy levél megírásával mindig kész volt szolgálni a komitácsiknak) nem állott be a komitácsik közé. A rohamosan gyengülő Zsifka néni útmutatásai szerint disznókat hizlalt, lekvárt és pálinkát főzött. Mikor Zsifka néni meghalt, Nikita egy albán menekültet vett a házába. Mivel az albán nagyon értelmes ember volt, Nikita nemcsak a geg nyelvet tanulta el tőle tökéletesen, de sokat megtudott az albániai viszonyokról is és megismerkedett az albán szokásokkal.

Bár az, amit Péter bácsitól örökölt, nem valami sokat hozott, mégis, mivel Nikitának igen szerény igényei voltak, a kis földecske nemcsak eltartotta őt és albánját, de még azt is lehetővé tette, hogy Nikita újságokat járasson és időre időre egy-egy könyvet rendeljen Párizsból vagy Wienből. Az apró, istenhátamögötti faluban élő Nik levelezésbe lépett néhány Svájcban élő orosszal és az „Albán nemzeti komité" egy Odesszában élő tagjával.

1912 nyarán előkészületeket tett arra, hogy kiköltözzön Svájcba. Mielőtt tervét megvalósíthatta volna — kitört a Balkánháború. Nikitából szerb közkatona lett. Rögtön az első ütközetben megsebesült.

Egy török golyó a bal combjába talált. De a háború utolsó hónapjait Nikita ismét a harctéren töltötte. Két ízben is kitüntették.

Mikor leszerelt, eladta házacskáját és földjét, és ismét Belgrádba költözött, tanulni. Belépett a szerb szocialista diákok egyesületébe.

Mielőtt még az orvosi diplomát megszerezhette volna, kitört a világháború. Nikita mint egészségügyi altiszt vonult be — aztán csapattiszt lett belőle. Majd — mivel a szerb hadseregben nagy volt az orvoshiány —, bár még nem volt orvosi diplomája, ezredorvos lett.

1916 februárjában a macedón—albán határon osztrák fogságba esett. Szállítás közben sikerült megszöknie. Albániába menekült.

Egy mirdita falu befogadta. A mirditák, miután meggyőződtek arról, hogy foglyuk becsületes és értelmes ember, megtették kecskepásztornak. Mellékesen orvos és állatorvos volt.

Mikor a falufőnök — Izza Prelotzi — nem volt odahaza (és Prelotzi majd mindig úton volt), egy Paul Prelotzi nevű virtse helyettesítette. A virtse — még mielőtt tudomásul vette volna, hogy az új kecskepásztor nagyon szép fiú — megértette, hogy Nik okos és világlátott ember, kinek tapasztalatai a hol háborúban, hol békében, de mindig nagyon komplikált viszonyok között élő falunak jó szolgálatokat tehetnek. Egy-két nehezebb kérdésben tanácsot kért Niktől, és miután a tanácsok jóknak bizonyultak, keresztülvitte, hogy Niket — kit a falu népe „írástudónak" nevezett — felvegyék a mir-

diták közé. Nik volt az első a Prelotzi-falu lakói közül, aki ismerte az albán ábécét.

Nik teljesjogú tagja lett a falutanácsnak, mely rövid időközökben megtárgyalta és eldöntötte a falu népét érdeklő összes kérdéseket. A nemitzák bevonulása következtében a mirditák ősi törzse felbomlott — mert Prenk Bib Doda előbb beleegyezett abba, hogy a nemitzák bejöjjenek Albániába, de mikor azok megkezdték a bevonulást, megszökött előlük anélkül, hogy népének egy szót is szólt volna arról, hogy mi a teendő. Észak-Albánia népe faluállamokra szakadt, melyek hordották ugyan egy-egy törzs nevét, de sorsuk fölött maguk döntöttek. Így a falutanács, melynek Nik tagjává lett, a háború és béke kérdésében is döntő szóval bírt.

A tanácsban a falu minden tizenöt esztendőt betöltött férfitagjának szava volt és szavazata. Nik csak egy volt a sok közül. De rövidesen kiderült, hogy bár Nik szavazata a döntésnél csak annyit ér, mint akármelyik más szavazat — a döntést előkészítő vitában a szava felér a fél faluéval.

Izza Prelotzi nehéz szívvel kötött besszát a nemitzákkal. De — miután a besszát kihirdette — azt szentnek és sérthetetlennek tartotta. Nagyon meg volt lepve és fel volt háborodva, mikor kiderült, hogy Nik egész másképp értelmezi a besszát.

— Nagyon helyes, hogy béke van. Legalább van időnk és lehetőségünk felkészülni a háborúra! — mondotta Nik a községtanácsban.

— Te részeg vagy! — vélte Izza Prelotzi. — Józan fővel senki se gondolhat arra, hogy egy falu, amely-

nek csak elöltöltő fegyverei vannak, háborút kezdjen a hatalmas nemitza szultán ellen. Ehhez akkor is gyengék voltunk, mikor még minden mirdita egy szóra hallgatott.

— Józan fővel sok mindenre gondolhat az ember — viszonozta Nik. — Először arra kell gondolnunk, hogy a nemitza szultán háborút visel az olaszok és a franciák ellen. Azok — az olaszok és franciák — készségesen ellátnak minket jó fegyverekkel. Másodszor nem kell azt gondolni, hogy a falu egyedül áll. Amíg Prenk Bib Doda parancsolt a mirditáknak — tőle függött, hogy ki barát, ki ellenség. Ma senki se akadályozhat meg minket abban, hogy barátságot kössünk akármelyik mohamedán vagy ortodox albán faluval. Ha 20—30 falu összefog, és ha sikerül fegyvert szereznünk, akkor ki fog derülni, hogy a nemitza császár nem is olyan hatalmas, mint a legtöbb ember hiszi.

— És abból sok hasznunk lesz, ha a nemitzák helyett a franciák ülnek a nyakunkra? — fordult a virtse is Nik ellen.

— Dél-Albánia lakói most francia megszállás alatt élnek. Gondoskodni kell arról, hogy ők a nemitzákhoz forduljanak fegyverekért.

Nik széles akciótervéből Izza Prelotzi csak azt értette meg, hogy a franciáktól és olaszoktól lehet fegyvert kapni. Az olaszokkal és franciákkal nem volt könnyű — a fronton át — kapcsolatot találni, de mikor ez végre sikerült, akkor bebizonyosodott, hogy Nik valóban ismeri a világot. Nagy kerülővel, szinte járhatatlan utakon (szállítóikat nemegyszer halálos

veszedelembe döntve) szállingózni kezdettek az olasz és francia fegyverek Észak-Albánia felé. És ugyanolyan útakon, ugyanolyan veszélyek között — a nemitza fegyverek a délalbán falvak felé.

Rövidesen az is szükségessé vált, hogy a Prelotziak falva szövetséget ajánljon mohamedán és ortodox falvaknak. Ez akkor történt meg, mikor a nemitzák 48 öszvért raboltak el a Prelotziak falvától. Most Niknek alkalma nyílott annak bebizonyítására, hogy nemcsak a tanácskozásnál teljes ember, de legény a talpán ott is, ahol a fegyverek beszélnek. Mikor Bornemisza báró elfogatta az öszvérrablás ellen tiltakozó virtsét, Izza Prelotzi úton volt olasz fegyverekért. A megerősített nemitza-tábor ellen az éjszakai támadást — három falu népe élén — Nik vezette. Ez a támadás csak félsiker volt. De mikor Nik — öt falu népe élén — megtámadta a tiroli vadászokat, kik a virtsét és a többi albán foglyot Cetinjébe akarták szállítani —, az albán harcosok teljes győzelmet arattak. A veszedelmes útról szerencsésen hazatérő Izza Prelotzi kénytelen volt tudomásul venni, hogy 14 falu háborút kezdett a nemitzák ellen és a hadrakelt albánoknak ő — Izza — a vezére.

Izzának nem nagyon tetszett, hogy Niknek olyan nagy súlya van az események irányításában. Nem féltékenység fűtötte, de attól tartott, hogy az idegenből jött fiatalember, aki egészen másképp gondolkozik, mint ő és a többi nagytapasztalatú szkipetár, — előbb-utóbb bajba dönti a falut. Ezért örömmel ragadta meg az alkalmat arra, hogy Niket ki-

szorítsa a vezetők közül. Az alkalmat Nik szolgáltatta.

A falutanács ülésén, melyen szövetséges falvak képviselői is részt vettek, Nik erős bírálat alá vette az albánok hagyományos hadviselési módját. Az albánok azt, aki ellen háborút viseltek, irtották, ahol érték. Niknek pedig az volt a véleménye, hogy nem minden svábát kell elpusztítani, mert nem mindegyik ellensége a szkipetároknak. Nik azt állította, hogy nemitza és nemitza között is van különbség. Nik szerint a nemitzák között vannak gazdag urak, akik épp azért, mert gazdagok, a mások földjére is éhesek — és vannak szegények, akiknek nem érdekük az, hogy a kétfejű sas megegye az albánokat — mert bár az ilyen szegény nemitzák sem mind barátai az albánoknak, de majd mind ellenségei a kétfejű sasnak.

— Ezeket a szegény nemitzákat támogatni kell a gazdag nemitzák elleni harcban!

— Még ha igazad volna is abban, hogy a nemitzák egymásnak is ellenségei — mi közünk nekünk ahhoz? Nekünk minden nemitza ellenségünk! Aztán honnét tudjuk meg, hogy melyik nemitza gazdag és melyik szegény? Ha az téged olyan nagyon érdekel — vágd őket mind agyon, aztán kikutathatod a zsebeiket, és akinek a zsebe üres — az a te barátod! Én a magam részéről jobb szeretem azt a halott nemitzát, akinek tele van a zsebe.

Nik nem vette észre (vagy nem akarta észrevenni), hogy véleményével egyedül áll. Erélyesen védte álláspontját, melyet akkor se volt hajlandó feladni, mi-

kor az egész gyülekezet már fenyegetően fordult ellene. Ha az írástudó kecskepásztornak nem lettek volna komoly érdemei, alkalmasint felkoncolják. Így csak a falutanácsból zárták ki — de kecskepásztornak meghagyták.

A falu népe úgy kerülte a vele való érintkezést, mintha bélpoklos lenne. De ez a szomorú magárahagyatottság meglágyította a virtse szívét. Előbb, mintha csak véletlenül történne, került Nik útjába, később egész nyíltan kereste fel a megrendszabályozott kecskepásztort. A virtse elhatározta: meggyőzi Niket arról, hogy az álláspont, amit a falutanácsban képviselt, méltatlan egy harcos szkipetárhoz. Az órákon át tartó vitatkozás közben Nik észrevette, hogy a virtse nagy, zöld szemeiben aranyos pontok úsznak, és a virtse meglátta, hogy Nik fekete szemei szikrákat szórnak. A virtse, mialatt Niket meg akarta győzni arról, hogy nincs igaza, megértette, hogy nem ő, hanem Nik tudja jobban, hogy mi a teendő — a kecskepásztor pedig azt értette meg, hogy egy igaz barátot és nagyszerű szövetségest nyert.

Nem volt könnyű dolog a virtsét meggyőzni arról, hogy Niknek igaza van, de mikor erről meggyőződött, szinte lehetetlen volt megértetni vele, hogy neki sem szabad ajtóstól rohanni a házba.

— Aki elhallgatja az igazságot, az megcsalja a barátait! — vélte Paul Prelotzi.

— Aki egy igazságot rossz időben mond ki, az nemcsak magának árt, de az igazságnak is — viszonozta Nik.

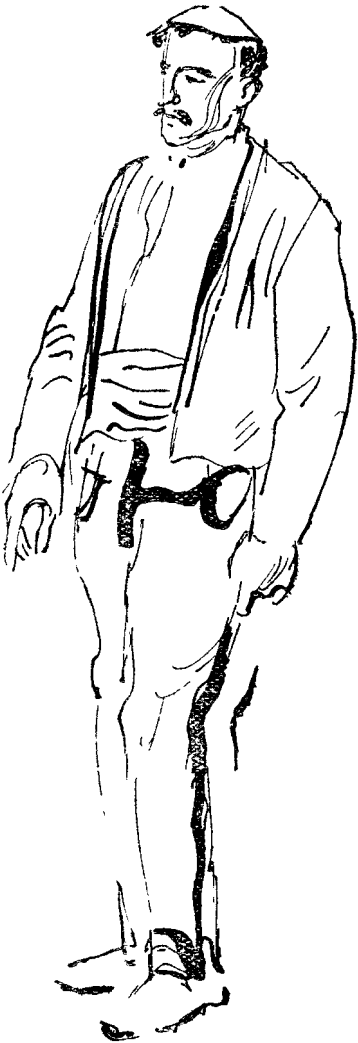

A virtse nem lépett fel Nik igazával a falutanácsban, de házalt vele. Egyenként akarta a falu népét megnyerni Nik számára. Hol itt, hol ott ejtett el egy óvatos szót, majd egy határozottabbat. Egy-két albán harcos fejében derengeni kezdett. De ebből a derengésből talán sohasem lett volna világosság, ha két esemény nem jön a kecskepásztor segítségére.

Egy véres vereség és egy véres győzelem.

A vereség következtében Izza Prelotzi az ellenség kezébe került és a nemitzák kivégezték az albán harci hagyományok e nagy hordozóját. A győzelem következtében 51 nemitza katona került albán fogságba. Az 51 közül kettő tiszt volt. Ezeket Paul Prelotzi — Nik tanácsára — a falutanács elé állította és a tanács egyhangú ítélete alapján nyilvánosan végeztette ki. A kivégzések után ismét összehívta a falutanácsot és ott — ugyancsak Nik indítványára — azt tanácsolta, hogy a 49 foglyot cseréljék ki — 49 öszvérre.

Az indítvány eredetisége nagyon meglepte az albánokat.

Az albánok szeretik a tréfát — a kissé vaskos tréfát —, és azon a gondolaton, hogy embert öszvérrel lehet kicserélni, nagyot nevettek. De nemcsak az indítvány humora hatott rájuk, hanem célszerűsége is.

— Negyvenkilenc öszvér — ez igen!

— A nemitzák nem fogadják el az indítványt. Nem bolondok!

A virtse nem bocsátkozott vitába, hanem elmondotta, hogy az indítványt egy nyílvesszőre erősített

levélben akarja *belőni* a nemitzák táborába. És rögtön fel is olvasta a levelet, amit Nik fogalmazott.

A levél így hangzott:

„Negyvenkilenc nemitza katona van a kezünkben. E katonákat hajlandók vagyunk kicserélni — negyvenkilenc öszvérre. Mert bár a nemitza katonák nálunk nem rosszabbul dolgoznak, mint az öszvérek, egy öszvér számunkra mégis többet ér, mint egy nemitza katona, mert az öszvérnek — több esze van. A nemitza katonák oda mennek, ahová küldik őket és harcolnak — a saját érdekeik ellen is. Próbáljátok meg az öszvéreknek azt parancsolni, hogy menjenek idegen népeket leigázni és kirabolni — meglátjátok, hogy az öszvéreknek több eszük van, semhogy e parancsnak engedelmeskednének."

A levelet az éjjel belőtték az I. számú elosztópont akasztófájába. Két nap múlva egy öreg albán asszony hozta a választ. A nemitzák hajlandók voltak 49 öszvért adni a 49 fogolyért.

(Az albánok sohasem tudták meg, hogy a szerb nyelven írott albán levelet, mielőtt a nemitza basa kezébe került, elolvasta néhány katona, és a tábor legénységére az albánok javaslata olyan hatást tett, hogy a basának attól kellett tartania, ha ő vonakodik 49 öszvért adni a 49 fogolyért — a tábor fellázad.)

Bár az albánok 49 foglyot ajánlottak fel cserére, csak negyvennyolcat cseréltek ki. Az egyik fogoly honvéd megkérte a virtsét — aki most falufőnök volt —, hogy tartsa őt vissza a faluban.

— Mért nem akarsz visszamenni a nemitzák közé? Haragszol rájuk?

— Én nem haragszom rájuk, én senkire se haragszom, mert nem tudok haragudni. De félni — tudok.

— Csak nem félsz a tieidtől?

— Én *csakis* a mieinktől félek — felelte Szabó Miklós —, a mi urainktol. És ha haragudni tudnék — csak rájuk haragudnék.

Szabó Miklós a faluban maradt és átvette Niktől a kecskepásztorságot. Nik a csere előkészítésével volt elfoglalva. Két napon át beszélgetett a kicserélendő nemitza foglyokkal, akik nemcsak Albániáról tudtak meg tőle sok olyant, aminek azelőtt az ellenkezőjét hitték, de a Habsburgok birodalmáról is. Bornemiszának nem sok öröme volt az albán fogságból hazatért katonákban.

De az albánok sem voltak elragadtatva a nemitzák adta öszvérektől.

— Ugyancsak lesoványodtak a svábák kosztján.

— A nemitza katonák se híztak meg a mi kenyerünkön — vigasztalta őket Nik.

A nemitzák szultánja egyre kevesebb élelmet és hadiszert küldött Albániában álló seregének. De amit küldött, az is csak ritkán ért célhoz. Nik, ahelyett, hogy a megerősített táborok ellen vezette volna az egyre növekvő számú sereget, elállta az utakat és az élelmiszer- és muníciószállítmányokat mind nagyobb rendszerességgel rabolta ki. Ezzel egyrészt elősegítette, meggyorsította a nemitza sereg felbomlását, másrészt tudta élelmezni, ruházni és felfegyverezni az albán szabadságharcosokat.

Mikor a nemitza sereg összeomlott, nem üldözte a *volt* nemitza szultán katonáit.

— Minél többen érkeznek közülük haza — annál jobb nekünk. Annál több száj hirdeti, hogy nem mindig jó üzlet a rablás, annál több kéz ragadja torkon a nemitza urakat. Ha ezek a rongyos, éhes katonák otthon győznek, a nemitza szultán birodalma helyén új országok születnek, szabad országok, amelyek barátai lesznek a szabad Albániának.

Bár csak kevesen értették meg, hogy mit akar Nik — az írástudó kecskepásztornak olyan tekintélye volt, hogy majd mindenki engedelmeskedett neki. Különösen, amikor megértették, hogy a tisztekre és csendőrökre szabad vadászni.

Nik — rögtön az összeomlás után — meg akarta szállni Szkutarit. Vagy négyszáz fegyveresével bevonult a városba — de rögtön menekülnie kellett. A kikötőben egy angol és két francia cirkáló állott. És Szkutariban már megalakult az új, francia—angol orientációjú kormány, amely — rögtön megalakulása után — egy óvatosan fogalmazott felhívásban megkezdette a harcot a Valonában alakult olasz orientációjú kormány ellen. A francia—angol-barát kormány elnöke — Szkutarii János volt.

Szkutariból visszavonulóban Nik serege találkozott Kul Kula és Bornemisza „albán gárdá"-jával. Rövid harc után a volt albán hadügyminiszter és Bornemisza alezredes Nik foglya volt. Így történt, hogy Kul Kula viszontlátta a falut, ahová — tíz esztendő előtt — a szkutarii érsek kíséretében utazott volt, ahol házat és menyasszonyt hagyott hátra. És Bornemisza bevonult a faluba, melyet — öt hónap előtt — sikertelenül ostromolt.

Nik, miután a falu véneivel és a barátságos falvak küldötteivel tanácskozott, parancsot adott arra, hogy néhány tucat nemitza katonát — lehetőleg magyarokat — hozzanak föl a faluba. A parancs végrehajtásával egy — manlicherekkel felszerelt — 14 főnyi csapatot bízott meg. A 14 albán harcos lement a Drin-partra és onnét 30 nemitzát hajtott fel a faluba.

— Kár volt úgy sietnünk — mondottam Siposnak, mikor a fegyveres albánok között meneteltünk. — Azt, hogy elevenen megnyúzzanak minket, kevesebb sietséggel is elérhettük volna. Ámbár — folytattam kis szünet után — mégis jó, hogy siettünk. Legalább hamarabb túl leszünk rajta.

— Akkor jajgass, ha már nyúznak — felelte Sipos.

Kora délután értünk be a Prelotziak falvába.

XI

„EURÓPA INDIÁNJAI"

A Prelotziak falva, amely mindig is erőd volt, most katonai táborrá lett, ahol az ország legkülönbözőbb sarkaiból jött csapatok verődtek össze. A rövid úton, amit a számunkra kijelölt házig kellett megtenni, nemcsak a legkülönbözőbb albán viseletet láttam és a sokféle népviselet minden elképzelhető kereszteződését — de láttam albán harcosokat magyar huszárruhában, fejükön félgömbalakú, fehér sapkában — másokat francia gyarmati csapatok egyenruhájában, fejükön turbánnal.

Leheveredtünk az ablaktalan ház padlóján széthintett kukoricalevelekre. Olyan kimerültek voltunk, hogy minden kíváncsiságunk és izgalmunk dacára, már kora délután valamennyien elaludtunk. Mikor — jó 12 órás alvás után — hajnaltájt felébredtem, társaim még valamennyien aludtak.

Most adtam magamnak először számot helyzetünkről. Egy másodpercig sem kételkedtem abban, hogy végünk van. Az albánok agyon fognak minket kínozni.

— Ha nem volna olyan szomorú dolog itt elpusz-

tulni, röhögni kellene rajta. A sorsnak aztán igazán van fantáziája! Apám — egy kis fűrészgyár hivatalnoka — életében senkit sem gyűlölt, csak a Habsburgokat. Anyám — falusi tanítónő — semmit sem gyűlölt, csak a háborút. Én, az egyetlen gyerekük, a szorgalmas filológus, ki szinte gyerekkorom óta készültem egy humanisztikus könyv megírására — a Habsburgok katonájává lettem és most... Talán, ha ahelyett, hogy ravaszkodtam volna, bátran, egyenesen megmondom, hogy nem akarok harcolni a Habsburg monarchiáért... Vagy, ha megszöktem volna, akkor talán... Eh, ez a sok talán! Most legalább bizonyosan tudom, hogy itt halok meg — lenyúzzák a bőröm Európa indiánjai! Szomorú, de mégis nevetni kell rajta. Vértanúhalált halok a Habsburg-monarchiáért!

— Mit gondolkozol, Zoltán? — szólalt meg Sipos, szemét dörzsölgetve.

— Azon, hogy érdemes-e gondolkozni.

— Ha valami okos dolog jön ki belőle, akkor bizonyosan érdemes.

— De mi az ördög számít okos dolognak — a mi helyzetünkben?

— Épp ezt kell kisütni!

— Azt ugye tudod, Sipos, hogy az albánokat Európa indiánjainak nevezik? Nos, magyarázd meg egy indiánnak, akire úgy vadásztak a fehérek, mint egy veszedelmes vadállatra, magyarázd meg ennek az indiánnak, hogy nem minden fehér ember ellensége! Mondd meg neki, hogy mi — a rövid idő alatt, amit Albániában töltöttünk — megértettük és meg-

szerettük őket. Ki fognak nevetni! Rokonszenveztünk velük — és ők megnyúznak minket. A Habsburgokat utáltuk és értük halunk meg.

— A hibát ott követtük el — így Sipos —, hogy *azokért,* akikkel rokonszenvezünk, semmit vagy majdnem semmit sem tettünk. És akiket utáltunk, gyűlöltünk, *azok ellen* ugyancsak nagyon keveset csináltunk. Ezért most fizetnünk kell! De én mégsem vagyok bizonyos abban, hogy az albánok megölnek minket. És nem hiszem, hogy az albánok skalp-vadászok. Az igazi indiánok sem azok.

Az ajtó kinyílott. Két albán fűzfavesszőkből font kosarakban hozta számunkra a reggelit: még meleg kukoricakenyeret és sült gesztenyét. Az egyik albánnak, ki osztrák egyenruhát, piros övet és fehér sapkát hordott, magyarosan kipödört bajusza volt. Ez az albán, mikor az ajtón át beszűrődő fény megvilágította az arcom, megszólított. Magyarul:

— Hogy hívják, önkéntes?

— Hát maga honnét tud magyarul?

— Szervusz, testvér! — rikoltott az albán. — A pofád olyan szőrös, hogy nem voltam benne bizonyos, hogy te vagy az. De a hangodról rögtön megismertelek. Hát te nem ismersz meg? Én vagyok a Szabó Miklós!

Mikor látta, hogy a nevére sem emlékezem, másképp mutatkozott be:

— Én vagyok az a baka, akinek az a bűne, hogy nem tud haragudni!

— Hát te hogy lettél albánná? — kérdeztem, miután megöleltük egymást.

— Félszázad-magammal fogságba estem. A többieket az albánok kicserélték öszvérekre. Nekem, mert szépen megkértem őket, megtették azt a szívességet, hogy itt tartottak. Kineveztek kecskepásztornak.

— És hogy érzed magad az albánok között?

— Jó nép — bár nagyon haragos természetű nép, mégis ritka jó nép az albán — mondotta őszinte meggyőződéssel Szabó Miklós. — Majd meglátjátok!

— Félek, hogy mi egészen mást fogunk meglátni. Nem tudod véletlenül, hogy velünk mi a szándéka ennek a ritka jó népnek?

— Ti *bírák* lesztek!

— Bírák? Már nem tudsz magyarul. ***Vádlottakat*** akarsz mondani!

— Bírák! — ismételte meg Szabó Miklós. — De többet nem mondhatok. Nik gondolta ki, magyarázza meg ő, hogy miképp akarja.

Szabónak sietnie kellett, de a másik ételhordó, egy nagyon öreg, reszkető kezű, egészen kopasz albán, ott maradt közöttünk. Alkalmasint azért, hogy a német nyelvtudását megcsodálhassuk.

Azt nem tudta megmondani az öreg, hogy hány esztendős, de mikor a nevét megmondotta, könnyen kitalálhattuk, hogy túl van a százon. ***Napileonnak*** hívták. Megmagyarázta, hogy ezt a nevet annak a nagy nemitza szultánnak tiszteletére kapta, aki legyőzte az ördögöt és a boszorkányokat a föld alá kergette.

— Nagy tisztesség számomra — így Napileon —, hogy *apáim* ezt a nevet adták nekem.

— Az *apáid*? Hát hány apád volt, öreg?

— Sok! A fél falu minden férfi-embere.

A bakák — hosszú idő óta legelőször — hangosan nevettek. A nevetés Napileont egy cseppet sem zavarta. Akkurátusan elmagyarázta nekünk, hogy miért volt neki olyan sok apja.

— A falu akkortájt — az én gyerekkoromban — még két részből állott. Az egyik falut *napnak* hívták, a másik falut *holdnak*. Aki asszonynak anyja a naphoz tartozott — annak férje volt minden olyan férfi, ki hold-anyától származott. A holdtól származó asszonyoknak — minden naphoz tartozó férfi. Az én anyám — Isten nyugosztalja — a naptól származott. Ezért a falu minden hold-anyától származó fegyverviselője — apám volt. Jó világ volt az!

— Kinek volt jó? Az asszonyoknak vagy a férfiaknak?

— Mindenkinek! De a legjobb mégis a gyerekeknek volt. Azokat az egész falu etette és nevelte. És hogy nevelte! Nem is voltunk mi olyan anyámaszszony katonái, mint a mostani albánok. Mi nem takarékoskodtunk a vérrel — se az ellenségével, se a magunkéval. Mi, ha háború volt, nem ejtettünk foglyot! Eh — romlik a világ! Már csak árnyéka a réginek és árnyéknak is hitvány!

Napileon — kérésunkre — készségesen nekifogott elmondani hosszú életének sorját. Megtudtuk, hogy mikor a bajusza serkedni kezdett, és anyja — piros pamutból — egy napot varrt a dolmányára, megjött a hegyek közé a hír, hogy Napileon szultánt tőrbe csalták a boszorkányok.

— A szomorú hír hallatára én és néhány naphoz tartozó fiatal szkipetár, összesen nyolcan — felkerekedtünk, hogy kiszabadítsuk a boszorkányok kezéből a nagy szultánt. Hosszú, hosszú gyaloglás után a nyolc közül hatan elérkeztünk abba a városba, amit a nemitzák Triesztnek neveznek...

Mikor Napileon épp azt magyarázta, hogy milyenek a házak Triesztben — két látogatót kaptunk. Napileon elhallgatott.

Az egyik látogatónk asszony volt, a másik magas, feketeszemű, sötéthajú férfi. A másállapotos asszonyban, ki fekete szoknyát és feketehímzéses, bőujjú fehér blúzt viselt, nem rögtön ismertem a virtsére. Csak szemei, melyek úgy ragyogtak, mint a friss füvön himbálózó harmatcseppek, mikor a felkelő nap sugarai megcsókolják őket — csak ezek az aranyos zöld szemek voltak ismerőseim.

A férfi — kinek bozontos szemöldöke alatt fürkésző tekintetű, fekete szem ült — bemutatkozott. Nik Ragovának hívták.

Első kérdése az volt, hogy nincs-e közöttünk véletlenül valaki, aki orosz hadifogságból tért haza. Sipos jelentkezett. Nik jó félórán át beszélgetett Siposszal — oroszul. Mint később Sipos elmesélte, Nik nagyon kevesellte azt, amit ő az orosz forradalomról tudott.

— Ott jártál és nem nyitottad ki jobban a szemedet!

Mialatt Nik Sipossal tárgyalt, Paola Prelotzi arról kérdezett ki minket, hogy jól aludtunk-e és hogy elég volt-e az étel, amit reggelire kaptunk.

— A megnyúzás, úgy látszik, elmarad! — vélte egy öreg magyar baka.

A megnyúzás valóban elmaradt.

Nik, mikor látta, hogy Sipos már mindent elmondott, amit tud — elmagyarázta nekünk, hogy mért hozatott fel minket az albán felkelők főhadiszállásául szolgáló faluba.

— Két hirhedt gazembert sikerült elcsípnünk — mondotta. — A kettő közül az egyik — névről bizonyára ti is ismeritek, báró Bornemisza — magyar. Ami az albán gazembert, Kul Kulát illeti — azzal minden rendben van. Az albán törvény — ami ugyan nincs írásba foglalva, de amit azért minden albán elismer —, az albán törvény szerint a legnagyobb bűn a hazaárulás és csak utána következik az ellenség előtti gyávaság. Szóval Kul Kula — halottnak tekinthető. De Bornemisza magyar. Harcolt ellenünk — kegyetlenül és aljasul harcolt —, de minket nem árulhatott el. Természetesen jogunkban és főleg módunkban állana azért ítélni őt halálra, mert aljasul harcolt ellenünk — de komoly okaim vannak arra, hogy ezt ne tegyem meg. Nagyon szeretném, ha albán testvéreim látnák, hogy a nemitza katonák éppúgy ellenségei a nemitza uraknak, mint ők. Azt szeretném tehát, hogy Bornemisza fölött ti ítélkezzetek.

Nik elmagyarázta nekünk, hogyan ítélkeznek az albánok és azzal búcsúzott tőlünk, hogy estig gondoljuk meg, akarunk-e Bornemisza bírái lenni.

Estefelé Szabó Miklóssal megüzentük Niknek, hogy a nekünk szánt feladatot elvállaljuk.

Nagyon különösnek találtam, hogy Nik — kinek szerepét részben Szabó Miklóstól, részben a minket másodszor is meglátogató Paola Prelotzitól tudtam — mért ül most, mikor az egész Albánia forrong, egy félreeső faluban. Másnap délelőtt, mikor szabadon sétálhattunk, megértettem, hogy mire vár az albán felkelők vezére a Prelotziak megerősített falvában. Hol dél, hol kelet felől jöttek a hatalmas kiterjedésű faluba újabb és újabb csapatok. Vállt vállnak vetve turbános és fehérsapkás, osztrák és olasz fegyvereket hordozó albán harcosok.

Nik összevonta az eddig szanaszét operáló csapatokat. A (Kul Kula és Bornemisza fölött tartott) népítélet legfőbb célja az volt, hogy az egy Albániáért harcoló, de nagyon különbözően gondolkozó harcosokat közelebb hozza egymáshoz.

Nik a népítéletet az ősi albán szokásoknak megfelelően rendezte meg. De két újítást hozott be. Az egyik az volt, hogy a különböző törzsekhez tartozó szkipetárok együtt tanácskoztak és együtt szavaztak — a másik újítás a mi szerepünk volt. Paola Prelotzitól tudom, hogy Nik különösen attól várt nagy nevelő hatást, hogy az árulók fölötti ítélkezésben mi — nemitzák is részt veszünk.

A házak egymástól nagyon messzire épültek, hogy az egyik házból ne lehessen lőni a másikat. Olyik helyt többszáz méter széles, üres tér állott. Egy ilyen téren gyűltek össze a fegyveres szkipetárok, ítéletet mondani. A tér közepén gyékényekre tett kecskeszőrpárnák, Nik és még mintegy 30—35 szövetséges falufőnök számára. Körös-körül — a

fegyveres harcosok. Mögöttük a Prelotziak falvának asszonyai és gyerekei. A nemitza katonák az albán harcosok között állottak. Mindegyik baka egy-egy kést kapott — ez tette őket a szkipetárokkal egyenjogúvá. Nik és főnöktársai térdeik között lőfegyvert tartottak. Sipos és én — kik a falufőnökök között ültünk — ugyancsak lőfegyvert kaptunk. Közöttünk Paola Prelotzi ült mint fordító.

Mikor a két — hátrakötözött kezű — vádlottat őreik a főnökök elé vezették, az eddig nagyon hangos téren mélységes csend támadt. Nik intésére egy turbános harcos jatagánjával elvágta a foglyok kezén, lábán levő gúzst — és a foglyok szabadon mozoghattak. Úgy Kul Kula, mint Bornemisza háta mögött négy-négy albán harcos állott.

Nik megkérdezte a vádlottaktól, hogy eleget kaptak-e enni és inni, hogy nem zavarták-e őket az alvásra szánt idő alatt, és hogy elég erősnek érzik-e magukat arra, hogy bíráik elé álljanak. Bornemisza csak a fejével intett, hogy minden rendben van. Kul Kula fel akarta sorolni, hogy mit és mennyit kapott enni, mióta fogságba esett, de Nik leintette.

Bornemisza igyekezett hetykének mutatkozni. Ha szólott, jobbjával olyan mozdulatot tett, mintha lovaglópálcát suhogtatna. Kul Kula görnyedten állott. Időnként idegesen hátrapillantott, mintha valami veszedelmet sejtene, ami hátulról fenyegeti. Mindkét vádlott gondosan meg volt beretválkozva. De a ruhája mindkettőnek piszkos volt, csizmáik sárosak.

Nik felállott és messzicsengő hangon beszélni kezdett.

Nik szavait Paola Prelotzi számunkra, a szónokkal lépést tartva, németre fordította. Így ismerkedtünk meg Kul Kula életével — attól a naptól, hogy a szkutarii érsek kíséretében a Prelotziak falvába érkezett — addig a pillanatig, míg az albán szabadságharcosok kezébe került. Nik alaposan ismerte a volt albán hadügyminisztert. Tudta róla, hogy mit tanult Ausztriában a kémképző iskolában és azt is tudta, hogy ő követelte Izza Prelotzi kivégzését. Mikor Nik erről beszélt, a téren percekig tartó, hatalmas, fenyegető lárma tört ki.

Bornemisza viselt dolgait Nik távolról sem ismerte olyan jól, mint a volt albán hadügyminiszterét. De azért róla is épp eleget tudott. Szavait Paola tolmácsolta a még mindig ásítozó vádlottnak.

— Ti mit tudtok Bornemiszáról? — fordult felénk Nik, mikor Paola — a tolmácsolást befejezve — ismét helyet foglalt.

Én még haboztam, hogy mit feleljek, mikor Sipos már talpra ugorva beszélni kezdett. Elmondotta, hogy miképpen végeztette ki Bornemisza egy albánnal Szameket, a nagyapánkat és elmondotta, hogy a nagyapát kivégző albánt hogyan tépette szét tiroli vadászokkal, kik közül néhányat — röviddel az eset után — lecsukatott.

— Nos — fordult most Nik Kul Kulához —, mit tudtok védelmetekre felhozni?

A volt albán hadügyminiszter nagyon hosszan beszélt. A tömeg kiáltozása többször megszakította előadását, de Niknek mindannyiszor sikerült csendet teremtenie.

— Amint láthatjátok — fejezte be szavait Kul Kula —, sokat láttam, sokat tapasztaltam, sokat tanultam. Nem állítom, hogy tapasztalataimat és tudásomat mindig helyesen használtam fel — de ti se tagadhatjátok, hogy aki annyit tapasztalt és tanult, mint én, az használható ember. Ezt nem szabad számításon kívül hagynotok. Bár idegenek is vannak közöttünk, kimondom őszintén, hogy a szkipetárok helyzete még ma is igen nehéz, még súlyos harcok állanak előttünk. Ezekben a harcokban nagy szüksége van az albán népnek az olyan használható emberekre, amilyen én vagyok. Ezért azt indítványozom, hogy felejtsük el a múltat és gondoljunk a jövő feladataira. E feladatok megoldásánál minden albánra szükség van — hát még egy olyanra, amilyen én vagyok! Én ezennel minden erőm, minden képességem felajánlom a szkipetár népnek!

— Nos — fordult Nik Bornemiszához —, te mit tudsz mondani?

Háromszor kellett a kérdést megismételnie, míg végre Bornemisza rászánta magát, hogy feleljen.

— Mit kérdeztek? Mit vártok tőlem? Azt, hogy kegyelmet kérjek? Fütyülök a kegyelmetekre! Se a kínzástól, se a haláltól nem félek. Miután úgy, ahogy eddig éltem, a jövőben nem élhetek — számomra egyetlen megoldás a halál. Váratlan szerencse, hogy nem kell öngyilkossá lennem, hogy vértanúhalált halhatok azért, amiért éltem: az osztrák-magyar monarchiáért — azért, akit legjobb tudásom szerint szolgáltam: a felséges császárért. Adjatok egy üveg rumot. Ha azt kiittam — jöhet a hóhér!

Az albán harcosok közül csak egyetlenegy kért szót. Az öreg Napileon. A kecskékről beszélt, melyek Kul Kula hibájából pusztultak el. A Nik körül ülő falufőnökök sorra felszólaltak. Bár valamennyien nagyon röviden beszéltek, mégis, mire a legutolsó is elmondotta véleményét, besötétedett. Körös-körül kigyulladtak a fenyőfaágakból rögtönzött fáklyák.

— Árulója-e népének Franz Kul Kula? — tette fel Nik harsány hangon a kérdést. — Aki árulónak tartja, az emelje fel kését.

Többezer kés emelkedett a magasba.

A falufőnökök felállással szavaztak.

— Árulója-e a népének Bornemisza basa? Erre a kérdésre először nemitza barátaink feleljenek!

Huszonnyolc baka emelte fel a kését.

Sipos és én felállottunk.

— Köszönöm! Most ti feleltek, szkipetár testvéreim!

Többezer albán kés tett tanúbizonyságot Bornemisza bűnei mellett.

Nik pár pillanatig suttogva tárgyalt a körülötte ülőkkel. Aztán felállott és messzihangzó szóval kihirdette az ítéletet:

— Franz Kul Kulát, az árulót, a szkipetár nép nevében halálra ítélem!

Nik hangja még el sem ült, és Kul Kula már halott volt. A háta mögött álló négy albán harcos kése egy másodperc alatt a hátába fúródott. A négy késhegy Kul Kula mellén jött ki. Mikor az albánok késeiket visszahúzták, az áruló holttéste a földre esett.

— Bornemisza basa — hangzott fel ismét Nik szava — árulásával rászolgált a legsúlyosabb büntetésre. Egy nemitza úr, egy császári tiszt számára a legsúlyosabb büntetés — a munka. Bornemisza basát a szkipetár nép nevében életfogytiglani munkára ítélem.

Bornemisza — mialatt Nik az ítéletet hirdette — kihúzta magát. Bátran akarta fogadni a halált. Mikor Paola Prelotzi lefordította számára Nik szavait, meggörnyedt. Fejét lehorgasztotta. Tiszti sapkája, melyre arannyal volt kivarrva az osztrák császár nevének kezdőbetűje — a porba esett.

Az ítélkezést nagy lakoma követte. Mi nemitzák együtt ettünk és ittunk az albánokkal. Jól telezabáltuk magunkat sült kecskehússal, amit bozával öblítettünk le. Pipáinkba azonban csak szárított kukoricalevelet tömhettünk.

— Mi a terved velünk? — kérdeztem éjféltájban Niktől.

— Amíg kedvetek tartja — vendégeink vagytok. Mikor indulni akartok — vezetőket kaptok. Én holnap napfölkeltekor indulok — Szkutari ellen. Ha velem jöttök — fél napon át egy úton megyünk.

Szabó Miklós valahol egy üveg rumot szerzett. Nem lévén italos ember, az első kortyok után készen volt. Sorra csókolt mindenkit, aki útjába került.

— Testvér — szólítottam én meg —, úgy látszik, mégis megtanultál haragudni. Láttam, milyen örömmel szavaztál ma este.

— Megtanultam. És szeretni is megtanultam.

Holnap nekikezdek a házépítésnek. — Egy hónap múlva lesz a lakodalmam. Mohamedán lány a menyasszonyom. Kár, hogy ti egy hónap múlva már nem lesztek közöttünk.

Hajnaltájt Nik — mintegy háromezer fegyveressel — elindult Szkutari felé. Mi, nemitzák, vele tartottunk. Délelőtt megeredt a lassú eső. — Mire odaértünk, ahol el kellett válnunk az albánoktól, valamennyien csurom vizesek voltunk.

— Előttetek is, előttünk is hosszú út áll — búcsúzott tőlünk rövid szóval Nik. — Nektek is, nekünk is sietnünk kell. Egy szkipetár elkísér titeket Cetinjéig. Minden jót, testvérek!

A mi utunk rövidebb volt, mint gondoltuk.

Három nap múlva Cetinjében voltunk. Két hét múlva Budapesten.

A szkipetárok még ma is úton vannak.

(Moszkva, 1941. január—február)

A SZERZŐ UTÓSZAVA

Amikor ezt a kis regényt (néhány hónappal a német—szovjet háború kitörése előtt) befejeztem, az albánok valóban még úton voltak, és még nagyon hosszú, nagyon nehéz út állott előttük. Mikor most, jó tizenhat év múltán a regény ismét megjelenik, az albán nép már új utakon jár; másfél évtized alatt másfél évszázad munkáját végezte el. A változás és felemelkedés olyan gyors volt, hogy aki ma látja Albániát, annak nehéz elhinni, hogy az első világháború utolsó esztendejében olyan szörnyű események színhelye volt az albán föld, mint amilyeneknek nemcsak krónikása, hanem szemtanúja is vagyok.

Mindig elcsodálkozom, mikor a mai fiatalokkal beszélek, és azok hitetlenkedve hallgatják, milyen volt a világ az én ifjúságom idején. Sokáig azt hittem: boldogok lehetünk, hogy fiataljaink már nem is tudnak a szörnyű múltról. Tévedtem. Baj az, hogy fiataljaink nem eleget tudnak arról a múltról. Ez az egyik oka annak, hogy nem tudják kellőképpen értékelni eredményeinket, azt az életet és azt a lehetőséget, amelyet a népi demokráciák nyújtanak nekik. A vád nagyon általánosan hangzik, de nemcsak azokat nem akarom e váddal sérteni, akiket nem illet, hanem még azokat sem, akik rászolgáltak; nagyon jól tudom, hogy mi, a múltat ismerő, a múl-

tat átszenvedett írók nem kis mértékben vagyunk felelősek azért, hogy ifjúságunk nem ismeri azt az áldozatteljes és véres utat, melyet az utolsó félszázadban Európának és Ázsiának szinte valamennyi népe megtett, és amelynek eredményeit elsősorban fiataljaink élvezik — sajnos nem tudatosan, mert nem tudják, hogy milyen boldog az ő életük ahhoz az élethez viszonyítva, amely az én nemzedékem ifjúságát késztette erőfeszítésekre, áldozatokra, harcra.

Budapest, 1957. évi június hó 28-án.

ILLÉS BÉLA

TARTALOM

I. Pillanatfelvételek — — — — — — 5
II. A kétfejű sas és a fehérsapkás sasok — 36
III. Albán ösvények — — — — — — 62
IV. A 16-os számú hadikórház hétköznapjai 72
V. Szkander bib doda — — — — — 100
VI. Szkipetár halál — — — — — — 116
VII. Nagypapa — — — — — — — 136
VIII. Csilaghullás — — — — — — — 155
IX. Összeomlás — — — — — — — 169
X. Írástudó Nik — — — — — — — 178
XI. Európa indiánjai — — — — — — 197
A szerző utószava — — — — — — — 212